

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti.....	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemekte, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansıması; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler için içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadırlar.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denliğidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük ölçüde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin üyesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansımasy açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihli oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverşi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalıldığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihine göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin 6zg6r olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi 6zg6rl6klerin g6vence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, b6t6n oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim d6neminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin 6nem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit s6recine katılmalarını sağlayacak y6ntemlere başvurmaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin t6z6k ve y6netmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, 6lkemizde yerel seçimlerde parti t6z6kleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun g6stergesidir.

Aday veya partinin 6nemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık 6zerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; 6zellikle, seçim çevresinin b6y6kl6đ6n6, liste veya tek isim usul6n6, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki turlu yapılıp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık 6zerindeki etkileri, seçim çevresinin b6y6kl6đ6 ile doğru orantılıdır. Seçim evresi b6y6d6ke, partilerin etkisi artmakta; k66ld6ke partilerin m6dahalesi sınırlanmaktadır. Seçim evresi ne kadar k66kse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler m6cadelesi g6r6n6m6 almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine g6re değil, kişisel niteliklerine g6re bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi b6y6d6ke, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğu eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ölkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşı, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlılığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet Önünü’nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-ademi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektен ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCAY, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkidenden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıtta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünülen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütünlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ülkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilme oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasi partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlüktedir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda ver verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

*mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”*¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımalarını sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanunun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanunun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanunun 10. maddesinde “önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin” esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanunun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığınca mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, "İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları"nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen "Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği"nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'na yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağanüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURSUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemekte, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansıması; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler için içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadırlar.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denklidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük ölçüde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin üyesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansımasy açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihi oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverişi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalıldığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihine göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi özgürlüklerin güvence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, bütün oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim döneminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin önem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit sürecine katılmalarını sağlayacak yöntemlere başvurumaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, ülkemizde yerel seçimlerde parti tüzükleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun göstergesidir.

Aday veya partinin önemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık üzerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; özellikle, seçim çevresinin büyüklüğünü, liste veya tek isim usulünü, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki türlü yapılp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık üzerindeki etkileri, seçim çevresinin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Seçim çevresi büyüdükçe, partilerin etkisi artmakta; küçüldükçe partilerin müdahalesi sınırlanmaktadır. Seçim çevresi ne kadar küçükse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler mücadelesi görünümü almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine göre değil, kişisel niteliklerine göre bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi büyüdükçe, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelinden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğu eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ölkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşa, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlılığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü’nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-ademi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’in tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektен ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amaı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısım ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti st yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair i düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCA Y, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadelere yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkidenden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünülen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütünlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ülkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilme oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasi partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlükte dir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda ver verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımalarını sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanununun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanununun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanununun 10. maddesinde "önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin" esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanununun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığına mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, “İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları”nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen “Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği”nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'nca yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağanüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURŞUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti.....	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemede, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansımaları; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler için içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadırlar.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denliğidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük lde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin yesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansması açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihi oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverşi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalıldığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihi göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi özgürlüklerin güvence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, bütün oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim döneminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin önem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit sürecine katılmalarını sağlayacak yöntemlere başvurumaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, ülkemizde yerel seçimlerde parti tüzükleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun göstergesidir.

Aday veya partinin önemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık üzerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; özellikle, seçim çevresinin büyüklüğünü, liste veya tek isim usulünü, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki türlü yapılp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık üzerindeki etkileri, seçim çevresinin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Seçim çevresi büyüdükçe, partilerin etkisi artmakta; küçüldükçe partilerin müdahalesi sınırlanmaktadır. Seçim çevresi ne kadar küçükse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler mücadelesi görünümü almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine göre değil, kişisel niteliklerine göre bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi büyüdükçe, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelinden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğu eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ölkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşa, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlılığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlılığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü’nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-ademi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektir ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, *Politics and Policies in State and Local Governments*, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCAY, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkiden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünülen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütünlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ülkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilme oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasi partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlüktedir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda ver verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımalarını sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanunun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanunun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanunun 10. maddesinde "önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin" esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanunun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanununun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığınca mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanununun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, “İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları”nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen “Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği”nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'nca yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğü’nde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento ya yansması son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün “iktidarın aşağıdan verilmesi” olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURSUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti.....	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemekte, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansıması; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler için içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkılmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denliğidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük lde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin yesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansımasy açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihi oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverşi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalındığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihine göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılamayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin 6zg6r olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi 6zg6rl6klerin g6vence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, b6t6n oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim d6neminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin 6nem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit s6recine katılmalarını sağlayacak y6ntemlere başvurmaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin t6z6k ve y6netmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, 6lkemizde yerel seçimlerde parti t6z6kleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun g6stergesidir.

Aday veya partinin 6nemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık 6zerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; 6zellikle, seçim çevresinin b6y6kl6đ6n6, liste veya tek isim usul6n6, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki turlu yapılıp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık 6zerindeki etkileri, seçim çevresinin b6y6kl6đ6 ile doğru orantılıdır. Seçim evresi b6y6d6ke, partilerin etkisi artmakta; k66ld6ke partilerin m6dahalesi sınırlanmaktadır. Seçim evresi ne kadar k66kse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler m6cadelesi g6r6n6m6 almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine g6re değil, kişisel niteliklerine g6re bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi b6y6d6ke, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelinden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğü eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ülkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşa, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü'nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-ademi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’in tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektir ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCAY, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkiden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıtta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünölen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütönlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ölkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilir oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasal partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlüktedir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımalarını sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanunun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanunun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanunun 10. maddesinde "önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin" esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanunun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığına mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, "İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları"nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen "Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği"nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'nca yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURŞUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti.....	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemekte, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansımaları; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler için içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmosmik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasi Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasi partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denklidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük ölçüde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin üyesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansımasy açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihli oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverşi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalındığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihine göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılamayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin 6zg6r olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi 6zg6rl6klerin g6vence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, b6t6n oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim d6neminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin 6nem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit s6recine katılmalarını sağlayacak y6ntemlere başvurmaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin t6z6k ve y6netmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, 6lkemizde yerel seçimlerde parti t6z6kleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun g6stergesidir.

Aday veya partinin 6nemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık 6zerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; 6zellikle, seçim çevresinin b6y6kl6đ6n6, liste veya tek isim usul6n6, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki turlu yapılıp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık 6zerindeki etkileri, seçim çevresinin b6y6kl6đ6 ile doğru orantılıdır. Seçim evresi b6y6d6ke, partilerin etkisi artmakta; k66ld6ke partilerin m6dahalesi sınırlanmaktadır. Seçim evresi ne kadar k66kse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler m6cadelesi g6r6n6m6 almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine g6re değil, kişisel niteliklerine g6re bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi b6y6d6ke, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelinden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultası olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğu eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ölkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşaya, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlılığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü'nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-adevi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektен ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCAY, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadelere yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkiden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıtta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünülen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütünlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ülkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilme oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasi partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlükte dir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda ver verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanununun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanununun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanununun 10. maddesinde “önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin” esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanununun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibarıyla bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığınca mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, “İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları”nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen “Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği”nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'nca yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURSUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti.....	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemede, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartişılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağılı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansımaları; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler işin içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeysi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeysi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiyeye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadırlar.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denklidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük ölçüde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin üyesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansımasy açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihinin daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihi oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverişi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalıldığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihine göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılamayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin 6zg6r olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi 6zg6rl6klerin g6vence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, b6t6n oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim d6neminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin 6nem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit s6recine katılmalarını sağlayacak y6ntemlere başvurmaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin t6z6k ve y6netmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, 6lkemizde yerel seçimlerde parti t6z6kleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun g6stergesidir.

Aday veya partinin 6nemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık 6zerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; 6zellikle, seçim çevresinin b6y6kl6đ6n6, liste veya tek isim usul6n6, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki turlu yapılıp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık 6zerindeki etkileri, seçim çevresinin b6y6kl6đ6 ile doğru orantılıdır. Seçim evresi b6y6d6ke, partilerin etkisi artmakta; k66ld6ke partilerin m6dahalesi sınırlanmaktadır. Seçim evresi ne kadar k66kse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler m6cadelesi g6r6n6m6 almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine g6re değil, kişisel niteliklerine g6re bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi b6y6d6ke, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelinden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğü eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ülkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşa, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü’nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-adevi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektir ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCAY, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkidenden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünölen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütönlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ölkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilir oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasi partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlükte dir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

*mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.*¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Senatosu'nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 30. maddesi "İl Yoklamaları" başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımalarını sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanunun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanunun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanunun 10. maddesinde "önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin" esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanunun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığına mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili adayı olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, “İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları”nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen “Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği”nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'nca yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURŞUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti.....	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemede, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansımaları; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler işin içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarında sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denklidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük ölçüde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin üyesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansımasy açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uça, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uça da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihi oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverşi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalıldığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatin tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihine göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin 6zg6r olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi 6zg6rl6klerin g6vence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, b6t6n oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim d6neminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin 6nem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit s6recine katılmalarını sağlayacak y6ntemlere başvurmaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin t6z6k ve y6netmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, 6lkemizde yerel seçimlerde parti t6z6kleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun g6stergesidir.

Aday veya partinin 6nemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık 6zerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; 6zellikle, seçim çevresinin b6y6kl6ę6n6, liste veya tek isim usul6n6, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki turlu yapılıp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık 6zerindeki etkileri, seçim çevresinin b6y6kl6ę6 ile doğru orantılıdır. Seçim evresi b6y6d6ke, partilerin etkisi artmakta; k66ld6ke partilerin m6dahalesi sınırlanmaktadır. Seçim evresi ne kadar k66kse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler m6cadelesi g6r6n6m6 almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine g6re değil, kişisel niteliklerine g6re bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi b6y6d6ke, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğü eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ülkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşa, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü’nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-adevi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektен ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCAY, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkiden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıtta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünülen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütünlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ülkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilme oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasi partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlüktedir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda ver verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanunun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanunun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanunun 10. maddesinde “önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin” esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanunun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığınca mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, “İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları”nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen “Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği”nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'na yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURSUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti.....	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemekte, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartişılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansıması; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler için içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadırlar.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkılmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denklidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük ölçüde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin üyesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansımasy açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihi oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverşi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalıldığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihi göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi özgürlüklerin güvence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, bütün oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim döneminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin önem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit sürecine katılmalarını sağlayacak yöntemlere başvurumaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, ülkemizde yerel seçimlerde parti tüzükleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun göstergesidir.

Aday veya partinin önemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık üzerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; özellikle, seçim çevresinin büyüklüğünü, liste veya tek isim usulünü, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki türlü yapılp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık üzerindeki etkileri, seçim çevresinin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Seçim çevresi büyüdükçe, partilerin etkisi artmakta; küçüldükçe partilerin müdahalesi sınırlanmaktadır. Seçim çevresi ne kadar küçükse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler mücadelesi görünümü almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine göre değil, kişisel niteliklerine göre bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi büyüdükçe, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaylara oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaylara yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğu eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ölkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşa, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlılığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü’nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-adevi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektен ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCA Y, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkiden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıtta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünölen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütönlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ölkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilir oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasal partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlükte dir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda ver verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyesi, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunu Kanun'dan anlayamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımalarını sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanununun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanununun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanununun 10. maddesinde “önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin” esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanununun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığınca mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, “İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları”nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen “Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği”nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'nca yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindendir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURSUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE
SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Ali Şafak BALI

Hazırlayan
Zafer KÖYBAŞI

Konya 2006

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

GİRİŞ.....	3
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ	5
A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri	5
B. Demokrasilerde Temsil Problemi	13
C. Demokrasilerde Siyasi Partiler.....	19
1. Siyasi Partilerin Doğuşu.....	19
2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri	21
3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri.....	26
D. Demokrasilerde Aday Tespiti	27
II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	33
A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler	33
B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti.....	35
C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi	39
D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları	43
E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

I. ADAY TESPİT USULLERİ	51
A. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti ...	51
B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti	56
C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti	56
D. Parti Başkanının Adayları Tespiti	57
E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti	57

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER	59
A. Milletvekili Seçimi Kanunları	62
B. Siyasi Partiler Kanunları	64
C. Diğer Kanunlar	65
III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	67
A. 1961 Öncesi Dönem	67
B. 1961-1980 Dönemi	67
C. 1980 Sonrası Dönem	70
1. Demokratik Usuller ve Önseçim	70
2. Aday Tespit Süreci	73
3. Adaylarda Aranılan Şartlar	79
4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar	79
5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri	80
6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler	80
IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ	
A. 1946-1961 Dönemi	82
B. 1961-1980 Dönemi	84
C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti	87
1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti	88
2. Siyasi Partilerin Düzenlemelerinde Aday Tespiti	91
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	119

GİRİŞ

Yönetenleri belirleme yetkisi, egemenliğin en önemli göstergesidir. Halkın egemenliği esasına dayanan demokrasi, günümüzün yükselen değerleri arasında öncelikli yerini almıştır. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde demokrasiye yönelimin gün geçtikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

21. Yüzyıl, hızla artan nüfus, sosyal hareketlilik, güçlü iletişim imkanları, baş döndüren teknolojik gelişmeler, üretim ve ekonomide hızlı gelişmeler yanında; yönetim işlevlerinin de hayli karmaşık hale geldiği bir dünyayı karşılamıştır.

Siyasi gelişmeler, artık anlık yayınlar ile halka ulaştırılmaktadır. Yasama, yürütme işlevlerine ilişkin haber ve toplantılar canlı yayınlar ile iletilmektedir. Halk, haber ve yorumlara gerek medya, gerekse internet aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. On yıl, hatta beş yıl öncesi dahi çok farklı idi. Her an gelişim sürmektedir.

Günümüzde, demokrasi temsil esasına dayalı olarak yürütülmektedir. Siyasi partiler temsile dayalı demokrasilerde önemli bir yere sahiptir. Yönetenler seçimler yoluyla belirlenmektedir. Yönetenleri belirleme, egemenliğin gereği olduğuna göre bir kısım sorular cevap bulmalıdır: Yönetenlerin belirlenmesinde halk ne kadar söz sahibidir? Halk, seçimde verdiği oylar ile yönetenleri belirleyebilmekte midir? Seçimlerde halkın önüne konulan listeleri kimler hazırlamaktadır? Siyasi partiyi seçmek egemenliğin kullanımını anlamına mı gelmektedir? Parti üyeleri ve teşkilatları aday belirlemede ne ölçüde etkilidirler? Adayları parti liderleri mi belirlemekte, yoksa üst düzey yönetimler mi tespit etmektedir? Bu durumda

egemenlik halkta değil, parti liderleri veya üst yöneticilerde midir? Daha pek çok soru, günümüz siyasi sistemine ilişkin değerlendirmelerde ne çıkacak gibi görünmektedir.

Demokrasinin de dünyadaki hızlı değişime uygun olarak gelişmesi; daha katılımcı olarak uygulanması, siyasi partilerin bu değişime ayak uydurması gerekmektedir.

Parti içi demokrasi, demokratik yönetimlerde önemli bir yere sahiptir. Aday tespiti ise; gerek partiler, gerek seçilme hakkından yararlanacaklar, gerekse doğrudan seçmenler açısından son derece hassas bir konudur. Aday tespitinde demokratik ilkelerin uygulanması genel olarak sistemi ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, demokratik sistemin meşruluk temeline, temsile ve siyasi partilerin sistem içindeki yerine değinilecek, devamında aday tespitini etkileyen faktörler; yasal düzenlemeler, seçim sistemleri, siyasi partilerin genel merkez-taşra teşkilatı dengesi, parti içi demokrasi-oligarşi açılarından incelenecektir. Son bölümde, Türkiye'deki durum ele alınacak, yasal ve parti içi düzenlemelere yer verilecek, neticede, aday tespiti sürecinde etkili parti organları belirtilecek, önseçimle ye iradesinin sürece yansımaları tartişılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ, SİYASİ PARTİLER ve ADAY TESPİTİ

I. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE ADAY TESPİTİ

A. Demokrasi: Tanım, Kavram ve Meşruluk Temelleri

Yönetmek ve yönetilmek olgusu, tarih boyunca insanları yakından ilgilendirmiştir. Yönetilenlerin, yönetenleri ve eylemlerini meşru görmeleri bu ilişkinin temelini oluşturur.

Bütün siyasi topluluklarda, mutlaka, karar alma, emir verme ve bu karar ve emirleri gerektiğinde zora başvurarak yürütme gücüne sahip bir kişi veya kişilerin mevcut olduğu; bunların, bu güçleri yanında “emretme ve yönetme hakkı”na da sahip olduklarına yönetilenleri inandırmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.¹ Siyasi iktidar için, bütün ülkeyi kapsayan, hiyerarşik olarak üstün, maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahip olunması yanında; yönetilenlerin rıza ve itaatları da gerekmektedir. Rıza ve itaat, iktidarın sağlanması kadar elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biridir.

Yönetilenlerin rıza ve itaatlarının esasını açıklayan meşruluk düşüncesi; tarih boyunca farklı temellere dayanmıştır. Önceleri, daha çok teokratik temeller ile açıklanan meşruluk kaynağı, on sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren, “toplum”da aranmaya başlanmıştır.²

Jean Jacques Rousseau’ya göre devlet, “Ne Tanrısal lütufa, ne de halktan, özgür olmayan bir sürü yapan otoriter egemenliğe dayanır; aksine

¹ Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 67

² KAPANİ, a.g.e., s.70

vatandaşların özgür olarak birleşmesine dayanır.” Rousseau’ya göre sadece böyle olan egemenlik meşrudur.³

Klasik demokrasilerde, milli egemenlik, halk egemenliği kavramları ile açıklanmaya çalışılan meşruluk kaynağı, günümüzde bu kavramların yetersizliği görülerek farklı şekillerde izah edilmektedir. Meşruluğu, toplumda yerleşmiş geleneklere, ideolojik temellere, liderlerin etkilerine, akılcı ve herkes için bağlayıcı hukuk kurallarına, siyasi yapıya ilişkin normların yönetilenler tarafından geçerli kabul edilmesine dayandıran düşünürler, bir toplumda bunların birinin veya birden çok unsurunun birlikte etkin olabileceğini zikretmektedirler.⁴

Demokrasi, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin, kelime kökeni, halkın yönetimi veya halkın iktidarı anlamına gelmektedir.⁵ Demokrasi, “Demos” ve “kratos”⁶ sözcüklerinden oluşmaktadır.⁷ Kelime

³ Manfred G. SCHMIDT, Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.63

⁴ Max Weber ve David Easton’un sınıflandırmaları için bkz. KAPANİ, a.g.e., s.89 vd.

⁵ Robert A.DAHL, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.3, Giovanni SARTORİ, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.22

⁶ Bazı yazarlar “Kratein” kelimesi ile ifade etmektedirler. Bkz. SCHMIDT, a.g.e., s.13, Davut DURSUN, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s.161, Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s.232

⁷ Halk olarak tercüme edilen “Demos” kelimesinin ne anlama geldiği düşünürler tarafından her yönüyle ele alınmıştır. Demos, M.Ö. beşinci yüzyılda halk meclisinde, ekklesia’da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar olarak kullanılmıştır. Romalıların halk kavramı çok özel bir kavramdır. Demos, Latinceye populus olarak çevrilmiştir. Çağdaş dillerin gelişmesi ile bunlar arasında başkalık belirmiştir. İtalyanca popolo terimi, Fransızca ve Almanca karşılıklarında olduğu gibi, tekil bir varlığı düşündürür; oysa İngilizce people sözcüğü çoğul bir varlığı gösterir. Birincisinde popolo sözcüğü akla bölünmez bir genel irade diyebileceğimiz organik bir bütünü, bir “tekyığını” getirir; ikincisinde ise demokrasi demek “her bir” biriminden oluşan ayrılabilir çokluk demek gibidir.

Halk sözcüğü, herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, bölünmez bir varlık organik bir bütün, salt çoğunluk, sınırlı çoğunluk olarak değişik anlamlarda algılanabilir. Yöneten halkın “herkes” olamayacağı ortadadır. Bir kısım vatandaşların seçimlerde oy kullanmadığı

köken anlamı, demokrasinin geniş ölçekli bir siyasi sistem olarak kurulmasını sağlayan amaç ve usulleri izahta yeterli görülmemektedir. Demokrasinin, kelime köken anlamı ile sınırlandırılmayacağı; bu kavramın, şimdiye kadar batı uygarlığının meydana getirdiği siyasi yapının adı olduğu kabul edilmektedir.⁸

Her ne kadar kelime köken anlamının gerçekliği tartışılrsa da, demokrasi bir ideali ifade etmekte, bir dayanak, bir temel sağlamaktadır. İktidarın halka ait olmasıyla, iktidarın kaynakları ve meşruiyeti hakkında bir ilke yerleşmektedir.⁹

Demokrasi, iktidarın halka ait olmasını ifade eder. Demokrasilerde iktidarın, aşağıdan verildiği, halkın iradesiyle doğduğu ve açık, temel bir onaya dayandığı takdirde meşru olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Demokrasi, bir

yasal düzenlemelerde mevcuttur. “Pek çok insan” anlamı ölçüt olamayacak kadar belirsizdir. “Aşağı sınıf” ifadesi demokrasiye ilişkin değerlendirme yapan ilk düşünürlerde kullanılsa da günümüzde kabul edilebilir değildir. “Bölünmez bir varlık, organik bir bütün” olarak kabulü, demokrasi fikrinin önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau ve döneminin ürünüdür. Halkın organik bir bütün olduğu anlayışından kolaylıkla bireyin bir hiç olduğu sonucuna varılabilir; bütün adına birey ve bütün teker teker ezilebilir. “Salt çoğunluk” belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani salt) karar verme hakkına sahip olması gerekir. “Sınırlı çoğunluk” ise çoğunluğun hiçbir hakkının sınırsız olmayacağını ifade eder. Son tanım, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine götürmektedir.

“Kratos” iktidar, siyasi bir kavramdır. İktidar, bir yetki kullanımıdır. İktidar konusunda en önemli ayırım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayırımdır. Anlamı ve tanımı ne olursa olsun halk iktidarı gerçekte kullanabilir mi? İktidar hakkına sözde sahip olmak, halk egemenliği sorununu çözmez. Laik monarşiler kilise ile giriştikleri mücadelede bütün iktidar Tanrı’dan çıkar formülünün yerine, bütün iktidar halktan çıkar formülünü koyarak bağımsızlıklarını pekiştirmişler, böylece demokratik bir meşruiyet kaynağına başvurmuşlardır. Ortaçağda halk egemenliği kavramının büyük savunucusu Marsilius, halk egemenliğine imparatorluğu kiliseye karşı desteklemek amacıyla başvurduğu halde, daha sonra, aynı ilkeye Cizvitler mutlak hükümdarlarla mücadele etmek ve zorbayı öldürmeyi haklı göstermek için başvurmuşlardır. SARTORİ, a.g.e., s.26-31

⁸ SARTORİ, a.g.e., s.3 ve 32

⁹ SARTORİ, a.g.e., s.36

¹⁰ SARTORİ, a.g.e. s.36

tanıma göre: Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir.¹¹

Demokrasilerde özgürlük ve eşitlik kavramları iki temel değerdir. Bazı yazarlar, demokrasiyi; “vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir devlet yönetimi şeklidir” şeklinde tanımlamışlardır.¹²

Demokrasiyi meşru kılan temel değer, bireyin kendi kaderini tayin etmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik yönetimlerde vatandaşların uymak zorunda oldukları kurallar, bir bakıma onların kendilerine koydukları veya kendilerinin en azından razı oldukları kurallardır.¹³

Temsil edilenin temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi ile yetkilendirilen kimselerden oluşan organın, kendisinin ve kararlarının meşruiyet temeli, temsil ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, şekli bir meşruiyet temeli olan bu durum, halkta, temsilcilerin toplumu gereğince temsil ettiklerine dair bir inancın yerleşmiş bulunması ile tamamlanması gerekmektedir.¹⁴

Demokrasilerde meşruluğun kaynağının; halkın, “özgürlük”, “insan hakları”, “açık rejim” ve “yönetime katılma” ilkelerine inancında aramak gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Demokrasi, genel çerçevede özgürlük yanında “eşitlik” temel değerine dayanmaktadır.¹⁶ “Farklılıklara saygı” demokrasinin

¹¹ Maurice DUVERGER, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.453

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.246

¹³ ERDOĞAN, a.g.e., s.255

¹⁴ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.11

¹⁵ KAPANİ, a.g.e., s.95

¹⁶ DURSUN, a.g.e., s.166

bir diğerk temelidir.¹⁷ Çağdaş demokrasilerde halkın seçimle kendi kendini yönetmesi ilkesi yanında “hukuka bağı yönetim” ilkesi önem taşımaktadır.¹⁸

Halk egemenliğı, hükümetin yönetilenlerin rızasına dayanması, çoğunluk yönetimi, azınlık hakları, temel hakların güvence altına alınması, özgür ve adil seçimler, kanun önünde eşitlik, davaların hukuk kurallarına göre yürütülmesi, hükümetin anayasa ile sınırlanması, toplumsal, ekonomik ve politik çoğulculuk, hoşgörü, pragmatizm işbirliğı ve uzlaşma değerlerinin benimsenmesi demokrasinin dayanakları arasında zikredilmektedir.¹⁹

Demokrasinin dayanağı olan bu değerler, ulusal sınırlar içinde olduğı kadar, artık evrensel olarak da siyasi iktidarın eylemlerinin meşruiyetinin ölçüsü olmaktadır. Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler karşısında ulusal sınırları aşarak evrensel boyutlar kazanan “insan hakları” konusunda; devletlerin artık “egemenlik” ve “içişlerine karışmama” gibi kavramları ileri sürmeleri, giderek güçleşmektedir.²⁰

Bir kısım yazarlar, günümüz demokrasilerinin temel unsurlarını, bireye ve kişiliğine saygı, bireysel özgürlük, rasyonel inanç, eşitlik, adalet, kanuni yönetim ve hukuk devleti, anayasacılık ve çoğunluk yönetimi olarak sıralamaktadırlar.²¹

Özgürlük, halkın kendi kaderini belirlemesi, onun kendisi ile ilgili belirleyici kararlarını alması yönüyle oldukça önemlidir. Bir açıdan özgürlük, halkın karar alma süreci açısından, farklı görüşleri halka sunma özgürlüğü,

¹⁷ ERDOĞAN, a.g.e., s.257

¹⁸ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.33

¹⁹ Ali Yaşar SARIBAY, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.3

²⁰ KAPANİ, a.g.e., s.62

²¹ Aytekin YILMAZ, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s.81

ifade, örgütlenme ve toplanma gibi boyutları ile gündeme gelir. Özgürlük ayrıca, devletin, halkın üzerinde olduğu düşüncesinde; devlet gücünün sınırlandırılmasını ifade eder. Devletin, halkın kurumu, temsilcisi olduğu düşüncesinde ise, devletin faaliyetlerine, siyasi süreçlere katılmak, özgürlüktür.²² Seçimlerin özgür olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan tercihte bulunabilmeleri oldukça önemlidir.²³

Halk, seçimler yoluyla temsilcilerini belirlemekte, yine seçimler ile siyasi partilerin programlarına onay vermektedir. Bu konuda adayların nasıl tespit edildiği oldukça önemlidir. Tezimizde önemle üzerinde durduğumuz aday tespitine seçmen tercihinin yansımaları; özgürlük kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Bir siyasi parti başkanının veya parti üst yönetiminin, isimleri ve sırasını belirlediği listenin önüne konulması, halkın yönetici temsilcileri belirlemede özgür olduğunu ne derece ifade edecektir? Halk bu listeleri onaylamakla kendi kaderini tayin etme özgürlüğünü elde etmiş olacak mıdır? Yoksa halkın kaderini parti yöneticileri mi belirlemektedir? Aday tespit eden partililer, bu haklarını kullanırken özgür hareket etmekte midirler? Adaylar, seçilebilmek; listelere girebilmek, sıralamada ön sırada bulunabilmek için parti yöneticilerinin onayına muhtaç mıdırlar? Yoksa, özgürce kanaatlerini açıklamakta, faaliyette bulunabilmekte midirler? Bu sorular, partilerin varlık sebebinin ortaya konulmasına, oligarşinin mevcudiyetinin tespiti ile etkinliğinin azaltılmasına, seçim sistemlerinin daha demokratik düzenlenebilir oluşuna ve özellikle adayların daha demokratik usullerle tespit edilmesine götürebilecek önemli çıkış noktalarıdır.

Eşitlik ilkesi, demokratik düşüncede merkezi bir role sahiptir. Bütün insanlara, eşit muamele edilmesi gerektiği, demokrasinin temel

²² ERDOĞAN, a.g.e., s.248

²³ DURSUN, a.g.e., s.171

düşüncelerindedir. Eğer kararları halk alacaksa, o zaman halkın kurucu unsurları olan bütün bireyler için içinde olmalıdır. Bu, her bireyin eşit söz hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelir. Aksi halde, kararlar, halk içinde bir grup tarafından alınmış olur. Demokrasinin ayırt edici bir özelliği olduğu genel olarak kabul edilen “bir kişi bir oy” düşüncesi bunun dolaysız bir ifadesidir.²⁴

Adaylığa başvurma, aday adayı olabilme, ön inceleme aşamasında keyfi değerlendirmelere tabi tutulmama, aday tespitinde eşit muamele görme; eşitlik açısından oldukça önemlidir. Gerek yasal düzenlemeler ve gerekse parti içi düzenlemelerde, parti üyelerinin eşit sayılması, imkanların eşit sunulması gereklidir. Ekonomik anlamda fırsat eşitliği de tartışılmaktadır.²⁵ Liyakati açısından değerlendirilmeyen, mali imkanları nedeniyle aday tespitinde önceliği alan üyelerin durumu, eşitlik ilkesi yönünden düşündürücüdür.

Adalet ilkesi, tüm diğer yönetim sistemleri gibi, demokrasi için de temel bir dayanak noktasıdır. Adalet, basit bir eşitlik düşüncesi ile tanımlanamayan, belki eşitliği de içeren, ama daha kapsamlı bir kavramdır. Adalet, insanlar hakkında bir yargıda bulunurken onlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıkların da dikkate alınmasını gerektirir.²⁶ Aday tespiti sürecinde liyakat, eğitim, tecrübe, çalışma ve gayretin göz önünde bulundurulması, eşitlikten daha geniş olarak adalet düşüncesine dayanmaktadır.

²⁴ ERDOĞAN, a.g.e., s.249

²⁵ SARIBAY, a.g.e., s.106

²⁶ Ali Şafak BALI, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s.10

Demokrasinin bir ilkesi de çoğunluğun yönetme hakkıdır. Kararların alınmasında oybirliği sağlamanın genellikle imkansızlığı karşısında, çoğunluk ilkesi eşit oy ilkesinin mantiki bir sonucu olmaktadır.²⁷

Demokrasinin yirminci yüzyılda gösterdiği gelişmenin göz kamaştırıcı nitelikte olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yirminci yüzyılın son çeyreği, modern uygarlık tarihindeki en büyük hareketlenme dönemi olarak zikredilmekte; gelişmeler, demokrasinin “çığ” gibi büyüdüğü, hızla genişlemekte ve yayılmakta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Freedom House ünvanlı kuruluşun 1992 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, 1991 sonunda 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmıştır; bu bir yıl öncesine oranla 10 ülke fazladır. Dünyada sayıları artmakta olan bağımsız ülkelerin yaklaşık yarısı 20 yıl öncesinin iki katıdır.²⁹

Samuel P.Huntington, 1974 ile 1990 arasında otuz ülkenin demokrasiye geçtiğini, bunun üçüncü demokrasi dalgası olduğunu belirtmektedir. Yazar, birinci “uzun” demokratlaşma dalgasının 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri erkek nüfusunun büyük bölümüne oy hakkının tanınması ile başladığını, 1926’ya kadar bir yüzyıl devam ederek, 29 civarında demokrasiye vücut verdiğini, buna karşılık 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelişinin, 1942’ye gelindiğinde dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye indiren birinci ters dalganın başlangıcını oluşturduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşından galip çıkması ile, 1962’de 36 ülkenin demokratik şekilde yönetilmesiyle doruk noktasına ulaşan ikinci bir demokratlaşma dalgasının başladığını, ancak bunu demokrasilerin

²⁷ Veysel EREN, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s.111

²⁸ Arend LIJPHART, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara s.36

²⁹ Larry DIAMOND, Marc F. PLATTNER, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 9

sayısını 30'a indiren ikinci bir ters dalganın izlediğini zikretmiştir. Yazar dünyadaki demokrasiye eğilimleri sistemli bir şekilde değerlendirmiştir.³⁰

Yukarıda ilke ve meşruiyet temellerine, konumuz açısından bu temellerin ifade ettiği anlama ve dünya üzerinde gelişmesine değindiğimiz demokrasi, eleştirilere de konu olmuştur. Demokrasinin imkansızlığı, demokrasi için gerekli eksik enformasyon nedeniyle sistemin sağlıklı işlemeyişi, siyasal sınıfların hakimiyeti, elitizm, oligarşiye yol açması, sınırsız demokrasinin ve siyasal gücün kötüye kullanımının yol açtığı sorunlar, oylamanın maliyeti nedeniyle katılımın sınırlı olması, halk egemenliğinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, azınlık oylarının temsil edilemeyeşi, oy ticareti uygulamaları, siyasal ilgisizlik ve siyasal katılımın düşük olması, gerçekte çeşitli ülkelerde çıkar gruplarının egemenliğine yol açması, depolitizasyon sonucu seçmenlerin siyasal katılıma ilgisinin zayıflaması ileri sürülerek eleştiriler yapılmaktadır.³¹

B. Demokrasilerde Temsil Problemi

Çağdaş demokrasilerin hepsi esas itibariyle temsile dayanmaktadır. Temel siyasi kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar almaktadır.³²

Hukuk literatüründe temsil, herhangi bir konuda bir kimsenin iradesini, sanki onun tarafından ızhar edilmiş gibi hukuki sonuç doğuracak biçimde, yetkilendirdiği kimse tarafından ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Siyasi alanda ise, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına

³⁰ Samuel P HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

³¹ Coşkun Can AKTAN, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.57

³² ERDOĞAN, a.g.e., s.281

ve toplumun seçeceği kimseler tarafından kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.³³

Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi olduğuna göre neden temsile başvurulmaktadır? Kavram açısından ele alındığında bunun zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Demokrasi için üç önemli kavram: Halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları birbiriyle ilişkilidir. Kişilerin egemenliği, onların eşit egemenliğidir. Egemen olan bir kimse yönetimin nesnesi değil, öznesidir. Dolayısıyla kendi kendini yönetir. Herkes egemen olursa, o zaman bu ifadeden pekala halk üzerindeki yönetimin yerini özerk yönetimin alması gerekir.³⁴

Kavramsal açıdan kendi kendini yönetmeyi gerçek dünyaya uyguladığımızda deneysel (ampirik) olarak ölçmek gerekecektir.

Sartori'ye göre, mekan boyutu açısından bakıldığında, en yoğun kendi kendini yönetim için, ya bireysel iç öz yönetim ya da tam bir zorbadan söz ediyor oluruz. Eski Yunan sitesi, polis açısından bakıldığında; kendi kendine yönetim daha az yoğunluk gösterecek; yani gerçek anlamına daha az bağlı kalınacaktır. Kendi kendini yönetim demekle, yöneten ve yönetilenler arasındaki çabuk ve kapsamlı nöbetleşme anlaşılacaktır. Kendi kendine yönetimin, bir bölgede veya daha büyük bir sitede düşünülmesi, kavramın ancak mecazi olarak kullanımına imkan verecektir. Bu noktada terim uzaktan yönetilme yerine yakından yönetilmeyi anlatacaktır. Kendi kendine yönetim, merkezden yönetime ters düşmesi dışında hala bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte büyük bir sitenin yerel yönetimi zaten dolaylı, temsili yönetim sistemidir. Bu halde sözcüğün anlamı burada bitecektir. Kendi

³³ ARASLI, a.g.e., s.10

³⁴ SARTORİ, a.g.e., 63

kendine yönetim kavramı zaman boyutu ile değerlendirilecek olursa, en yoğun kendi kendine yönetim, sadece pek az bir süreyi karşılayabilecektir.³⁵

Tarihi gelişim içinde temsil, demokratlar tarafından icat edilmemiş, monarşik ve aristokratik bir ortacağ yönetim kurumu olarak gelişmiştir. Özellikle İngiltere ve İsveç'te, bazen krallar, bazen de soylular, devletin gelir, savaş, kralın hedefinin belirlenmesi gibi önemli sorunları görüşmek üzere meclisler toplamışlardır. Toplananlar, çeşitli tabakalardan seçilmekte ve her tabakanın temsilcileri ayrı ayrı toplanmaktaydı. Zaman içinde tabakalar lordlar ve avamlar olarak ikiye inmiştir. Onsekizinci yüzyılda yazarlar, daha önce fark edilmiş olan temsili, demokratik halk tarafından yönetim fikriyle birleştirmeye başlamışlardır. Montesquieu, halkın kendisinin doğrudan yapamayacağı işleri yapmak için temsilciler seçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Birkaç kuşak sonra demokrasiyi modern büyük ulus devletlere uygulanabilir bir çözüm olarak geliştiren demokratlar tarafından temsil, yaygın bir kabul görmüştür. Ondokuzuncu yüzyılın başında Fransız yazar Destutt de Tracy, “temsil veya temsili yönetim, Montesquieu'nun zamanında bilinmediği için yeni bir icat olarak görülebilir, temsili demokrasi uzun bir zaman boyunca ve geniş bir toprak parçası üzerinde uygulanabilir hale getirilmiş demokrasidir” demiştir.³⁶ John Stuart Mill, temsili, “modern zamanların büyük keşfi” olarak ileri sürmüştü ve “herkes kişisel olarak hükümete katılamayacağından, bundan kusursuz bir hükümetin ideal tipinin temsili hükümet olduğu sonucu çıkar” varsayımında bulunmuştur.³⁷

Temsil ile, demokrasinin küçük devletler ile sınırlı olmadan uygulanabileceği düşüncesi kabul görmüştür. Temsil ile yeni ve büyük ölçüde

³⁵ SARTORİ, a.g.e., s.70 vd.

³⁶ DAHL, a.g.e., s.35 vd.

³⁷ DAHL, a.g.e., s.438, 5. not, Liberal temsili demokrasinin en önemli kuramcılarından sayılan John Stuart Mill'in temsile ilişkin görüşleri için bkz. SCHMIDT, a.g.e., s. 92 vd.

karmaşık bir siyasi kurumlar kümesi antik çağdaki egemen meclisin yerini almıştır. Temsili demokrasinin kurumları, yönetimi, “demos”un erişemeyeceği kadar uzak bir mesafeye çekmiştir. Özerk siyasi kurumların gereksiz ve gayrı meşru görüldüğü tekçi demokrasi fikri, özerk örgütlenmenin sadece meşru değil fakat aynı zamanda, büyük ölçekli bir demokrasi bakımından hayati ölçüde gerekli olduklarının kabul edildiği çoğulcu bir siyasi sisteme dönüşmüştür. Eski görüşte hizipçilik ve çatışma yıkıcı diye görülürken, siyasi çatışma demokratik düzenin normal, kaçınılmaz, hatta istenilir bir parçası haline gelmiştir.³⁸

Temsili demokrasi uygulamasına karşı çeşitli eleştiriler ve teoriler geliştirilmiştir. Doğrudan demokrasi, radikal demokrasi, güçlü demokrasi gibi akımlar halk iradesinin yönetime yansımaya dair çeşitli alternatifler sunmaktadırlar.

Sosyal ve siyasi teoride “temsil” kelimesi, başlıca beş anlamda kullanılmaktadır: Görevlendirmeye (yetkilendirmeye) dayanan temsil, temsili vekalet, parti vekaleti, mikrokozmetik temsil ve sembolik temsil.³⁹

Görevlendirmeye dayanan temsil, “emredici vekalet” olarak da ifade edilmekte olup; temsilci, asilin gösterdiği belli çıkarları savunmak veya geliştirmekle görevlendirilmiş olan, asilin yönlendirmesine ve talimatlarına göre hareket eden kişidir. Bu tür temsilde temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçilirken, seçmenlerinden talimat almıştır. Kamu çıkarlarına aykırı düşse bile, bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.⁴⁰

³⁸ DAHL, a.g.e., s.36

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

⁴⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.281

Bütün konularda ve sonradan karşılaşılan sorunlarda seçmenin görüşlerini almanın olanaksızlığı nedeniyle uygulamada bu tür temsilin geçerliğini kaybetmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁴¹ Bu modelin yararının ise, halk katılımı için daha geniş fırsatlar sağlaması, halk egemenliği idealini gerçekleştirmeye en yakın model olduğu şeklinde izah edilmektedir.

Temsili vekalette, seçilmiş meclisin üyeleri, belli bir seçim süreciyle atanmış olmaları anlamında halkın temsilcileridirler. Görevleri sona erinceye kadar, mecliste nasıl davranmış olurlarsa olsunlar, hukuki temsilciler olarak kalırlar. Uygulamada, çoğu seçilmiş temsilci, seçmenlerinin çıkarlarını ve değerlerinin bir ölçüde göz önünde bulundurmakla beraber, partileri veya ülkeleri için neyin en iyi olduğu konusunda kendi bağımsız yargılarına başvurmakta kendilerini serbest hissederler.⁴²

Parti vekaleti, emredici vekalet ve temsili vekalet kavramlarından sonra ortaya çıkan siyasi partilerin etkinliği ile gelişmiştir. Günümüzde temsilciler, nadiren kişisel yetenekleri ve vasıfları nedeniyle seçilmektedir. Temsilciler daha yaygın olarak, bir partinin piyadeleri olarak görülmektedir. Bundan dolayı yeni temsil teorileri ortaya çıkmış olup, en etkili olanı parti vekaleti “mandate” doktrinidir. Bunun temelinde, partinin politika ve programını gerçekleştirmesi için halkın partiye vekalet verdiği düşüncesi yatmaktadır. Bu model, parti birliği ve parti disiplini için açık bir meşruluk sağlar. Parti vekaleti düşüncesi, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Seçmenler, parti politikaları hakkında her zaman iyi bilgilenmiş sayılmazlar. Seçmenler, liderlerin kişilikleri ve partilerin imajlarından etkilenebilirler, partiye verilen oy, partinin bütün program ve taahhüdünün onaylanması anlamına gelmemektedir. Yeni çıkan sorunlar karşısında partinin tavrı, seçim kampanyasında takip ettiği pozisyona uygun davranmaya yer bırakmayabilir.

⁴¹ ARASLI, a.g.e., s.12

⁴² ERDOĞAN, a.g.e., s.282

Bu doktrin, ancak çoğunlukçu seçim sistemleri durumunda uygulanabilir; kazanan partinin oylarının yüzde elliye geçmemesi halinde ona başvurmak saçma bile olabilir.⁴³ Partiler, çağdaş demokrasilerde temsil aracı olarak yetersiz görülmekte, katılımcı demokrasi taleplerini artırmakta, sivil toplum örgütlerinin işlevlerini giderek hayati kılan değişime zorlamaktadır.⁴⁴

Bir yoruma göre, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir.⁴⁵

Mikrokozmetik Temsil düşüncesi, temsilcinin, temsil edene benzemesi gerektiği fikrinden hareket eder. Burada fiziki benzerlik esas alınmaktadır. Temsili yönetim, bütün toplumun bir mikrokozmunu teşkil etmeli, üyeleri, toplumdaki bütün grup ve kesimlerden kişiler olmalı ve sayı bakımından da toplumdaki grupların büyüklüğü ile orantılı olmalıdır. Sembolik temsil ise, bir şeyin daha büyük soyut bir varlığı sembolik olarak temsil etmesi düşüncesine dayanır. Siyasi olarak, bir azınlık grubunun bir üyesinin önemli bir göreve getirilmesi o grubun toplumun tam üyeleri olarak kabul edildiğini sembolize etmektedir.⁴⁶

Temsil konusunda eleştiriler de yapılmıştır. Demokrasinin temsile dayanması düşüncesinin zorunlu olmadığı belirtilmektedir.

Friedrich A. Hayek, günümüz Batı dünyasında hakim olan düşüncede, demokrasinin yegane mümkün biçiminin temsili yönetim biçimi olarak kabul edildiğini, bunun hatalı olduğunu, savunulması gerektiğine inanılan temsili

⁴³ ERDOĞAN, a.g.e., s.283

⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.99

⁴⁵ DUVERGER, a.g.e., s.454

⁴⁶ ERDOĞAN, a.g.e., s.285

yönetimin, fitri bir şekilde hizmet etmesinin istendiği ideallerden ayrılmaya yol açma eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Güçlü demokrasi kuramcısı Benjamin Barber, liberal demokrasi yanında temsili de sert bir dille eleştirmektedir. Barber'e göre temsil, özgürlükle bağdaşmamakta, siyasi iradeyi başkasına havale etmekte ve dolayısıyla onu yabancılaştırmakta; bunun bedeli de öz yönetimin ve özerkliğin ortadan kalması olmaktadır. Temsilin eşitlikle bağdaşmadığını ifade eden yazar, Louis Veillot'un "oy verdiğim zaman eşitliğim oyuyla birlikte sandığa düşer, birlikte kaybolurlar" sözünü aktarmakta, salt soyut kişilik ya da yasal ve seçim eşitliği açısından eşitliğin, gerçek yaşamı biçimlendiren ekonomik ve toplumsal belirleyicileri gözden kaçırdıklarını ileri sürmektedir.⁴⁸

C. Demokrasilerde Siyasi Partiler

1. Siyasi Partilerin Doğuşu

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri tarih kadar eskidir. Ancak modern siyasi partiler oldukça yenidir. 1850'de Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi partiler tanınmamaktadır.⁴⁹ Ondokuzuncu yüzyıl'da Avrupa'da temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi ve oy hakkının gelişmesi siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da kimi ülkelerde temsilin ve temsilcilerin oluşturduğu meclislerin oluştuğu yukarıda zikredilmiştir.

⁴⁷ Friedrich A. HAYEK, Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, s.5

⁴⁸ Benjamin BARBER, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s.190

⁴⁹ DUVERGER, a.g.e., s.15

⁵⁰ Ergun ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977, s.20

Siyasi meclislerin hükümdar karşısındaki fonksiyonları ve bağımsızlıkları genişledikçe, bu meclisler içinde gruplaşmalar, “hizipler” meydana gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi ile seçmen sayısının artması, geniş seçmen kitlesi içinde seçim kampanyalarının yürütülmesi, çok daha ileri derecede örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte seçim komiteleri kurulmuştur. Zaman içinde seçim komiteleri ile parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık ve belirli kurallara bağlanmış, böylece modern siyasi partiler doğmuştur. Özellikle Amerikan ve İngiliz partilerinin gelişmesinde oy hakkının genişletilmesi en önemli rolü oynamıştır.⁵¹

Ergun Özbudun, oy hakkının genişletilmesinin de kendiliğinden ortaya çıkmadığını; artan siyasi katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbir olduğunu belirtmektedir. Çeşitli ve geniş ölçüde birbirine bağlı sosyal değişim süreçlerinin meydana getirdiği sosyal modernleşme ve sosyal mobilizasyon; coğrafi hareketlilik, şehirleşme, köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, tarımda çalışan nüfus oranının düşmesi, geleneksel otorite merkezlerinin zayıflaması, okur yazarlığın artması, kültürün laikleşmesi, insanların eylemleri ile yaşama koşullarını değiştirebilecekleri düşüncesinin yaygınlaşması, kişi başına düşen milli gelirin yükselişi, modern devletin ekonomik ve sosyal hayata artan müdahalesi, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmeler; insanları siyasi planda örgütlenmeye teşvik etmekte, siyasi katılım artmakta, siyasi katılımın artması da, siyasi partilerin doğup gelişmesine elverişli ortam hazırlamaktadır.⁵²

Siyasi partilerin doğuşuna bir diğer etken toplumlarda yaşanan krizlerdir. Toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceğine dair sosyal oydaşmanın bozulması “meşruluk krizleri”ni ortaya çıkarmıştır. Monarşik egemenlik

⁵¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20, ARASLI, a.g.e., s.24

⁵² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.21

yerine halk egemenliğine geçiş olgusu, sömürge durumundaki az gelişmiş toplumların sömürge yönetimlerine karşı çıkmaları siyasi partilerin doğmalarına etkili olmuştur. Kimi azınlık gruplarının, egemen kültüre karşı koymak, kültürel özellikleri korumak amacıyla partiler kurmaları, “bütünleşme krizi” olarak ifade edilen neticeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların yanında özellikle siyasi sistemde etkin bir rolden yoksun bulunan grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabaları, “katılma krizi” olarak tanımlanmakta ve siyasi partileri doğurabilmektedir.⁵³

2. Siyasi Partinin Tanımı, Demokrasilerdeki Yeri ve İşlevleri

Siyasi partiler, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Siyasi partiler, beşeri unsur olarak taraftar, üye, militan ve lider topluluğu; bunların meydana getirdiği örgüt ile iktidara geçildiği zaman gerçekleştirilmek istenen görüşler, doktrin ve program unsurlarından meydana gelmektedir.⁵⁵

Parti liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir.⁵⁶ Alman asıllı siyaset bilimci Roberto Michels, 1911’de yayınladığı eserinde “oligarşinin temel kanunu” adıyla anılan gözleme yer vermiş, tüm siyasi partilerde elit bir grubun parti yönetimine hakim olarak bir çeşit kooptasyon (atama usulü) yöntemiyle partinin gelecekteki lider kadrolarını da kontrol altında tutmasının adeta kanun niteliğinde değişmez bir eğilim olduğunu vurgulamıştır. Siyasi partilerin liderlik mevkiinde

⁵³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.24 vd., SARIBAY, a.g.e., s. 7

⁵⁴ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4

⁵⁵ ARASLI, a.g.e., s.25

⁵⁶ DUVERGER, a.g.e., s.210

bulunanların, örgüt üyeleri ve kendilerinden daha aşağı düzeydeki yöneticiler tarafından kontrol edilmelerinin olanaksızlığına işaret etmiş, mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik yapının zorunlu olduğunu, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği aldığını, kitlelerin kendilerini yönetecek nitelikte olmadıklarını, liderlere ihtiyaç duyduklarını, yüksek kültür düzeyindeki liderlerin kolay kolay feda edilemeyeceğini gerekçeleri ile izah etmiş ve partilerin oligarşiyi doğurduklarını belirtmiştir.⁵⁷ Oligarşi konusu günümüze kadar tartışma konusu olmuş, siyasi partiler ile ilgili yasal düzenlemelere yön vermiştir.⁵⁸ Oligarşi konusuna aşağıda ayrıca değinilecektir.

Anayasa metinlerinde yer alan “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”⁵⁹ ifadesi, Schattschneider’in “modern demokrasi, partiler dışında düşünülemez”, “demokrasiyi yaratmış olan partilerdir”, Duverger’in “klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse,

⁵⁷ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.9, SARIBAY, a.g.e., s.93

⁵⁸ 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu Genel Gerekçesi’nde “1903’de Ostrogorski, 1908’de Robert Michels siyasi partilerde, parti içi faaliyetleri inceleyerek partilerde oligarşinin olduğunu fark ettiler. Vardıkları sonuçlarda siyasi partilerin düzene konması fikri seziliyordu. Fakat çoğunluk, onları siyasi partileri yasaklamak isteyen reaksiyonerler olarak değerlendirdi. Bundan dolayı sorun, bir süre kendiliğinden askıya alındı. Türkiyemizde de 1961 Anayasası’nın gereklerine uygun olarak 13.07.1965 gün ve 648 sayılı Siyasal Partiler Kanununun ile parti faaliyetleri düzenlenmişti. Fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıkları gözlemlenmiştir. Oniki Eylül 1980’de Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymasından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik temeller üstüne oturtulması gereği anlaşıldığından yeni bir Anayasa ile Siyasal Partiler Kanunu konması zorunluluğu belirlemiştir. Siyasal partinin fonksiyonunu kaybetmeden demokrasi kurallarının parti içinde gerçekleşmesine yol açacak, o yolda gelişmeye imkan verecek hükümler konmuş, eski Kanun’da bu yönde değişiklikler yapılmıştır. Getirilen düzenin oligarşinin oluşmasına tamamen engel olacağı düşünülmemelidir.” ifadeleri yer almaktadır. Muzaffer HATİPOĞLU, Ali PARLAR, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004, s.475

⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.68/2

çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur” sözleri siyasi partilerin önemini vurgulamaktadır.⁶⁰

Meşruiyetinin temeli, iktidarın halka ait olmasını; iktidarın aşağıdan verilmesi, özgürlük ve bireyin kendi kaderini tayin etmesi, eşitlik, insan hakları, açık rejim, farklılıklara saygı ve yönetime katılma gibi temel ilkelere alan demokrasilerde siyasi partilerin yeri nasıl açıklanacaktır?

Sorunun cevabını, partilerin doğuşuna ilişkin yukarıda da zikredilen izahlar, toplumsal bir gerçeklik ve fiili bir durum olarak gelişmeleri yanında; siyasi partilerin fonksiyonlarında aramakta fayda vardır.

Modern siyasi partilerin gördükleri fonksiyonları sıralanırken “menfaatlerin birleştirilmesi”, “siyasi devşirme” ve “siyasi sosyalleşme” “yönetme” fonksiyonları üzerinde önemle durulmuştur.⁶¹

Esat Çam, siyasi partilerin fonksiyonlarını, doğrudan ve yarı doğrudan, açık ve kapalı olarak ikiye ayırarak incelemektedir.⁶²

Siyasi partiler, siyasi devşirme görevini yerine getirmektedirler, siyaset aktörlerini yetiştirmekte, değiştirmektedir. Tez konumuz olan “aday tespiti” siyasi devşirme sürecinin bir parçasıdır. Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin yönetim makamlarının, siyasi elit mevkilerinin doldurulması, siyasi partilerin başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Hatta siyasi devşirme fonksiyonuna partilerin asgari fonksiyonu denilmektedir. Siyasi partilerin programatik fonksiyona sahip olmaları gerekmediğini, seçimlerin program sorunlarını sonuca bağlamadığını savunan yazarlar bile partilerin devşirme

⁶⁰ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.1

⁶¹ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.91

⁶² Esat ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.423

fonksiyonuna büyük önem vermektedirler. Partilerin, siyasi elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasi sistemlerdeki aday gösterme ve seçim mekanizmaları ile gerçekleşir. Bu iki sürecin birbirine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir.⁶³

Siyasi partilerin fonksiyonlarına ilişkin 1967 tarihli Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu hükmüne göre: Siyasi partiler, “kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik eder. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirir. Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yapar, kendilerince hazırlanmış politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katar, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlar”⁶⁴

Siyasi partiler, halk içindeki dağınık menfaatleri ve siyasi görüşleri birleştirmekte, organize etmekte, teşkilatlandırmakta, güç birliği oluşturmaktadırlar. Ayrıca siyasi katılmayı; önemli bir halk tabanının devlet yönetimi ile ilgilenmesini, politizasyonu sağlamaktadırlar. Siyasi partiler, programları yoluyla, dağınık düşünce ve planları tanımlamakta; halka sunulabilecek forma çevirmektedirler. Birleştirilen menfaatleri, siyasi görüşleri, ifade etmekte ve duyurmaktadırlar. Siyasi partiler, siyasi açıdan önemli gelişmeleri takip etmekte; siyasi görüşleri çerçevesinde yorumlamakta, tabanının görüşünü ifade etmektedirler. Siyasi partiler, iktidara geldiklerinde programı doğrultusunda devleti yönetmekte, kararlar

⁶³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.98

⁶⁴ M.Tevfik GÜLSOY, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000, s.53

alınması ve temel düzenlemelerin yapılmasını gerçekleştirmektedirler. Yönetici kadrolara atamalar yapmakta, denetlemektedirler.⁶⁵

Siyasi partiler, demokratik süreçte, siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçlarıdır. Taşıdıkları önem nedeniyle, siyasal partiler sisteminin işleyişinde ortaya çıkan arızalar, siyasal süreçte tıkanmalara yol açmaktadır.⁶⁶

Partilerin yerine getirdiği başlıca işlevlerden biri de siyasal toplumlaşmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Aile, arkadaş, iş çevresi, okul ve kitle iletişim araçları yanında, partiler de çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme, siyasal sistemle güçlü ve sürekli ilişki içine sokma açısından bireylerin toplumlaşmasında etkilidir. Kadınlar kolu, gençlik kolu, propaganda merkezleri gibi yan örgütleri toplumsallaşmada önemli rol oylar.⁶⁷

Siyasi partiler, devlet ile halk arasında köprü olmakta; karşılıklı talep ve ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme, ifade etme fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Sistemin meşrulaştırılması yanında şeffaflığın sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır.

Partiler hem demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, hem de kendi varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Alan Ware, demokrasi-siyasi parti ilişkisini ve bu ilişkiden doğan karşılıklı yükümlülüklerin ne kadar hayati nitelikte olduğunu belirtmiş; partilerin devlet içinde iktidar kullanma amacıyla halkı bir araya getiren kurumlar olduğu, amaçlarını gerçekleştirmede yasal/meşru araçlara başvurdukları, toplumda tek, dar bir

⁶⁵ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, 91 vd., ÇAM, a.g.e., 423 vd.

⁶⁶ Erol TUNCER, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.II

⁶⁷ Esat ÖZ, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.10

çıkardan daha fazlasını temsil etmeye yöneldikleri, aynı inançlara, değerlere, tutumlara sahip insanları gruplaştırdıklarını dile getirmiştir.⁶⁸

3. Siyasi Partiler-Seçmen-Temsilci İlişkileri

Seçmen-temsilci ilişkileri, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir. Seçmen açısından, daha önce temsilcinin kim olacağını tespit etmek olarak anlaşılan seçim, siyasi partilerin ortaya çıkmasından sonra hem temsilcinin kim olacağını; hem de hangi partinin iktidara geleceğini tespit konusunda yetki veren bir işlem niteliğini kazanmıştır.

Giderek seçmenlerin karşısına bireylerden oluşan seçeneklerle değil, partilerden oluşan seçeneklerle çıkmaktadır.⁶⁹

Seçmenler ile siyasi partiler arasındaki ilişki, temsilci ile olan ilişkiden daha çok ön plana çıkmaktadır. Seçmenin karşısına genel görüşleri, iktidara geldikleri zaman gerçekleştirmeyi düşündükleri programla çıkan siyasi partiler, aynı zamanda bu programı gerçekleştirmesini istedikleri kimseleri de parti adayı olarak önermektedirler. Parti adaylarının tespitinde ise genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Seçmenin yetkisi, beğendiği partinin tespit ettiği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir.⁷⁰

Seçmenler parti programına oy vererek partiyi iktidara getirdiğinde; partiye, programını gerçekleştirme sorumluluğu yüklemektedirler. Temel yönetim prensiplerinden biri, yetki sorumluluk denklidir. Davul kimin boynundaysa tokmak da onun elinde olmalıdır. Aksi takdirde hesap sorulamaz.

⁶⁸ Alan WARE, Political Parties and Party Systems, Oxford, 1996'dan aktaran SARIBAY, a.g.e., s.1

⁶⁹ SEZEN, a.g.e., s.49

⁷⁰ ARASLI, a.g.e., s.27

Siyasi parti, programını gerçekleştirmede meclis grubunun istenilen görüşler ve program doğrultusunda hareket etmesini sağlamak durumundadır. Bunun için “parti disiplini” kavramı ile ifade edilen uygulamalar mevcuttur. Parti içi hukuk kuralları, partinin politikası ile ters düşen temsilcinin, ya bu görüşlerinden feragat etmesini veya partiden ayrılmak yolunu tutmasını gerektirir. Bu değişkenler karşısında, partiden ayrılmakla seçimlerde milletvekili seçilmek olanağını kaybedeceği korkusu, temsilciyi büyük ölçüde kişisel görüşlerinden feragat ederek, parti politikasını benimsemeye iter.⁷¹

Temsilcilerin, disiplinli bir partinin üyesi olması, parti içi demokrasinin sağlıklı işlemesi durumunda; temsilcinin seçmen adına kontrol ve denetiminin partilerce yerine getirilmesi sonucunu doğuracak, muhtemel suistimallerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Olaya temsilciler açısından baktığımızda; bir yandan seçmenler tarafından; diğer yandan da görüşlerinin uygulanması için partiler tarafından görevlendirilen kişiler oldukları düşünülmelidir.

Bu durum, partilerin programlarını uygulamaları sorumluluğu açısından gereklilik göstermekle birlikte; partileri ve parti liderleri ile yönetim kadrosunu yönetimde oldukça etkin kılmakta ve oligarşi tartışmalarına da yol açmaktadır.

D. Demokrasilerde Aday Tespiti

Temsili demokrasi ve siyasi partilerin yer aldığı sistemde seçmenler, seçimler ile hem iktidara gelecek siyasi parti (veya partileri), hem de temsilcileri belirlemektedirler.

⁷¹ ARASLI, a.g.e., s.28

Seçimlerde, seçmen tercihinin yansması açısından seçim sisteminin önemi son derece büyüktür. Örneğin dar bölge tek isimli çoğunluk sisteminde seçmen, partiden çok adaya oy vermektedir. Partiler seçmen karşısına o seçim çevresinde birer isim sunacakları için seçilebilecek adayları belirleme eğilimleri artacaktır. Diğer yandan seçmene parti listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma hakkı verildiğinde partiler listeleri hazırlarken, yine seçmen eğilimlerini ön plana alacaklardır. Bir seçim bölgesinde özellikle çok sayıda adaya oy verilmesi halinde seçmene sıralamada değişiklik yapma yetkisi verilmesi; seçmen tercihini daha çok yansıtacaktır.

Seçmene partilerin listelerinde karma yapma, ekleme, çıkarma yetkisi verilmediğinde partilerin, temsilcilerin belirlenmesinde son derece etkin oldukları, hatta, seçimler öncesi kimlerin parlamentoya gireceğinin partilerce belirlenmiş olduğu inkar edilemez.

Aday tespiti, seçimler öncesi aşamaya ilişkindir. Aday tespitinin parti içinde belirlenmesinin kabul edildiği sistemlerde partilerin, seçimler öncesi, listelerde yer alan isimleri ve bu isimlerin listelerdeki sıralarının nasıl belirledikleri, bu sürecin demokratik sistem içindeki yeri oldukça önemlidir.

Aday tespiti, partiler için son derece önemlidir. Schattschneider “aday gösterme usulünün mahiyeti, partinin mahiyetini belirler; aday gösterme yetkisi kimdeyse partinin sahibi de odur” sözleri ile konunun önemini belirtmiştir.⁷²

⁷² E.E.SCHATTSCHEIDER, Party Government, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942), s.64 ve 100'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.10

James Jupp'a göre, adayların belirlenmesi, partilerin yalnız en önemli işi değil, neredeyse tek işidir: "Avrupa kitle partisinin faaliyetleri, seçim çalışmaları ve aday seçimi ile sınırlı hale gelmektedir"⁷³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usullerinde bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Austin Ranney'e göre, "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁴

Aday tespitini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Etkili bir tercihli oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermektedir. Adayların tüm parti üyelerinin katıldığı önseçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi çok yaygın değildir. Bu yöntem başlıca Belçika partilerin, İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat Partileri'nde, Hollanda'daki D'66 partisinde uygulanmaktadır. Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütünün bir bölümünce tespitidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partileri'nde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimle birlikte olarak),

⁷³ James JUPP, Political Parties, (London: Routledge and Kegan Paul, 1968), s.58'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

⁷⁴ Austin RANNEY, Candidate Selection, David Butler, Howard R.Penniman ve Austin Ranney, eds, Democracy at the Polls, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981, s.82-83'den aktaran ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.10

Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Aday tespit yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organlarınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün merkez organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Adayların tespitinin parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977'de Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, uygulamada PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrasi Partisi, Japon Liberal Demokrat Parti ve Belçika Hristiyan Partisi'nde parti içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecinde rolleri büyüktür.⁷⁵

Bir meclise girmeyi hedefleyen aday adaylarının tespitinin önemi, doğrudan doğruya parlamentoların önemi ile ilişkilendirilebilir. "Parlamentoların düşüşü" tezi, yirminci yüzyılın sonunda, parlamentoların fazla bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Şayet siyasi kararlar, hükümetlerin sivil bürokrasi ve çıkar grupları ile görüş alıverşi sonrasında alınıyorsa ve parlamentolar, politika oluşturma sürecinin küçük aktörleri haline gelmişlerse, bu durumda, parlamentoya ne tip insanların girdiği ve orada zamanlarını nasıl geçirdikleri tartışma konusudur. Böyle bir

⁷⁵ Michael GALLAGHER, "Conclusion", Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.236-245'ten aktaran ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu*, s.11

iddiayı görmezden gelmek ve doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir. Zira, ilk olarak, parlamentoların bir politikanın başlatıcısı olmamaları durumunda bile, bir komite sistemi üzerinden de olsa, yasama sürecine ciddi katkılar sağlayabilirler. İkincisi, parlamentoların zayıf oldukları yerlerde bu durum, kısmen, aday tespiti sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan milletvekillerinin yapısından kaynaklanıyor olabilir. Üçüncüsü, bütün parlamentolar, düşüş halinde değildir; Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, parlamentoda bulunmak, çoğu zaman hükümete girmenin temel basamaklarından biri olarak görülür ve bu durumda, aralarında potansiyel bakan olabilecek kişilerin olduğu bu kitle, aday seçiciler tarafından belirlenmektedir. Aday seçicilerin değerleri, yasama erki üyelerinin özelliklerini ve bir ölçüde davranışlarını etkilemekte, hatta bazı durumlarda, belirlemektedir.⁷⁶

Aday tespiti, demokratik sistem için oldukça önemlidir. Adayların parti lideri ve üst yönetimince tespit edilmesi halinde; parti içi oligarşiye yol açıldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Aday olmak için parti lideri ve üst yönetime

⁷⁶ Michael GALLAGHER, “Conclusion”, Michael Gallagher ve Michael Marsh, eds., *Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics* (London: Sage Publications, 1988), s.276-277

⁷⁷ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu 37. maddesi'nin 22.04.1983 tarihli gerekçesi şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin esasıdır. Siyasi Partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar. Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı. Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını benimsemişti. Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun

yakın olmak, onaylarını almak zorunda kalıldığı, ileride yeniden aday tespit sürecinde parti liderlerine ihtiyaç duyacak milletvekillerinin, liderlerin emir ve talimatlarından çıkamadıkları, reylerince hareket edemedikleri, seçmenlere karşı sorumluluk yerine parti lider kadrosuna itaatini tercih edildiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Adayların liyakat yerine parti liderlerine yakın olma esasına göre belirlendiği, ahlak, dürüstlük, bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın lidere karşı çıkmayacak adaylara öncelik verildiği, aday olmak isteyenlerin de usulsüzlük ve yolsuzluklara göz yumduğu, neticede sistemin bozulmasına sebebiyet verildiği yorumları yapılmaktadır.⁷⁸

Ülkemizde 2001 yılında yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin yüzde 85'inin "seçmen beğenmese de partilerin aday gösterdiği kişilerin milletvekili seçilebildiği" tespitini yaptıkları ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada aday tespitinde parti tabanlarının söz sahibi kılınması yönünde güçlü bir talep olduğu görülmüştür. Aday tespitinde parti genel merkezleri ya da genel başkanların etkili olması yönünde görüş belirtenler yüzde 25 iken, parti tabanlarının gücünün artmasını talep edenlerin oranı yüzde 70'i bulmaktadır.⁷⁹

olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir. Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitinde katılma sağladığı için; parti içi demokrasiyi işletmede iyi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır." HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

⁷⁸ Recep YAZICIOĞLU, "Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.258, Burhan KUZU, "Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti" Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.274, Gökhan ÇAPOĞLU, "Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.303, Mustafa KAMALAK, "Nasıl Bir Anayasa", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.249, İlhan KESİCİ, "Kalite ve Siyaset", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.361

⁷⁹ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım, 2001, s. 109-110

Siyasi partilerin sağlıklı işleyen bir yapıya kavuşmaları için aday tespitini demokratikleştirmeleri gerektiği; adayların tespiti ve tespit sürecinde uygulanacak katılımcı ve demokratik yöntemler ile partilere olan aidiyet duygusunun artacağı, bunun da partileri güçlendireceği belirtilmektedir. Aday tespitinin demokratikleştirilmesi kavramına değinen yazarlar; bunun parti içi elitlerin ve yönetici kadroların belirleyiciliğini azaltarak parti tabanının istek ve düşüncelerinin yönetimde etkili olmasını sağlayacağını ifade etmektedirler.⁸⁰

Demokratik ilkeler, partilerin aday tespit ederken seçmen tercihini en önemli unsur olarak görmelerini gerektirmektedir. Tespit edilen adaylar, temsilcileri olmak üzere partiler tarafından seçmene sunulan kişilerdir. Demokrasinin ideal yönü olan halkın egemenliği ilkesinin gerçekleşmesi için atılacak adımlar içinde, adayların seçmen tercihine göre belirlenmesi öncelikli bir konudur.

II. ADAY TESPİTİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. Aday Tespitine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, aday tespiti konusunda temel ve doğrudan etkindir. Aday tespitine ilişkin hangi usul veya usullerin uygulanacağı, bu usullerin yargı denetimine tabi olup olmadığı, nasıl gerçekleştirilecekleri yasalarda düzenlenmektedir. Dolayısı ile yasal düzenlemeler aday tespit rejimi açısından temel belirleyici olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önseçim sisteminin gelişmesi, büyük ölçüde yasama organının müdahalesi sonucudur.⁸¹

⁸⁰ Mümtaz'er TÜRKÖNE, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.273

⁸¹ DUVERGER, a.g.e., s.457

En başta, seçilme hakkına dair düzenlemeler önem taşımaktadır. Aday tespiti, öncelikle, seçilme hakkına dayanmakta; vatandaşların bu haktan yararlanmasını içermektedir. Seçilme hakkı, hemen her demokraside belirli benzer şartlara bağlı tutulmaktadır. Yaş, vatandaşlık, okuryazarlık (veya belli bir öğrenim derecesine sahip olmak), ikametgah bunlar arasında sayılabilir. Hak kullanımını, dolayısı ile demokrasiyi zedeleyeceği düşünülen bazı hususlar doğrudan kısıtlama şartları olarak kabul edilmiştir. Kamu hizmetlerinden yasaklılık, bazı suçlardan hüküm giymiş olmak, askerlik, kısıtlılık bunlar arasındadır.⁸²

Aday tespiti, bir yönüyle yetkilendirme, bir yönüyle seçim içermekte; aday olmak isteyenler, parti üyeleri, yerel teşkilatlar ve merkez organları arasındaki ilişkiler, liderlerin ve parti üst yönetiminin etkinliği, parti içi demokrasi ve özellikle eşitlik ve adalet ilkeleri açısından son derece önemli bir süreç olup; neticede siyasi partiyi, halk ve devlet nezdinde temsil edecek kişilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Yukarıda aktarılan 2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ilk şeklinin gerekçesinde yazılı olduğu gibi partilerin iç düzenlemelerine bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

Ülkemizde, siyasi partilerin üyelikleri, teşkilatlanmaları, yetkili organlarının oluşumu, genel kurullar, disiplin işleri, defter ve kayıtları, mali hükümleri, denetlenmeleri, kapatılmaları yanında; aday tespiti konusu, detaylı yasal düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Parti içi aday tespitinde, ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin katılımını öngören usul ile partinin bir kısım üyelerinin katılımını gerektiren usullerde, aday tespitini gerçekleştirecek üyelerin ve uyulacak kurallara ilişkin tüzük ve yönetmeliklerin tartışmasız bir sicilde tutulması önem arz

⁸² SARIBAY, a.g.e., s.100

etmektedir. Buna ilişkin ülkemizde Siyasi Partiler Kanunu ve Yargıtay mevzuatında hükümler mevcuttur.⁸³

Aday tespitinin ilgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerince veya partinin iç düzenlemeleri ile belirledikleri üyelerce yerine getirilmesi; yargı yönetim ve denetimine tabi kılınmaktadır. Bunun yanında, aday tespitine itirazlar, yargı merciine (ülkemizde seçim kurullarına) yapılmaktadır. Seçimlerin süreçleri yanında aday tespiti işlemlerinde görev alan yargı (seçim kurulları) organlarına dair, gerek siyasi partiler mevzuatında, gerekse seçim mevzuatında yasal düzenlemeler yer almaktadır.⁸⁴

Aşağıda belirtileceği üzere seçim sistemi aday tespitinde etkindir. Seçimlere ilişkin yasal düzenlemeler; aday tespitini etkilediği gibi, bir kısım hükümler aday tespit işlemlerinde de uygulanmaktadır.

Adaylığa, bunun öncesinde parti üyeliğine dair ekonomik yükümlülükler öngören yasal düzenlemeler de aday tespitini etkileyen unsurlardandır.

B. Seçim Sistemleri ve Aday Tespiti

Seçim sistemleri, adayların tespitine dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Seçmen açısından, bazı seçim sistemleri adayların; bazı sistemler partinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermektedir. Adayın ön plana çıktığı seçim sistemlerinde, adayların tespiti; özellikle tespit usulü, tespite katılan tabanın genişliği, adayların liyakat ve kişiliklerine göre hareket edilmesi önem taşımaktadır.

⁸³ 1983 sonrası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde oluşturulan Siyasi Partiler Yazı İşleri Müdürlüğü nezdinde bu siciller tutulmaktadır.

⁸⁴ Ülkemizde Yüksek Seçim Kurulu ve il ve ilçelerdeki seçim kurulları ve görevlerine dair yasal düzenlemeler mevcuttur.

Seçimlerin 6zg6r olması, vatandaşın seçimlere bir misilleme korkusu olmadan, herhangi bir tehdit ve baskıya maruz kalmadan gidebilmeleri, siyasi 6zg6rl6klerin g6vence altına alınmış olması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, siyasi rekabetin ve yarışın yapılabilmesi, b6t6n oyların eşit sayılması, seçimlerin belli periyotlarda tekrarlanması, seçim d6neminin belirlenmiş olması demokrasinin temel ilkelerindedir.⁸⁵ Bu ilkeler; demokratik ilkeleri benimsemiş partilerin aday tespitinde de uyulması gereken demokratik kurallar olmalıdır.

Siyasi partiler, adayların kişiliklerinin 6nem taşıdığı seçimlerde yerel teşkilatlarının aday tespit s6recine katılmalarını sağlayacak y6ntemlere başvurmaktadırlar. Aşağıda, 1980 sonrası partilerin t6z6k ve y6netmeliklerinde aday tespiti konusu incelenirken değinildiği gibi, 6lkemizde yerel seçimlerde parti t6z6kleri ile belirlenen aday yoklaması seçmenlerinin daha çok yerel teşkilata doğru kayması bunun g6stergesidir.

Aday veya partinin 6nemli oluşu; dolayısıyla partilerin adaylık 6zerindeki etkileri açısından seçim sisteminin rol oynayan her unsurunu; 6zellikle, seçim çevresinin b6y6kl6đ6n6, liste veya tek isim usul6n6, çoğunluk sistemi veya nispi temsil sistemini, seçimin iki turlu yapılıp yapılmadığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Partilerin adaylık 6zerindeki etkileri, seçim çevresinin b6y6kl6đ6 ile doğru orantılıdır. Seçim evresi b6y6d6ke, partilerin etkisi artmakta; k66ld6ke partilerin m6dahalesi sınırlanmaktadır. Seçim evresi ne kadar k66kse, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkanı o kadar çok olmakta; kampanya, bir kişiler m6cadelesi g6r6n6m6 almakta; seçmenler bunlar arasında siyasi partilerine g6re değil, kişisel niteliklerine g6re bir seçme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçim çevresi b6y6d6ke, adaylarla seçmenler arasındaki kişisel temas

⁸⁵ DURSUN, a.g.e., s.171

zayıflamaktadır. Liste ve tek isim usullerinin etkileri de, genellikle aynı yönde olmaktadır. Liste usulünün kolektif karakteri dolayısı ile kişilerin etkisi doğal olarak azalmakta, birden çok aday arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmakta; bunların ortak düşünce ve eğilimlerine her birinin bireysel nitelikleri karşısında verdiği üstünlük ve diğer unsurlar partilerin etkisini artırmaktadır. Karma liste usulünde, kişisel faktör o oranda kuvvetlenmektedir. Seçmenlerin oylarını belli bir adaya vermeleri mümkün olmaktadır. Nispi temsil sistemi, partilerin adaylık üzerindeki etkisini artırmaktadır. Ulusal artık sisteminde, partilerin etkisi en yüksek noktaya ulaşmakta; bütün ülkedeki artık oyların toplanması yoluyla ek ulusal listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından belirlenmiş olmaktadır. Uygulamalar, nispi temsil sisteminin partiler lehine bir çeşit fiili tekele yol açtığını göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek turlu olduğu ve genel kural uyarınca iki parti sistemiyle bir arada bulunduğu takdirde benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Her ayrılıkçı adaylık, sebep olduğu oy dağılması dolayısıyla sistemde ciddi bir bozukluk meydana getirebilmekte; bu bakımdan seçmenler de, genellikle onlara sırt çevirerek oylarını blok halinde iki partiye verebilmektedirler. Kutuplaşma olayı bireysel adaylıklar aleyhine işleyerek, bir parti tekeline yol açabilmektedir. Sadece iki turlu çoğunluk sistemi, seçim çevreleri küçük olduğu takdirde, adaylık bakımından nispi bir özgürlüğe imkan vermektedir.⁸⁶

Bir başka açıdan, dar bölgeli tek isimli seçim sistemleri, aday tespitinde, parti içi tercihlere daha çok önem verilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira her bölgede tek adayın gösterilmesi nedeniyle partilerin aday tespit organları öncelikle yerel düzeyde adayın seçilebilirliği ile parti tabanının adaya bakışını dikkate almak zorunda kalmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ DUVERGER, a.g.e., s.458 vd.

⁸⁷ Erdoğan GÜNAL, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.56

Ülke ve bölge seçim barajı seçmen tercihini etkileyebilmektedir. Barajlar, seçmenlerin istediği ancak baraj nedeniyle seçilme ihtimali bulunmayan adaya oy verilmemesine yol açabilmektedir.

Seçim sistemleri genel olarak demokratik sistem açısından başlıbaşına etken durumdadır. Nispi temsil sistemi genel olarak eşitlik ve adalet ilkelerine, çoğunluk sistemi daha çok fayda ilkesine dayanmaktadır. Nispi temsil sistemleri toplumdaki siyasi görüşlerin parlamentoya güçleri oranında yansımaları ve temsil edilmelerini; çoğunluk sistemi ise istikrarlı hükümetlerin çıkmasını amaçlamaktadır. Türkiye’de 1946-1960 arasında vasıtasız çoğunluk sistemi uygulanmış; temsil adaletsizlikleri doğurmuştur. 1961-1980 arasında genel olarak nispi temsil sistemi uygulanmış, bir ara ulusal artık usulü benimsenmiş, daha sonra d’Hondt sistemi kabul edilmiştir. Bu dönemde seçimler hükümet istikrarsızlıklarına sebep olmuştur. 1980 sonrası ise nispi temsil sistemi yanında ülke ve seçim barajları düzenlenmiş, kontenjan adaylığı eklenmek suretiyle karma bir seçim sistemi düzenlenmiştir. Bu sistem ile denge kurulmak yerine büyük partiler lehine açık bir dengesizlik ortaya konulmuştur.⁸⁸

Seçmenlerin oyları ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmeleri önemlidir. İyi bir seçim sisteminin, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkanı tanımasının gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹

Seçim sistemleri konusunda Alman seçim hukuku, seçmen tercihinin adaya yansımaları yanında partilerin de etkinliğini ve belli bir oranda programını gerçekleştirilmesi için gerekli adaylık yapısına imkan vermesi yönüyle çözüm içerir bir uygulamayı kabul etmiştir. Kişiselleştirilmiş nispi

⁸⁸ Yavuz ATAR, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988, s.85

⁸⁹ Hikmet Sami TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997, s. 170

temsil sistemi olarak anılan yöntemde, 496 üyeli Bundestag'ın yarısının tek isimli dar seçim çevrelerinden nispi çoğunluk (tek isimli tek turlu çoğunluk) sistemi ile seçilmekte, diğer yarısı, çok isimli geniş seçim çevrelerinden listeli nispi temsil usulüyle seçilmektedir.⁹⁰

C. Parti İçi Demokrasi-Oligarşi Dengesi

Aday tespitini doğrudan etkileyen faktörlerden biri, parti içi demokrasi-oligarşi dengesidir. Partilerin ortaya çıkması ile başlayan oligarşi uygulamaları, günümüzde de siyasi partilere ilişkin tartışmalarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Parti içi demokrasi; siyasi partilerin örgüt içi düzenlemelerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak, lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik usullerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması olarak tanımlanmaktadır.⁹¹

Yukarıda siyasi partilerin tanımı, demokrasilerdeki yeri ve fonksiyonları incelenirken belirtildiği gibi, partilerin liderliği, doğal olarak, oligarşik bir biçim alma eğilimindedir. Partilerde, gerçek bir “yönetici sınıf,” az çok kapalı bir kast, girilmesi güç bir “iç çevre” ortaya çıkmaktadır. Kitleler eski liderlerine bağlanmakta ve yeni simaları şüphe ile karşılamaktadırlar.

Oligarşik yapının oluşumunda bazen sıkı bir kişisel dayanışmaya başvuran küçük gruplar etkili olmaktadır. Bazen de nüfuzlu bir lider etrafında kurulmuş bir klan söz konusu olmakta; burada liderin adamları,

⁹⁰ Merih ÖDEN, Seçmenlerin ‘Kişi Tercih’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.55

⁹¹ Suavi TUNCA, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s.52

yönetim görevlerini tekellerine alarak, bir oligarşi karakteri göstermektedirler. Kimi zaman, üyeleri arasında dikey değil yatay biçimde gelişen lider takımları oluşmakta; bunlar, “meyve ağacı silkelemek”, yani yönetim görevlerini eskilerin elinden alıp, kendi tekellerine sokmak amacıyla birleşerek ortaya çıkmaktadırlar. Parti içi bürokrasi de, kurumsal bir oligarşi tipini ortaya koymaktadır. Parti içinde sürekli görevliler, tabanla her gün temas halinde bulduklarından, kongre delegelerinin seçiminde etkili olmakta ve yönetim görevlerine gelenlerin seçimlerini belirleyebilmektedirler.⁹²

Demokrasinin yerleşebilmesi ve partilerin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde icra edebilmesi için partilerin lider, teşkilat kademe yöneticileri yanında adaylarının da geniş katılımlı, adil, eşit ve özgür seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir.⁹³

Öncelikle parti içinde farklı fikirlerin ortaya konması yani muhalefet anlayışının doğması, parti için demokrasi için önemlidir. Muhalefetin partiler içinde yerleşebilmesi, demokrasi ilkelerinin uygulanabilmesine bağlıdır. Bunun için açıklık, alınacak siyasi kararların parti organlarında ve parti gruplarında tartışılması, demokratik karar mekanizmalarının işletilmesi gerekli bulunmaktadır.⁹⁴

Bir kısım ülkelerde parti içi demokrasiye ilişkin yasal olarak belirtilen özelliklerin parti tarafından sürekli ve etkin olarak ihlali durumu halinde, o siyasi partinin yasadışı olarak değerlendirilebilmesine yol açmaktadır.⁹⁵

⁹² DUVERGER, a.g.e., s.211

⁹³ Haşim KILIÇ, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.321

⁹⁴ TUNCAY, a.g.e., s.53

⁹⁵ İspanya’da 2002 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu’nda partilerin iç demokratik ilkelere değinildiği, seçilen parti liderini denetleyen prosedürler, tartışmaya ve farklı kadrolar arasında tartışma yapılmasına imkan sağlayan karar alma normları,

Partide kararların yukarıdan aşağıya dikte şeklinde değil, tabanın görüş ve tercihleri doğrultusunda aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması, tabanından liderine kadar geniş bir çoğunluğun katılmalarının sağlanması, parti içi demokrasi için gerekli unsurlardandır.

Demokrasi kültürünün parti içinde yerleşmesi, liderlerin keyfi bir buyurganlıktan öte koordinasyon görevi yapması, kayırmacılık yapmaması, eşit ve adil muamelede bulunması, bütün görüşlere ve diyaloga açık olması, karar alırken parti teşkilatının görüşünü alması oldukça önemlidir.⁹⁶

Lidere yakınlığın liyakat ve kişiliğin öne geçmesi siyasi partilerde oligarşinin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Oligarşik uygulamalar nedeniyle, TBMM üyelerinin parti liderleri tarafından atandığı, parti yönetimlerinin yukarıdan aşağıya belirlenen bir ‘delege’ sürecinde sonucu baştan belli kongre ve kurultay gösterileriyle belirlendiği, siyasal emeğin, bilginin, birikimin yerini lidere bağlılığın ve yakınlığın aldığı eleştirileri yapılmaktadır. Parti oligarşilerinin tekelden kurtulabilmek için önseçimin anayasal zorunluluk olarak kabul edilmesi, milletvekilleri adaylarının partilerin içinden en geniş katılım ve demokratik yöntemlerle belirlenmesi önerilmektedir.⁹⁷

Yine Türkiye’deki uygulamalar nedeniyle, seçilenleri halkın değil, parti merkezlerinin tespit ettiği, lider sultanı olduğu, bu sebeple hak eden, layık olan değil, lidere sadık olanın seçildiği, politikacıların liderin emir eri gibi

içinde en azından aday olma, parti kurulunu seçme, bilgi edinme ve anlaşmazlık olduğu takdirde partiden ayrılırken kanuni yolları kullanma haklarına ilişkin üyelik haklarına dair düzenlemelere yer verildiği belirtilmektedir. Enorch ALBERTI, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.71

⁹⁶ TUNCAY, a.g.e., s.76

⁹⁷ Ertuğrul GÜNAY, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13, s.242

hareket ettiği, kimsenin fikir üretmediği, seçilenlerin milletten kopuk olduğu, lider ve güç odaklarının inisiyatifinde bulunduğu, millet devre dışı bırakılınca politikacılar ve bürokratların millete değil, güç odaklarına hizmet eder hale geldiği, siyasi seviyenin düştüğü eleştirileri yapılmaktadır.⁹⁸

Ayşe Ayata, toplumsal ve teknolojik değişimlere işaret ederek, zaman içinde parti liderliğinin bu değişimler sebebiyle teşkilat yapısının önüne geçtiğine değinmektedir. 1980 öncesinde ülkemizde partilerin oy mekanizmalarının örgüt temeline dayandığını, televizyonun yaygınlaşmadığını, radyo ve iletişim imkanlarının darlığını belirterek, örgüt üyeleri tarafından seçimlerden önce köy köy gezilip parti mesajının verildiğini, bunun için örgütün önemli olduğunu, parti merkezinin örgütü memnun etmek zorunda kaldığını, bunun için de adayların tespitinde örgüte özgürlük alanı tanındığını belirtmektedir. Yine, parti başarılı olduğunda kazananların yola, suya, aşa, işe kavuştuğunu zikretmektedir. 1980 sonrasında ise örgüt ağırlığının azaldığını, bir kısım partilerin siyaseti medya-lider-seçmen üçgeniyle sınırlı hale getirdiklerini; zaman içinde lider merkezli siyasetin egemen olduğunu dile getirmektedir. Ayata, ayrıca, 1980 sonrası partilerin üye bulmakta güçlük çektiği, siyasi parti görüşlerinin birbirlerine çok yaklaştığı, partilerin iç bütünlüğünün, ideolojik tutarlığının azaldığı, siyasi partilerde disiplinden ziyade sadakatin önem kazandığı yorumunu yapmaktadır.⁹⁹

Fuat Keyman, Michels'in oligarşi tezine değinerek, dünyada başarılı olan partilerin, bu kuralı yıkmış olan partiler olduğunu vurgulamaktadır. Parti disiplini tezini de yanlış bulan Keyman, partinin içindeki ideolojik bütünlüğün disiplinden değil, demokrasiden geldiğini savunmaktadır.

⁹⁸ M.Oltan SUNGURLU, "Yozlaşma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14, s.754

⁹⁹ Ayşe AYATA, "Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi", Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.63

Keyman, parti içi demokrasinin, sorumluluk ve verimlilik olmak üzere iki boyutu yönüyle ele alınmasını önermektedir. Keyman, sorumluluğun, hem partinin kendi seçmenleriyle ilişkisinde, hem de partiyle parti içi üyeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığını, partilerin seçmenlerine verdikleri sözleri iktidara geldiklerinde tutmadıklarını, parti içi mekanizmalarda lider kadrosu, yönetici kadro ile üye arasındaki ilişkilerde sorumluluk olmadığını belirtmektedir. Parti içine ilişkin sorumluluğun parti içi seçimlerde, teşkilatların örgütlenmesinde, toplantılarının yapılması gibi işlevlerinde ve en önemlisi parti programının oluşturulmasında kendi üyelerinin katılımının sağlanması olduğunu dile getirmektedir. Fuat Keyman, ikinci boyutun ampirik düzeyde partilerin verimlilik ve etkinlikleri olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰

D. Parti Sistemleri ve Parti Örgüt Yapıları

Adayların tespitinde partilerin parti sistemleri ve parti örgüt yapıları doğrudan etkendir. Tek parti sisteminde adaylar parti merkez organları ya da parti liderleri tarafından belirlenmesi¹⁰¹, iki partili sistemlerde seçimlerde demokratik yarışma ve rekabet söz konusu olduğundan seçmen yanında parti teşkilat ve üyelerinin de aday tespitinde söz sahibi olmaları durumu, ılımlı çok partili sistemlerde, iki partili sistemlerin durumuna paralel uygulamalar; aşırı çok partili sistemde ise rekabet sorumsuzluğu ve demagoji hakim olacağından

¹⁰⁰ Fuat KEYMAN, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005, s.81

¹⁰¹ Ülkemizde tek partili dönemde adayların Atatürk ve İsmet Önünü tarafından belirlendiği, hatta İsmet İnönü’nün bir vesile ile konuşmasını beğendiği kişinin aday olması için listeye “Sinop Milli Eğitim Müdürü”nün yazılması talimatı verdiği, tayin ile sonradan Sinop Milli Eğitim Müdürü olan bir başka kişinin seçimler sonrası milletvekili olduğu aktarılmıştır. Aktaran: Ferruh BOZBEYLİ, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, (Yayına Hazırlayanlar: Hikmet Sami TÜRK ve Erol TUNCER), Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.150-151

aday tespit sürecinde parti merkezlerinin hakimiyet kurma gayretlerinin artması söz konusudur.

Partilerin kadro partisi veya kitle partisi oluşları, örgütlenme derecesi, örgütlerin özerkliği, merkeziyetçi-adevi merkeziyetçi yapısı, katılma düzeyi önem arz etmektedir.

Partinin örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin, yazılı usul kurallarına, yazısız kurallar, gelenekler ve belirli davranış kalıplarına bağlanması olarak değerlendirilmektedir. Yapısal bağlantı, partiyi meydana getiren unsur ve organların ilişkileri açısından partiler zayıf veya kuvvetli ilişkiler göstermektedirler. Amerikan partileri zayıf bağlantıya örnek gösterilmekte, organlarının kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkileri ayrıntılı kurallara bağlayan ülkemiz partiler sistemi kuvvetli bağlantıya örnek gösterilebilmektedir. Duverger, üyelik kavramı açısından partileri “kadro partileri” ve “kitle partileri” olarak ikiye ayırmaktadır. Kadro partileri seçkinlere dayanmakta, servet, eğitim, prestij gibi özel kişisel nitelikteki kişiler partinin yönetici kadrolarını meydana getirmektedirler. Kadro partileri üye kitlesi sağlama çabası göstermemekte, buna ihtiyaçları da olmamaktadır. Epstein’ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçimi kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği “iskelet örgüt” bu amacın gerçekleştirilmesine yetecektir. Medyanın etkinliği, kapı kapı dolaşarak parti propagandasını yapacak çok sayıda üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Kitle partileri, sadece seçim kazanmak amacı dışında fonksiyonları olan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapma amacıyla kurulmuş partilerdir. Bu partilerde üye devşirme büyük önem taşımaktadır. Bu partiler için kitle örgütü, sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur, zira esas itibarıyla gelirleri üyelerinin aidatlarına dayanmaktadır. Ancak günümüzde bu aidatların yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Örgütün yoğunluğu üye sayısının dışında örgüt birimlerinin

niteliği, merkez ve yerel organlar arasında yapılan toplantıların sıklığına, parti kayıtlarının düzenliliğine, güvenilir üye kayıt sisteminin var olup olmadığına, aidatların düzenli şekilde toplanıp toplanmadığına göre değerlendirilmelidir.¹⁰²

Aday tespitinin demokratikliği, bu ayrıma göre kitle partisi özellikleri gösteren partilerde daha yüksek düzeyde gerçekleşecektir. Zira, kitle partilerinde iradenin tabandan doğması, teşkilatlara önem verilmesi kadro partilerine göre daha önemlidir. Kadro partilerinde teşkilat ve parti tabanı yerine merkez organlar ve tepe yönetimi etkili olmaktadır.

Örgütün alanı, ülkenin geniş bir kesiminde örgütlenmiş olmaları ve örgütün yaygınlığı, partilerin yan veya yardımcı örgütler kurmaları ve ilişki içinde olmaları da aday tespitinde etkilidir. Parti merkezi örgütün bu özelliklerinin sağlıklı işleyebilmesi için yerel teşkilatlar ile yardımcı örgütlerinin aday tespiti sürecinde etkinliğini sağlamak durumundadır.

Parti örgütünün merkeziyet özelliğinin örgütlenme derecesinden ayrı olarak, parti içi iktidarın ne ölçüde dağıtılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu gösterdiği şekilde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kaufman'ın göstergelerine göre, a) örgütteki astların merkez direktiflerine tabi olma derecesi, b) örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkezce seçilmeleri, yükseltilmeleri ve merkezin disiplinine tabi bulunmaları, c) finansmanın merkezleşmiş olması, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması, d) yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı, e) alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışmada bulunmaları, f) örgüt üyelerinin, örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliği ile özdeşleşmeleri ve ona karşı bağlılık duymalarının

¹⁰² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.63

partilerin merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmektedir.¹⁰³

Merkeziyetçi partilerin aday tespitinde demokratik usullerden çok merkezin etkili olacağı görülmektedir.

Parti içi disiplinin yüksekliği aday tespitinde önemli bir etkidir. Parti içi disiplin lider ve merkez organlarının etkinliklerini artırmakta, adayların da özgür hareket etmelerinin önüne geçmektedir.

Parti içi hizipleşme eğilimleri, parti tutarlığı ve disiplini açısından önemli olmakta, aday tespit sürecinde oldukça etkin olarak ortaya çıkmaktadır.

Parti örgütü içinde üyelerin katılma düzeyinin yüksekliği çok önemli bir değişken olarak belirtilmektedir. Neumann'ın bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri olarak yaptığı ayırım parti örgütünün katılma düzeyine dayanmaktadır. Bireysel temsil partileri, çabalarının hemen tamamı seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasi mahiyette faaliyetler üzerinde toplayan partilerdir. Partinin amacı sadece iktidarı ele geçirmektir. Üyelerin partiye katılımı, seçimlerde parti adaylarına oy vermektir ve seçim kampanyalarında çalışmaktan ibarettir. Sosyal bütünleşme partileri de, demokratik ve topyekün bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Topyekün bütünleşme partilerinde parti üyelerinin siyasal, sosyal ve bazen de kişisel hayatlarını içine almakta, kuvvetli bir sadakat beklenmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinde, parti salt bir örgüt, bir seçim kazanma makinesi değildir. Belli bir sınıf, etnik grup veya

¹⁰³ Herbert KAUFMAN, Politics and Policies in State and Local Governments, Englewood Cliffs, 1964, (b:12-13)'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.67

dinsel cemaatlerin kendilerince kutsal sayılan değerleri siyaset planında gerçekleştirmek amaçları vardır.¹⁰⁴

Bu ayrıma göre, bireysel temsil ve topyekün bütünleşme partilerinin aday tespitinde merkezin etkili olacağı, demokratik bütünleşme partilerinde ise üyelerinin katılımına önem verilmesi sebebiyle demokratik ilkelerin uygulanacağı düşünülebilir.

Partinin amaçlarının da aday tespitinde önemi kaçınılmazdır. Bütün partiler temsilcilerini iktidara getirmeyi amaç edinmektedirler. Bununla birlikte bir kısım partilerde iktidar başlıca amaç olduğu halde, doktriner partilerde daha çok, partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü, siyasal programını gerçekleştirmenin aracı olmaktadır. Üyelerin partiye üyelik amacı açısından da partiler farklılıklar arz etmektedir. Bir kısım üyeler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağları, sosyal temas olanakları ve bunların doğurduğu manevi tatmin duygusunu ön planda tutarken, bir kısmı örgüt amaçları ile değer ve inançları arasındaki uygunluğu, diğer bir kısmı ise maddi çıkarı ön planda tutmaktadır. Partinin genel amaçları yanında üyelerinin amaçları da aday tespit süreçlerinde etkin olmaktadır.

E. Adayların Niteliği, Seçim Coğrafyası ve Aday Tespiti

Siyasi partilerin aday tespit sürecinde, tespit usulünün belirlenmesi ve uygulanması; adaylarda aradıkları niteliklerden etkilenebilmektedir. Adaylarda liyakatin veya parti üst yönetimine yakınlığın kriter olarak benimsenmesi, aday tespitine dair iç düzenlemeler ve alınan kararlarda dikkate alınmaktadır.

¹⁰⁴ Sigmund NEUMANN, Toward a Comparative Study of Political Parties, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, 404-405'ten aktaran ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s. 73

Demokratik sistem için liyakat önemli bir etkidir. Adayın, seçmenlerini ve partiyi temsile layık olması, gerek kişiliği, gerekse bilgi ve tecrübesi, mesleki kariyeri, iletişim ve ifadeye dönük yetenekleri; seçmen için olduğu kadar parti için de önemlidir. Adayın geçmişi, ahlaki yapısı, aile ilişkileri, rakiplerine yaklaşımları halk tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu durum aday tespitinde etkili kişi ve organlar tarafından da dikkate alınmaktadır. Bunun karşıtı da mümkün olabilmektedir. Adayın parti liderine veya üst yönetime yakınlığı liyakatinden öne geçebilmekte; böyle bir tercih aday tespit usulünü belirleyen parti üst yönetiminin iradesine yön verebilmektedir. Hatta, parti içi oligarşinin etkili olduğu ortamlarda, adayların başarılı olmasına etken olan, bilgi, tecrübe, yetenek düzeyleri, yerini kaybetmek istemeyen lider ve yöneticiler tarafından olumsuz vasıf olarak değerlendirilebilmekte; bunun yerine kendi tercihlerini uygulayabilme imkanı veren aday tespit usulüne yönelme kaçınılmaz sonuç olmaktadır.

Siyasi Partilerin adaylarda aradıkları nitelikler arasında halen görevli vekil olma, bürokrasi tecrübesi, parti örgütünde ve seçim bölgesindeki deneyim, yerel kökene sahip olma, partiye bağlı menfaat grubu ve finansörlerinden temsilci konumunda bulunma, belli bir yaşın altında olma yanında her iki cinsiyetin oylarına hitap etme sayılmaktadır.¹⁰⁵

Partiler, aday tespit ederken seçim coğrafyasına göre hareket edebilmektedir. Seçim bölgesinin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri önem kazandığında yerel teşkilatların iradelerini ön plana çıkaran usullerin uygulanması yoluna başvurulabilmektedir. Türkiye’de kimi yörelerde bir çok parti, toprak ağalarını, aşiret reislerini, tarikat şeyhlerini aday göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ GALLAGHER, MARSH, a.g.e., s.247 vd

¹⁰⁶ SARIBAY, a.g.e., s.101

Sanayi toplumunun gelişmişlik düzeyi de aday tespitinde etken olmaktadır. Tarıma dayalı ve feodal toplum yapısını ön plana çıkaran sanayileşmemiş toplumda, liderlerine bağlı kalacak adayların öncelikli olarak benimsendiği parti modelleri görülmektedir.¹⁰⁷ Ülkenin ve seçim bölgesinin kentleşme düzeyi aday tespitinde etkili olmaktadır. Kentleşme ile seçim bölgesi seçmenlerinin talep ve ihtiyaçları farklılaşmakta, partilerin ve üyelerin yapılarında değişiklikler olmakta¹⁰⁸, aday tespit kriterleri etkilenmektedir.¹⁰⁹ Bilinçli, eğitilmiş ve talepkar parti üyelerinin ağırlıkta olduğu yerel teşkilatlar, aday tespiti konusunda usulü etkileyebilmektedir.

Tüsiad tarafından yaptırılan yukarıda değinilen araştırmaya göre, seçmenlerin aday tespit yetkisi konusundaki eğilimlerinde bölgeler arası farklılıklar sistematik bir değişim göstermemekte; bununla birlikte, Doğu Anadolu, Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde bütün adayların parti üyeleri tarafında, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise adaylarının çoğunun parti üyeleri tarafından tespit edilmesi gerektiği görüşü daha yüksek oranda kabul görmektedir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde inisiyatifin tabanda olması metropol seçmenleri grubunda önemli ölçüde destek bulmaktadır.¹¹⁰

Aday tespit usulünün de, aday belirleme kriterlerini etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Adayların meslekleri partilerin aday belirleme kriterlerinden biridir.¹¹¹ Oya Araslı, siyasi parti adaylarının mesleki

¹⁰⁷ Rıza ARSLAN, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s.151

¹⁰⁸ Murat ŞEKER, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995, s.56

¹⁰⁹ TUNCAY, a.g.e., s.114

¹¹⁰ TÜSİAD Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, a.g.e., s.111

¹¹¹ AKP, “28 Mart 2004 Tarihli Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurularının İncelenmesi ve Değerlendirilmesinde Uygulanacak Esas ve Usuller” başlığı altında yaptığı çalışmada, adaylarda aranacak şartlar içinde adayların mesleğine önem vermiştir. Bkz. www.akp.org.tr

dağılımlarını detaylı olarak incelemiş, adayların mesleki dağılımlarında da partinin görüşleri, aday tespit usulü, seçim ortamına bağlı olarak değişiklikler gösterdiğini belirtmiştir. Aday tespit yetkisinin parti yöneticilerine sınırsız olarak tanındığı devrelerde, listelerde asker ve bürokratların aday olduklarını, aday tespit yetkisinin parti örgütüne geçmesi ile, serbest meslek mensupları-esnaf-tüccar adayların sayısının artmaya başladığını belirtmiştir. Oya Araslı çalışmasında, hukukçu, doktor, mühendis, idareci, asker, tüccar ve diğer mesleklerden adayların oranlarını listelemiştir.¹¹²

Adayların mali imkanları, hem aday hem de parti açısından aday belirlemede ve aday tespit usulünü tercihte etkili olabilmektedir. Partilerin giderlerinin karşılanması, özellikle seçimlerde yapılacak giderlere katılma durumu, partileri varlıklı adaylara yöneltmektedir.¹¹³ Partilerin ihtiyaç duydukları varlıklı adayların yer aldığı teşkilatlar aday tespitinde de etkin olabilmektedir. Yine teşkilatların ekonomik güçleri, merkezin desteğine ihtiyaç duymamaları, aday tespitinde söz sahibi olabilmeleri sonucunu doğurabilmektedir.

¹¹² ARASLI, a.g.e., s. 180

¹¹³ Arsev BEKTAŞ, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.124

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE PARTİ ADAYLARININ TESPİTİ

Bu bölümde, genel olarak uygulanan aday tespit usulleri genel olarak ele alınacak, Türkiye’de aday tespitini ilgilendiren yasal düzenlemelere ve yasalarda aday tespitine ilişkin hükümlere yer verilecek, sonrasında parti tüzük ve yönetmeliklerinde aday tespitine ilişkin düzenlemeler bazı önemli noktaları açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

I. ADAY TESPİT USULLERİ

Aday tespit usulleri; genel olarak tespit kim veya hangi organ tarafından yapıldığı, bir başka açıdan parti içi işlem olarak değerlendirilerek: merkezin, yerel teşkilatları veya üyelerin ya da partili seçmenlerin iradesini ortaya koymaya yönelik olduğu, yargı denetimine açık olup olmadığı yönleriyle incelenebilecektir.

Türkiye’de parti adaylarının tespitinde, (1) ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin katıldığı önseçim, (2) belirlenen üyelerin katıldığı aday yoklaması, (3) merkez organlarının gerçekleştirdiği merkez yoklaması ve (4) parti başkanının aday tespiti yöntemleri uygulanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan (5) seçmenler tarafından önseçim ile aday tespiti bir başka yöntem olup, ülkemizde bu usul uygulanmamaktadır.

1. Seçim Çevresindeki Tüm Parti Üyelerinin Adayları Tespiti

İlgili seçim çevresindeki tüm parti üyelerinin aday tespitine katılması “önseçim” olarak ifade edilmektedir. Önseçimin, yargı organları, ülkemizde seçim kurulları yönetim ve denetiminde yapılması düzenlenmiştir.

Bazı kaynaklarda, 1980 öncesi alışlagelmiş şekliyle önseçim ikiye ayrılmakta, tüm partili üyelerin katılacağı önseçim yanında; halen 2820 sayılı Kanun'da "aday yoklaması" olarak düzenlenen aşağıda inceleyeceğimiz partilerin iç düzenlemeleri ile belirledikleri bir kısım parti üyelerinin katılacağı aday tespit usulünün de önseçim olarak zikredildiği göze çarpmaktadır. Kavramların anlaşılır olması bakımından "aday yoklaması"nın ayrı değerlendirilmesi ve sınıflandırılması önem taşımaktadır.

Hikmet Sami Türk, önseçimin tüm parti üyelerinin tespite katılması gerektiğini, oysa bir kısım parti üyelerinin katılmasıyla yapılan seçim için önseçim ifadesinin kullanıldığını, bu ikisinin anlamlarının farklı olduğunu: bu nedenle ilkinde "geniş önseçim", ikincisine "dar önseçim" denilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

Önseçim usulü en demokratik aday tespit yöntemi olarak kabul edilmekle birlikte, zaman içinde uygulamada istenilen sonuçları vermediği yorumları ile eleştiri konusu yapılmıştır.¹¹⁵

Demokratik ilkeler, özellikle eşitlik, özgürlük, adalet, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, farklılıklara saygı, hukuka bağlı yönetim, açık rejim, yönetenlerin dürüst ve serbest seçimler ile yönetilenlerce seçilmesi ilkelerinin parti içine uygulanması durumunda; önseçimler kaçınılmaz olarak görünmektedir. Temsilin ve siyasi partilerin esaslı unsur olduğu demokratik yönetimlerde, adayların parti içinden ancak en geniş tabana yayılarak seçilmesi; tüm diğer sebep ve sonuçlar bir tarafa bırakılsa dahi, demokrasi için yeterli gerekçe oluşturmaktadır. Demokrasiyi yaşatacak kurumların, kendi içlerinde demokrasiyi uygulamamaları tezat teşkil etmekte; demokratik

¹¹⁴ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.173

¹¹⁵ Erol TUNCER, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.136

sistemin yara almasına sebebiyet vermekte, sistemin meşruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Anayasa Mahkemesi, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun, önseçimi düzenleyen 29. maddesi ile ilgili kararında, aday tespit yöntemlerini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede şu ifadelere yer verilmiştir:

“Anayasa’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin, demokratik bir rejim olduğu, 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğu, 55. maddesinde ise, seçimlerin hür ve serbest irade esaslarına göre düzenleneceği açıklanmıştır. O halde, her şeyden önce milli iradenin, her türlü etkiden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sistemi uygulanması halinde, seçmenlerle, seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlendiği çok şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin, etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasa’nın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden daha çok demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir”¹¹⁶

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin 18.05.1967 tarih ve E.1965/36, K.1967/12 sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.69

Yine Anayasa Mahkemesi'nin 1987 tarihli bir kararında: “*Bir partinin demokratik olma niteliği yalnız parti organlarının üyelerinin özgür iradeleriyle seçilmelerini değil, seçmenlerine sunacakları adayların, partiye oy verenlerin, parti üyelerinin eğilim ve isteklerine göre seçilmesini ve özellikle bu yolda bir saptama işini güvenceye bağlamayı da kapsar. Demokratik rejimlerde parti üyelerinin, partiye oy veren seçmenlerin adayları saptama hakkı yasayla elinden alınamaz. Bir partinin yapısı kadar işleyişi de demokratik esaslara uygun olmalıdır*” ifadelerine yer vermiştir.¹¹⁷ Mahkeme bu kararında ayrıca, önseçimin yasaklanmasının vatandaşların oy hakkını da olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Önseçime girecek adayların başarı için bölgelerinin sorunlarıyla yakından ilgili; tabandan tavana doğru talepleri yerine getirebilme gayreti içinde olacakları düşünüldüğünden rejimin daha demokratik işleyeceği belirtilmektedir.¹¹⁸

Günümüzde bilgisayar imkanları ile, parti üye kayıtları oldukça sağlıklı olarak tutulabilecek alt yapıya sahip bulunmaktadır. Siyasi partilerin gerek tüzük ve yönetmelikleri, gerekse üyeleri Parti Sicillerinin tutulduğu merkezi ortamda toplanmakta, bu ortamın kayıtları önseçimlerde esas alınmaktadır.

Parti üyelerinin kayıtlarının tutulduğu ilçe üye kayıt defterleri de, ilçe seçim kurulu başkanlarınca altı ayda bir denetlenmekte, üyelik ikinci bir denetim görmektedir. Önseçime katılacak üyeler için her iki kayıtta ismin yer alması gerekmektedir.

Gerek parti sicillerine (sicillerin tutulduğu Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na) üyelikle ilgili bilgilerin altı ayda bir verilmesinin

¹¹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 09.10.1987 tarih ve E.1987/23 E., 1987/27 K. sayılı kararı, ÖDEN, a.g.e., s.70

¹¹⁸ TUNCAY, a.g.e., s.213

öngörülmesi; gerek seçim kurullarının denetiminin altı ayda bir yapılması suistimallere sebebiyet verebileceği yönünde eleştirilmekte, seçimler öncesi yoğun üye kayıtlarına başvurulabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kanun Koyucu, önseçime girecek üyeler için bir önceki yılın son gününün esas alınması hükmünü düzenlemiştir.

Diğer bir eleştiri, aynı üyenin, aynı anda birden fazla partiye üye olabileceği varsayımına dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanununun 6. maddesinde bu konuda yaptırım düzenlenmiş, aynı anda birden fazla partiye üye olunamayacağı, aksi halde üyelik sıfatının bu siyasi partilerin hepsinde birden sona ermiş sayılacağı hükme bağlanmıştır. Uygulamada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın parti kurucuları ile ilgili resen araştırdığı bu husus teknik imkanlarla denetlenebileceği gibi, itirazlar yoluyla da çözümlenebilir durumdadır.

Belirtilen sebeplerle 1980 öncesi bilgiler ve uygulamalarla önseçime ilişkin eleştirilerin gerekçeleri ortadan kalmıştır. Ancak tek başına aday tespit usulünün önseçim olarak belirlenmesinin yeterli olmayacağı, parti üyeliklerinin cazip hale getirilmesi, halkın politikaya ve parti sistemine ilgisinin artırılması, partilerin halkın geniş kesimi ile karşılıklı ve organik ilişkiler içinde olması, demokratik yaşantı, düşünce ve kültürün yaygınlaştırılması gibi unsurların yerleşmediği toplumlarda arzu edilen sonuçlarının alınamayacağı düşünülebilir.

Seçim sistemleri de diğer unsurlar gibi önem arz etmektedir. Yavuz Atar, adaylık konusunda gerek parti teorisi, gerek demokrasinin uygulanması ve gerekse seçmene saygı anlamında önseçimden daha çok “tercihli oy” uygulamasının önem taşıdığını belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁹ Yavuz ATAR, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005, s.147 ve s.164

Tek başına önseçimin kabulüyle partiler sisteminin demokratikleşmesini beklemek doğru değildir. Ancak, diğer unsurların da sağlanması yanında önseçimin oldukça önemli olduğu izahtan varestedir.

B. Belirlenen Üyelerin Adayları Tespiti

Bu usul yine yargı organları (seçim kurulları) yönetim ve denetiminde seçim yapılmasını öngörmekle birlikte; tüm partili üyeleri değil, parti iç düzenlemeleri ile belirlenen üyelerin seçmen olduğu aday tespitidir. 1980 öncesi “il yoklaması”, 2820 sayılı Kanun’da “aday yoklaması” (bazı partilerin tüzüklerinde “teşkilat yoklaması”) olarak ifade edilmiştir.

Partiler içinde “aday yoklaması seçmenleri”nin belirlenmesinde oldukça farklı uygulamalar görülmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bir kısım partiler aday yoklaması seçmenlerini oldukça geniş tutarken, diğer bir kısmı dar tutma yolunu seçmektedirler.

Aday yoklaması, önseçim kadar olmasa da aday tespit seçmenlerinin tabanı temsil edecek şekilde geniş tutulması halinde, demokratik meşruluk için daha yüksek sonuçlar alınabilecek bir usul olarak değerlendirilebilir.

Oya Araslı, eserinde bu usulü aday tespitinde parti örgütünün yetkileri başlığı altında incelemiş, bu usul ile tespit edilecek aday yüzdesini yıllara göre değerlendirmiştir.¹²⁰

C. Parti Merkez Organlarının Adayları Tespiti

Parti iç düzenlemelerinde belirlenen merkez organlarının adayları tespiti usulü olup, yargı denetimine açık olmadığından keyfi uygulamalara imkan veren, parti içi oligarşiyi doğrudan ve önemli ölçüde artıran bir sistem olarak

¹²⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

eleştirilmektedir. Partilerin bu usulü tercih etmeleri, oligarşik parti yönetim kadrosunun bu eğilimleri nedeniyle olabileceği gibi, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, bildirilmesi, seçimlerin yapılması, itirazlar gibi pek çok aşamada çıkabilecek zorluklardan kaçınmaktan da kaynaklanabileceği düşünülebilir. Yasada açıkça böyle bir imkan tanınmışken, partilerin önseçim veya aday yoklaması yapması olsa olsa parti tabanının güçlü ve etkin parti içi demokrasi taleplerinden kaynaklanabilir.

D. Parti Başkanının Adayları Tespiti

Parti başkanının aday tespiti kontenjan adaylığı ile kabul edilen bir usul olarak görülmektedir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 tarihinde kontenjan adaylığını düzenleyen 38. madde yürürlükten kaldırılmış, 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası 37. maddeye benzer ifadeler ile "merkez adayları" olarak ilave edilmiştir. Kanun'da bu usul şarta bağlanmıştır.

Partilerin tüzüklerinde genellikle merkez (kontenjan) adaylarının parti başkanınca tespit edilmesi eğilimi görülmektedir. Bir kısım partilerde bu adayların da merkez organlarınca belirlenmesi öngörülmektedir.

Uygulamada, ülkemizde genel başkanların, adayların belirlenmesinde görünür tek merci olmasalar da merkez organları üzerinde de etkili oldukları genel kabul görmektedir.

E. Seçmenlerce Önseçim Yoluyla Aday Tespiti

Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmaktadır. Bu sistem, adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelerine değil, partili seçmenlere bırakır. Amerikan partileri kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadıklarından, bu ülkede zaten adayların parti üyelerince seçilmesi düşünülemez.

Önseçimlerin kapalı ve açık olmak üzere, iki çeşidi vardır. Kapalı önseçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi siyasi partiye taraftar olduğunu açıklamak zorundadır. Bu açıklama ilgili kişinin ya önseçimden belli bir süre önce istediği partinin seçmen listesine adını yazdırması, ya da o partinin adaylarını geçmiş seçimlerde desteklediğine ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğine dair bir beyanda bulunması suretiyle olur. Açık önseçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir. Oy verme yerinde kendisine bütün partilerin önseçim listeleri verilir ve seçmen, kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini koparmak veya işaretlemek suretiyle oyunu kullanır.

Amerikan önseçim sistemi, Amerikan partilerinde disiplin ve tutarlığı zayıflatan bir etken olarak görülmektedir. Kongre üyeleri parti lideri veya yerel parti örgütü ile anlaşmazlığa düştüğünde adaylığını koruyabilmektedir. Önseçimlerin partilerin zayıflığının sebebi olmaktan çok, sonucu olduğu; parti örgütlerinin çeşitli nedenlerle zayıflamış ve itibarlarını yitirmiş olmasalardı, önseçim gibi kendileri bakımından yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir adaylık yönteminin kabulüne daha başarılı şekilde karşı koyabilecekleri belirtilmektedir.¹²¹

Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan seçmenlerce önseçim usulünün seçimin maliyetini çok yükseltmekte olduğu, kişisel olarak zengin olan veya zenginler tarafından desteklenen adaylar lehine işlediği eleştirileri yapılmaktadır.¹²²

Bu sistemde, kişilerin bir partinin seçmeni olmasa dahi, o partinin adaylarının tespitinde etkili olabilecekleri ortadadır. Böylesi bir durum, gerçekte başka bir partiden seçilemeyecek adayın seçilebilecek bir partiye

¹²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.101 vd.

¹²² David BEETHAM, Kevin BOYLE, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998, s.49

yazılmasını, seçimler sonrası istifa ederek gerçekte düşünölen partiye geçmesini mümkün kılmaktadır.

Ergun Özbudun, aday tespitinin seçmenlere bırakılması halinde, parti örgütlerinin güçlerini büyük ölçüde kaybedeceği yorumunu yapmaktadır. Amerikan partilerinin, yönetmeyen parti olarak vasıflandırıldıkları, açık, belli ve tutarlı siyasal programlara ve bu programları bütönlüklerini bozmadan yürütebilecek disipline sahip olmadıkları, her parti adayının seçimlere kendi kişisel platformuyla girdiği, liderlerin de bu mevkilerini çoğunluk partisi lideri olmaktan çok Başkanlık mevkiine borçlu oldukları zikredilmektedir.¹²³

ABD’de uygulanan usulde, sistemin bir başkanlık sistemi oluşu, iki partinin bulunması, uzun süren demokrasi geleneği, bürokrasi ve halkın yapısının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içinde belirlenmekte, menfaat grupları taleplerini partilere yöneltmektedirler. Parti disiplini, söz konusu menfaatlerin yasama ve yürütme işlemleri ile hayata geçirilmesini sağlamaya elverişli ortam sağlamaktadır.

Partilerin yukarıda belirtilen fonksiyonları dikkate alındığında, ABD dışındaki demokratik ölkelerde sorumlu parti hükümeti sisteminin tercih edilir oluşu daha anlaşılır olmaktadır.

II. ADAY TESPİTİNE İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de aday tespiti konusu ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili yasal düzenlemeler, anayasalarda, seçim ve siyasi partilere ilişkin kanunlarda yer almaktadır.

¹²³ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.107

1946 yılına kadar seçimlere ilişkin bir kısım düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partiler ve seçime dair hükümler yer almıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimlerine ilişkin 1961 ihtilali öncesi iki ayrı Kanun yürürlüğe girmiş; 1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Kanun kabul edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu seçimlerini düzenleyen ayrı bir Kanun düzenlenmiştir. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965’te ikinci ve halen yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu 1983’de yürürlüğe girmiştir.

Seçimlere ilişkin 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun pek çok değişiklik ile de olsa 1961 tarihinden bu yana yürürlüktedir. 1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Siyasi Partilere ilişkin uygulama yeri olan Kanunlardan Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Yargıtay Kanunu’na değinilebilir.

1946 yılına kadar Türkiye’de, Kanun-u Esasi (1293), Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (1876), İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati (1908) ve bu Kanun’da 1923 ve 1934 yıllarında yapılan değişiklikler, 1924 Esas Teşkilat Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu (1942) seçimlere ilişkin hususlara yer vermiştir.

1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasi partilere ilk kez yer verilen Anayasa’dır. Anayasa’nın 56 ve 57. maddelerindeki düzenlemelerde, siyasi partilerin kuruluşları, tüzük, program ve faaliyetlerinin tabi olacağı temel esaslara işaret edilmiş ve kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi’nde bakılacağı belirtilmiştir. Bu Anayasa ile Millet Meclisi yanında Cumhuriyet

Senatosu'na yer verilmiştir. Millet Meclisi'nin üye sayısı 450 olarak, Senato'nun seçilmiş üye sayısı 150 olarak belirlenmiş, ayrıca, Cumhurbaşkanı'nca seçilecek 15 üye ile Milli Birlik Komitesi üyelerinden ve eski Cumhurbaşkanı'ndan hayatta olanlar dahil edilmiştir. Millet Meclisi üyeleri 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin ise 6 yıl için seçilmesi, Senato'nun üçte birini yenilemek üzere 2 yılda bir Üçte Bir Yenileme Seçimleri yapılması öngörülmüştür.¹²⁴

*1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında*¹²⁵, “Seçme, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları” başlığı altında seçimlere, seçme ve seçilmeye ilişkin hükümler, 68-69. maddelerde “Siyasi Partilerle İlgili Hükümler” düzenlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi üye sayısı önce 400 olarak belirlenmiş, 4121 sayılı (1995) değişiklikle 550'ye çıkarılmıştır. Milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir yapılması benimsenmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.¹²⁶

1982 Anayasası 64. maddesinde “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü yer almıştır. Bunun siyasi partiler ile ilgili en önemli düzenlemesi olduğu, ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiği yorumları yapılmıştır.¹²⁷

¹²⁴ 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Erol TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003, s.11

¹²⁵ Konuya ilişkin olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 4121 sayılı-1995 tarihli, 4709 sayılı 2001 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁶ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.12

¹²⁷ Mehmet PALA, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, s.335

A. Milletvekili Seçimleri Kanunları

1946-1961 yılları arasında 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946), yine 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950) kabul edilmiştir. 1961 yılında 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1983 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yürürlüğe girmiştir.

*4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1946)*¹²⁸, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, ikinci seçmen uygulamasına son verilmiştir. Seçimlerde Liste Usulü Çoğunluk sistemi uygulanması benimsenmiştir. Kanunun 33. maddesinde adaylık şekilleri arasında “siyasi bir parti tarafından” gösterilme zikredilmiştir.¹²⁹Bu Kanun, yalnızca 1946 seçimlerinde uygulanmış olup, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

*5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (1950)*¹³⁰, demokratik şartlarda serbest seçimlerin yapılmasına imkan tanıyan ilk milletvekili seçim kanunudur. Bu Kanuna göre seçimler, tek dereceli olarak ve Liste Usulü Çoğunluk sistemine göre yapılacaktır. Milletvekili seçimlerinde seçimin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı ilk kez hükme bağlanmıştır. Kanunla getirilen en önemli yeniliklerden birisi de, seçimlerin yargı denetiminde yapılmasının kabul edilmesidir. Bunun gereği olarak ilçe, il ve Yüksek Seçim Kurulları kurulmuştur. Bu Kanun 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de milletvekili seçimine ilişkin bu iki Kanun’dan sonra 1961 ihtilali sonrasında ve 1980 ihtilali sonrasında iki ayrı Milletvekili Seçimi

¹²⁸ 4918 sayılı Kanun’da 1948 yılında 5258 sayılı Kanun ile değişiklikler yapılmıştır.

¹²⁹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.171

¹³⁰ 5545 sayılı Kanunda 6272 sayılı-1954 tarihli, 6428 sayılı-1954 tarihli, 1957 tarihli, 7053 sayılı-1957 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

Kanunu kabul edilmiştir. 1961 sonrasında yasama organı TBMM ile Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmış ve 1961 yılında **304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu**, senato üyelerinin seçimine ilişkin olarak düzenlenmiştir.¹³¹

306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1961)¹³² ile Liste Usulü Çoğunluk Sistemi terk edilerek Nispi Temsil Sistemi uygulamasına geçilmiştir. Nispi seçimin çevre barajlı d'Hondt uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak, 1965 seçimleri öncesinde 533 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile "Milli Bakiye" usulüne geçilmiş, 1965 seçimleri buna göre yapılmıştır. 1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla "Milli Bakiye Sistemi" terk edilerek yeniden "Çevre Barajlı d'Hondt Usulü"ne dönülmüş, Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararıyla "Barajsız d'Hondt Usulü"ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983)¹³³, milletvekili seçimi sistem ve usulünü, seçim çevreleriyle milletvekili sayısını, seçim dönemi ve zamanını, ara seçimi, seçimin yenilenmesi, milletvekili seçimine ilişkin ilke ve uygulamalar yanında seçilebilme ve aday olma esaslarını düzenlemiştir.

Kanuna göre, seçimlerin; tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, eşit ve gizli oyla ve yargı denetimi altında yapılması öngörülmüştür.

¹³¹ 304 sayılı Kanun ilk şekliyle üye seçiminin çoğunluk usulüne göre yapılacağını hükme bağlamış, 1961'den sonra yapılan ilk Senato seçimlerinden sonra, 1964'te yapılan değişiklik ile milletvekili seçiminde olduğu gibi Nispi Temsil Usulü'ne geçilmiştir. Bu Kanun, 1983 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹³² Bu kanunda; 347 sayılı-1961 tarihli, 348 sayılı-1961 tarihli, 349 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 447 sayılı-1964 tarihli, 533 sayılı -1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³³ 2839 sayılı Kanun'da 3270 sayılı-1986 yürürlük tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, 3404 sayılı-1987 tarihli, 3757 sayılı-1991 tarihli, 4044 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4135 sayılı-1995 tarihli, 4138 sayılı-1995 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

Kanunun 34. maddesinde d'Hondt Sistemi düzenlenmiştir. Buna göre siyasi partilerin oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünecek, elde edilen paylar ile bağımsız adayların aldıkları oylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanacaktır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olacaktır. Son kalan milletvekilliği için birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde, bunlar arasında ad çekilmek suretiyle tahsis yapılacaktır.

Kanunun 33. maddesi genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partilerin milletvekili çıkaramayacaklarını düzenlemiştir. Ayrıca, Bu barajı geçen adayların, ayrıca seçim çevrelerinde uygulanan "Çevre Barajı"nı da aşmaları gerekmektedir.

1987 seçimleri öncesinde 3270 sayılı 1986 tarihli Kanunla yapılan değişiklik ile 6 ve daha çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerinde "Partilerin kontenjan adayı göstermesi, en çok oy alan partinin kontenjan adayının milletvekili seçilmesi" esası getirilmiştir. 1987 ve 1991 seçimlerinde uygulanan "Çift Barajlı d'Hondt yanında Kontenjan Uygulaması" sistemi, 1995 seçimleri öncesinde terk edilerek "Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi"ne geçilmiştir.

B. Siyasi Partiler Kanunları

1961 ihtilali sonrası ve 1980 ihtilali sonrası Siyasi Partiler Kanunu adıyla düzenlemeler yapılmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1965)'nda ¹³⁴; partilerin yapılanması ve işleyişine ilişkin düzenlemeler yanında, aday belirleme usullerine ilişkin hükümler yer almıştır.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983)¹³⁵, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri düzenlemiştir.

Kanunda düzenlenen aday tespit usullerine aşağıda ver verilecektir

C. Diğer Kanunlar

Bu konuda düzenlenmiş olan, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun halen yürürlüktedir.¹³⁶

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961)¹³⁷, milletvekili, il genel meclisi üyeliği, belediye

¹³⁴ Bu Kanun'da; 656 sayılı-1965 tarihli, 1036 sayılı-1968 tarihli kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁵ 2820 sayılı Kanun'da; 2839 sayılı-1983 tarihli, 3032 sayılı-1984 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3349 sayılı-1987 tarihli, 3370 sayılı-tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3470 sayılı-1988 tarihli, 3648 sayılı-1990 tarihli, 3673 sayılı-1990 tarihli, 3789 sayılı-1992 tarihli, 3821 sayılı-1992 tarihli, 3945 sayılı-1993 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, 4381 sayılı-1998 tarihli, 4445 sayılı-1999 tarihli, 4748 sayılı-2002 tarihli, 4778 sayılı-2003 tarihli değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁶ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e.129 ve 644

¹³⁷ 298 sayılı Kanun'da; 306 sayılı-1961 tarihli, 347 sayılı-1961 tarihli, 356 sayılı-1961 tarihli, 533 sayılı-1965 tarihli, 656-1965 tarihli, 1700-1973 tarihli, 1783-1973 tarihli, 2181-1979 tarihli, 2234-1979 tarihli, 2812 sayılı-1983 tarihli, 2839 sayılı-1983 tarihli, 3270 sayılı-1986 tarihli, 3330 sayılı-1987 tarihli, 3377 sayılı-1987 tarihli, 3403 sayılı-1987 tarihli, KHK-290-1987 tarihli, 3420 sayılı-1988 tarihli, 3488 sayılı-1988 tarihli, KHK-455-1991 tarihli, 3959 sayılı-1993 tarihli, 3969 sayılı-1994 tarihli, 4125 sayılı-1995 tarihli, KHK-572-1997 tarihli, 4265 sayılı-1997 tarihli, 4381 sayılı-02.08.1998

başkanlığı, belediye meclisi üyeliği, muhtarlık, ihtiyar meclisi üyeliği, ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinde ve Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halk oyuna sunulmasına ilişkin hükümleri düzenlemiştir.

Kanunun 2. maddesinde: Seçimlerin, serbest, eşit, tek dereceli genel oy esasına göre, gizli oy, açık sayım döküm esasına göre yapılması düzenlenmiştir.

Kanunun, 6. maddesinde “Seçmen” tanımlanmıştır. Kanun’da 1995 yılında 4125 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Kanun’da silah altında bulunan askerlerin, askeri öğrencilerin ve ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanların oy kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Ayrıca; kısıtlı olanlar ile kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağı belirtilmiştir.

2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984)¹³⁸, mahalli idareler organlarının seçimlerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir. İl genel meclisi üyeleri, belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar meclisi ve heyeti üyelerinin seçim sistemi, usulleri yanında aday olabilme ve seçilme ilkelerini kapsamaktadır.

tarihli, 4448 sayılı-1999 tarihli, 4609 sayılı-2000 tarihli, 4885 sayılı-2003 tarihli, 4928 sayılı-2003 tarihli Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

¹³⁸ 2972 sayılı Kanun’da; 2986 sayılı-1984, 3394 sayılı-1987, 3420 sayılı -1988, 3469 sayılı-1988, 3507 sayılı-1988, 3531 sayılı-1989, 3573 sayılı-1989, 3766 sayılı-1992, 3912 sayılı-1993, 3948 sayılı-1993, 3950 sayılı-1993, 3959 sayılı-1993, 3989 sayılı-1994, 4231 sayılı-1997, 4381 sayılı-1998, 4778 sayılı-2003 Kanunlar ile değişiklikler yapılmıştır.

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için yapılacak seçimlerde, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi, belediye başkanlığı seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacağı kabul edilmiştir.

III. YASALARDA SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

A. 1961 Öncesi Dönem

1876-1942 tarihleri arasında yürürlükte olan kanunlarda siyasi partilerin aday tespitine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

1942-1961 yılları arasında siyasi partilerin aday gösterme yetkileri, kanunlarda yer almıştır. Ancak, bu adayların nasıl tespit edileceğine ilişkin hükümlere rastlanmamaktadır. Oya Araslı, partilerin bu dönem ve öncesinde aday tespitini mutlak hürriyet içerisinde yürüttüklerini kabul etmektedir.¹³⁹

B. 1961-1980 Dönemi

1961-1965 arasında 306 ve 304 sayılı kanunlar uygulanmıştır. Bu dönemde siyasi partilerin seçimlerde aday göstermek hakkı olduğu kanunlarca kabul edilmiştir. Ayrıca, 304 sayılı Kanunun 9. maddesi, ile 306 sayılı Kanunun 15. maddesi bu konularda düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde senato üyeliği ve milletvekilliği için partilerin göstereceği adayların, birbirinden farklı iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, parti teşkilatının seçim çevrelerinde tespit ettiği adaylar, ikincisi ise parti merkez organlarının tespit ettiği adaylardır.

Seçim çevrelerinde tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanunun 15. maddesi düzenleme içermektedir. Buna göre, siyasi partiler adaylarını “demokratik kurallar çerçevesinde”, kendi tüzük ve yönetmeliklerinde yer alan esaslara uyarak, ilgili seçim çevresinde yapılacak yoklamalarla tespit

¹³⁹ ARASLI, a.g.e., s.120

edeceklerdir. Oya Araslı, demokratik kuralların neler olduğunun Kanun'dan anlaşılamadığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin 306 sayılı Kanununun 15. maddesinin ikinci fıkrasında düzenleme mevcuttur. Bu maddeye göre, siyasi partilerin merkezlerindeki yetkili organlar, parti tüzüğünde merkezden aday gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunması veya tüzükte açıklık yoksa, partinin genel kongresinde bu konuda karar verilmiş olması şartı ile aday tespit edebileceklerdir. Partilerin merkez organlarınca tespit edilecek adayların sayısı, o siyasi partinin seçime katıldığı illerde göstereceği adayların toplam sayısının % 10'unu geçemeyecektir.

Kanun koyucu bu dönemde, partilerde aday gösterme yetkisi konusunda, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya doğru yayılması konusunda düzenlemeler yapmıştır.¹⁴¹

1965-1980 yılları arasında 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlükte kalmıştır. 648 sayılı Kanunda, siyasi partilerin aday tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Kanunda, “Önseçim”, “İl Yoklamaları” ve “Merkez Yoklamaları” tanımlanmıştır.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun tasarısında önseçime ilişkin maddenin gerekçesinde tüm partili üyelerin aday tespitine katılmalarına ilişkin açıklamaları daha demokratik aday tespiti düşüncesini ortaya koymaktadır. Tasarının gerekçesi şöyledir:

“Siyasi partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim

¹⁴⁰ ARASLI, a.g.e., s.121

¹⁴¹ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.172

mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listelerinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hakimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarını tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Yoklamalara bütün parti üyelerinin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir.”¹⁴² Tasarı komisyonlarda, Millet Meclisi’nde ve Cumhuriyet Senatosu’nda değişikliklere uğramış ve önseçim uygulanamaz hale gelmiştir.¹⁴³

Kanunun 29. maddesinde, TBMM üyeliği için yapılacak seçimlerde, her seçim bölgesinde, parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak önseçim ile adayların tespit edileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun geçici birinci maddesinde 29. maddede yer alan usulün ayrıntılarını düzenleyecek kanun yürürlüğe girinceye kadar diğer usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Söz konusu Kanun çıkartılmadığı için; siyasi partiler, adaylarını partili bütün üyelerin katılacağı önseçim usulünü uygulamadan tespit etmişlerdir.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 30. maddesi “İl Yoklamaları” başlığını taşımaktadır. Buna göre siyasi partiler adaylarını, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerin katılacağı ve Seçim Kurullarının denetimi altında yapılacak seçimle tespit edeceklerdir.

¹⁴² Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1964, C.26, s.3 ve s.7

¹⁴³ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, s.181-185

Kanunu 31. maddesi yetkili merkez organlarınca tespit edilecek adaylara ilişkin usuller içermektedir. Partiler bu usulle, TBMM üyelikleri seçimleri için gösterecekleri adayların % 5'ini tespit edebileceklerdir. Bunun dışında da, bir seçim çevresinde, partinin göstermesi gerekli aday sayısından az sayıda istekli bulunması veya herhangi bir sebeple önseçimde bazı adayların eksik kalması durumlarında, bu adayların gerekli sürede seçimle tamamlanması mümkün olmadığı takdirde, bu eksik adaylıklar için de merkez organlarına yetki tanınmıştır.

Aday tespit etmeye yetkili merkez organını belirleme partilerin tüzüklerine bırakılmıştır. Bununla birlikte Kanun, tüzüklerinde bu yetkiyi yoklama kurullarına bırakan partilerde, bu yoklama kurulları üyeliklerini teker teker saymıştır. 31 maddeye göre, bu kurullarda: Partinin örgütü bulunan her ilden tüzük hükümlerine göre seçilecek birer delege, merkez karar ve yönetim organları, TBMM Grup Yönetim Kurulu üyeleri yer alacaklardır. Fakat bu kurulun, yetkilerinin kullanılmasını merkez karar veya yönetim organlarına devretmesi mümkündür.

Kanunun 31. maddesinde, merkez yoklamalarının yapılma usulü ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, adayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacaklarının parti tüzüğünde veya genel kongrede alınacak kararlarla ortaya konulan esaslar içerisinde tespit edileceği belirtilmiş; ancak, adayların seçim çevrelerinde sıralarının tayininde ilgili İl Yönetim Kurullarının istişari görüşüne başvurulması gerekli görülmüştür.

C. 1980 Sonrası Dönem

1. Demokratik Usuller ve Önseçim

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun “Genel Gerekçesi”nde, 1961 Anayasasının gereklerine uygun olarak 648 sayılı siyasi partiler kanunu ile

parti faaliyetlerinin düzenlendiği, Anayasa'nın parti faaliyetlerinin demokratik esaslara uygun olmasını emrettiği, fakat Kanunun uygulanması sürecinde siyasi partilerin faaliyetlerinde demokrasinin temelini oluşturan eşitlik ilkesinin ihlal edildiği, partiyi yöneten oligarşiye mensup olmayanların ikinci plana itildikleri, partilerin parçalandıklarının gözlemlendiği belirtilmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 37. maddesi aday tespit usulünü düzenlemektedir. Maddenin ilk şeklinde adayların tespitinin önseçim usulü ile yapılacağı kabul edilmiştir:

“Milletvekilliği için yapılacak seçimlerde, siyasi partilerin bir seçim çevresindeki adaylarının listesi ve listedeki sırası, o seçim çevresinde o siyasi parti üye kayıt defterine göre düzenlenen parti seçmen listesinde yer alan bütün üyelerin ilçe seçim kurullarının yönetiminde serbestçe oy kullanacakları bir önseçim ile o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının iki katı olarak, aday adaylığını koymuş olanlar arasından tespit edilir.

Önseçimlerin yapılacağı gün, Yüksek Seçim Kurulu tarafından genel seçimlerden en az iki ay önceki bir tarih olarak belirlenip ilan edilir. Bütün yurtda önseçimler seçime katılacak partiler için aynı günde yapılır.

Genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi, önseçim için de esas alınır.”

Kanunun 37. maddesinin 22.04.1983 tarihli gerekçesinde aday tespitine ilişkin Kanun Koyucu'nun iradesi açıkça dile getirilmiştir. Maddenin gerekçesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için yapılacak seçimlerin millet iradesini gerçek biçimde ortaya çıkaracak meclise yansımaları sağlamak temsili demokrasinin görevidir.

Siyasi partiler, millet iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu rolün sağlıklı ve milli iradeyi gerçek olarak yansıtabilmesi için, aday tespitinde en meşru kaynak olan demokratik iradeye dayanmak zorundadırlar.

Bu nedenle partilerin aday tespitinde demokratik esaslara bağlı kalmaları demokrasinin bir gereğidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, aday tespitini serbestçe tayin etselerdi, oligarşiye yol açabilecek şekilde merkez organı hakimiyetine yönelebilirlerdi; aday tespiti belli bir grubun tekeline geçebilir, milletin istediği temsilcileri ortaya çıkaracak seçim mekanizması tam amacına ulaşamazdı.

Bu sebeple Komisyon aday tespitini partinin bir iç sorunu olmaktan ziyade, milli iradenin oluşmasında rol oynayan partilerin üstünde demokrasinin gereği olarak kabul etmiş ve Parti Tüzüğüne bırakmanın mümkün olamayacağını belirtmişti.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanan aday tespiti ile ilgili sistemler demokrasi kuralları ve Türkiye şartları açısından teker teker gözden geçirilmiştir. Bütün bu sistemler arasında en demokratik ve bünyemize en uygun olduğuna karar verilen bir seçim çevresinde seçime katılan partinin adayını o partinin o seçim çevresindeki kayıtlı üyelerinin parti seçmeni olarak serbestçe oy kullanacağı bir seçim ile o partiden aday olmak isteyenler arasından parti adayını seçme usulü kabul edilmiştir.

Bu usulde partinin adayını seçme hem milli iradenin gerçek olarak ortaya çıkmasında, hem oligarşiyi önlemede, hem partinin bütün üyelerini aday tespitine katılma sağladığı için; parti için demokrasiyi işletmede işi bir yol olduğu sonucuna varılmıştır.”¹⁴⁴

¹⁴⁴ HATİPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.510

Her ne kadar Kanunun ilk şekli gerekçesi ile bu şekilde düzenlenmiş ise de, aynı Kanunun Geçici 6. maddesi’de “Bu Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiştir. Buna göre milletvekili adayları, doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilecektir.

Kanunun ilk şeklinde düzenlenen önseçim esası, 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile kaldırılmış, siyasi partilerin adayları tespitini tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile aday tespit usulü partilere bırakılmıştır. Düzenlemenin gerekçesinde, partilerin seçimlerde serbestçe rekabet etme imkanına sahip olmaları gerektiği, maddenin eski haliyle çok katı hükümler taşıdığı, maddenin yeni şekliyle siyasi partilere kolaylık sağlandığı belirtilmiştir.

2. Aday Tespit Süreci

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesinde “*partilerin milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilecekleri*” hükme bağlanmıştır.

a) Adaylığa Müracaatın Şartları ve Reddi

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin birinci fıkrasında, aday tespitinin adaylık için müracaat eden ve adaylığa uygun bulunanlar arasından yapılacağı yer almaktadır. Kanunu 40. maddesinde ise, “Siyasi Partiler, Anayasa ve kanunlarda belirtilen şartlara aykırı olmamak kaydıyla adaylarda daha başka ne gibi şartlar bulunması gerektiğini tüzüklerinde gösterebilirler.”

denilmektedir. Bu maddede ayrıca bir adayın birden çok partiden, seçim çevresinden seçimlere katılmasının önüne gidilmesine dair düzenleme içermektedir.

Siyasi partiler, henüz aday tespiti işlemlerine katılmadan tüzüklerindeki hükümlerce belirleyecekleri şartlar ile eleme yapabileceklerdir. Bu aşamada adaylık için müracaat edenlerde adaylık niteliklerine ilişkin değerlendirmeyi yapacak parti organına önemli yetkiler verilmiş olmaktadır.

Adaylığa itiraz, aşağıda belirtildiği üzere 298 sayılı Kanunun 125. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metninde “Özel kanunlarda aykırı bir hüküm bulunmadığı takdirde, adaylıklarını koyanlara... adaylık şart ve vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz” edilebileceği düzenlenmiş, adaylığa müracaat edip bu müracaatı reddedilen parti üyeleri için böyle bir usul düzenlenmemiştir. Bu durumda parti içi müracaat yolları dışında bu kişilerin yargı yoluna başvurmaları imkanları bulunmamaktadır. Düzenleme ile Kanun koyucunun, adaylığa müracaatın kabulünü parti içi işlem olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Siyasi partilerin genel başkanlığı partilerinin, aday adayları listelerini ve seçim çevrelerini Yüksek Seçim Kurulu’na ve ilgili il ve il seçim kurullarına bildireceklerdir.

b) Aday Adaylığına Dair Hükümler

Aday yoklamalarına katılan aday adayları için propaganda yapma sınırlamaları getirilmiştir. Ancak, siyasi partiler tüzüklerinde gösterilmek kaydıyla aday adaylarını genel olarak tanıtıcı yayın dağıtabileceklerdir. Aday adaylarının soyadı alfabe sırasına göre düzenlenecek şekilde hazırlanan tanıtım evrakı sandık başlarına asılabilecektir. Aday adaylarının vaatlerde bulunmaları, Türkçe’den başka dil ve yazı kullanmaları, aday tespitine

katılacaklara veya yakınlarına maddi çıkar sağlama amacı gütmeleri ve genel olarak önseçim seçmenlerini etkilemek maksadıyla gayri meşru davranışlarda bulunmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Bu hükümlerin, yargı yönetim ve denetiminde yapılacak önseçim veya aday yoklamalarında önem arz ettiği, partilerin merkez organlarınca ve yargı denetimi dışında yapacakları aday tespit işlemlerinde ise uygulama zemini olmadığını zikretmek gerekir.

c) Kanunda Yazılı Aday Tespit Usulleri

2820 sayılı Kanunun 37. maddesinin ikinci fıkrasında “Siyasi partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının % 5’ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını önseçim veya aday yoklaması tarihinden en az on gün önce Yüksek Seçim Kuruluna bildirmek kaydı ile merkez adayı gösterebilirler.” Denilerek usullerden birini belirtmiş olmaktadır.

Bu hükümden anlaşılacağı üzere partilerin aday tespit usullerinde “önseçim” ve “aday yoklaması” iki temel usul olarak öngörülmüştür. Maddenin son fıkrasında bu usuller ile aday seçimleri seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılacağı belirtilmektedir.

Buna göre Kanun, belli şartlarda “merkez adayı” veya Kanunun daha önce “Kontenjan Adayı” olarak isimlendirdiği adaylık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır. Bunların nasıl belirleneceğine ilişkin Kanun’da düzenleme yer almamakta, parti tüzüklerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır.

¹⁴⁵ 2820 sayılı Kanun m.43

Maddenin ikinci fıkrasının devamında: “Önseçim ya da aday yapılmayan yerlerde, siyasi partilerin merkez yoklaması veya diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır.” Denilmektedir.

Bu düzenleme ile partilerin en çok başvurdukları “merkez yoklaması” usulü kabul edilmiştir. Merkez yoklamasının seçim kurulları yönetim ve denetimi altında yapılmayacağı maddenin son fıkrasında yazılıdır.

Bu durumda partiler: önseçim, aday yoklaması, merkez aday (kontenjan aday) gösterme ve merkez yoklaması usulleri ile aday tespit edeceklerdir. Maddede, “diğer usullerden biri veya bir kaç ile aday belirleme yetkileri saklıdır” denilmekle ifadede geçen merkez yoklaması dışındaki önseçim ve aday yoklaması usullerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira kontenjan adaylığı sınırlı ve özel şarta bağlanmış bir yetkidir.

Maddenin 4. fıkrasında önseçimin bir seçim çevresinde bütün partili üyelerin iştiraki ile gerçekleştirilmesi zikredilmiş ve Kanun’daki önseçim hükümlerine atıf yapılmıştır.

Seçim kurullarının yönetim ve denetiminde yapılacak aday tespitlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenecek tarihte, seçime katılacak bütün siyasi partiler için aynı günde yapılacağı belirtilmiştir.

Aday tespit seçim çevresi, genel seçimler için kabul edilen seçim çevresi olacaktır.

d) Aday Tespit Usulüne Karar Verecek Parti Organı: Kanun partileri önseçim veya aday yoklamasına zorlamadığından, aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına karar verecek organın bu konuda yetkisi oldukça önemlidir. Bu karar organı, partilerin tüzüklerinde gösterilmektedir.

e) Aday Tespitine Katılacak Parti Üyeleri

aa) Önseçimlere Katılacak Parti Üyeleri: Parti üyelerinin ilçelerde tutulacak üye kayıt defterine kaydedileceği 2820 sayılı Kanunun 60. maddesinde yazılı olduğu gibi 42. maddesinde de belirtilmiştir. Üye kayıt defterleri altı ayda bir ilçe seçim kurulu başkanı tarafından incelenecek ve kayıtların usulüne uygun tutulup tutulmadığı tutanakla tespit edilecektir.

Önseçimlerde oy kullanabilmek için üye kayıt defterinde yazılı olmak yeterli değildir. 2820 sayılı Kanunun 10. maddesinde partiye kayıtlı üyelerin ilçelerine göre Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirileceği ve altı ayda bir değişikliklerin de bildirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde parti sicillerinin tutulmaktadır. Kanunun 10. maddesinde “önseçimlerde Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş üye listelerinin” esas alınacağı hükmü düzenlenmiştir.

Kanunun 42. maddesinde Cumhuriyet Başsavcılığınca gönderilen listelerde ve üye kayıt defterinde bulunan üyelerin oy kullanabileceği belirtilmektedir. Bu durumda Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirilmiş olsa dahi üye kayıt defterinde yer almayan kişiler önseçimde oy kullanamayacaklardır.

Aynı maddede bir özel şart öngörülmüş olup, önseçimlerin yapılacağı tarih itibariyle bir önceki yılın son gününe kadar Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmiş üyelerin oy kullanabileceği kabul edilmiştir. Bu düzenlemede önseçimlerin hemen öncesinde aday adaylarının bir kısmının seçimini sağlayacak şekilde üye kayıtları yapılabileceği, üye kayıtlarının da altı ayda bir denetlenebildiği düşünce ve eleştirilerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İlçe seçim kurulları aday tespitine katılacak üyelerin listesini Cumhuriyet Başsavcılığından temin edeceklerdir.

bb) Aday Yoklamasına Katılacak Parti Üyeleri: 2820 sayılı Kanunun 42. maddesinde parti üyelerinin “tamamı dışında” başka usulle aday yoklaması yapmaları halinde, seçmen listelerini üye kayıt defterleri ile birlikte ilçe seçim kurulu başkanlığına ibraz edeceklerdir.

Partilerin aday yoklamalarına katılacak üyeleri tüzüklerinde detaylı olarak sıralanmıştır.

Muhtemel itirazlar için listelerin önseçimden 25 gün önce parti yönetim kurulu ve ilçe seçim kurulu binaları önüne asılacağı belirtilmiş, itirazlar için usul düzenlenmiştir.

f) Partili Seçmenin Oyunu Kullanması ve Sonuçlara İtiraz: Partiler aday adayları listelerini içeren oy pusulaları ile yeterli zarfları ilçe seçim kurullarına verecekler, oy pusulaları ve zarflar ilçe seçim kurulu başkanlığınca mühürlenecektir. Partili seçmen, aday adaylarının karşısına işaret koymak suretiyle tercihini kullanacaktır.

Partiler, aday adayları, teşkilat kademe başkanları veya vekilleri ile parti müşahitlerinin seçim ve sandık kurulları kararlarına karşı itiraz edebileceği kabul edilmiştir. Sandık kurulları kararlarına karşı ilçe seçim kurullarına, ilçe seçim kurulları kararlarına karşı il seçim kurullarına itiraz edilebilecektir.

g) Önseçimlerin İptal Edilmesi: Kanunun 51. maddesinde önseçim işlemleri sebebiyle önseçimlerin iptal edilmesi halinde adayların nasıl belirleneceği düzenlenmiştir.

Buna göre seçim çevresinde iptal edildiğinde veya adaylardan yalnız biri veya birkaçının tutanağının iptaline karar verildiği takdirde önseçimler yenilenmeyecektir. Bu durumda adaylar “38. maddede yazılı kurul” tarafından tespit edilecektir.

Ancak Kanunun 38. maddesi mülga olup, 1995 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kanundaki bu boşluk partilerin tüzüklerindeki hükümler ile doldurulmuş, bu durumda hangi parti merkez organının adayları tespit edeceği belirtilmiştir.

3. Adaylarda Aranılan Şartlar

2820 sayılı Kanun ile milletvekili seçilme yeterliği için otuz yaşını doldurma şartı düzenlenmiştir. Ayrıca, ilköğretim mezunu olmayan, kısıtlı, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olan, kamu hizmetinden yasaklılar yanında bazı suçlarda mahkum olanların milletvekili seçilemeyeceği kabul edilmiştir.

Kanun bunlar yanında partilere, Kanunlarda belirtilen şartlar dışında adaylarda aranacak şartları tüzükleri ile düzenleme yetkisi vermiştir.

Bir siyasi partiye mensup olsun veya olmasın seçilme yeterliğine sahip her Türk vatandaşı milletvekilliğine adaylığını koyabilecektir. Kanun adaylarda vatandaşlık şartını kabul etmiş, adaylık için parti üyeliğini şart koşmamıştır. Bağımsız adaylık mümkündür.

4. Siyasi Partilerin Aday Göstermeleri ile İlgili Sınırlamalar

Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasi partilerin anlaşarak müşterek liste halinde aday gösteremeyecekleri esasını kabul etmiştir. Bir kimse aynı zamanda değişik siyasi partilerden veya aynı partiden birden fazla seçim çevresinden aday seçilemeyeceği gibi, bağımsız adaylar da aynı seçim için birden fazla seçim çevresinde aday olamayacak ve seçilemeyecektir.

5. Adaylığa İtiraz ve Adaylığa İlişkin Ceza Hükümleri

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 125. maddesinde “Adaylığa İtiraz” düzenlenmiştir. Buna göre; adayların adaylık şart veya vasıflarını haiz olmamaları sebebine dayanılarak itiraz edilebilecektir. Bir siyasi partinin listesinde yer alan adayların tespiti sırasında o partinin tüzük ve yönetmeliklerinde yazılı hükümlere aykırı davranıldığından bahisle itiraz edilebilmesi ilgili siyasi partinin üyesi olma şartına bağlanmıştır. Bu itirazların, seçimin özelliğine göre kanunen seçimi idare ile görevli seçim kurullarına yapılacağı öngörülmüştür.

Özel kanunların adaylık koyma hususunda kabul ettiği esas ve şekillere uymaksızın adaylıklarını koyanlar hakkında 298 sayılı Kanununun 154. maddesinde para cezası düzenlenmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin veya bağımsız adayların oy pusulalarını veya seçime ilişkin her türlü evraka dönük suçlar için 298 sayılı Kanununun 162. maddesinde hapis cezası öngörülmüştür.

6. Mahalli İdareler Seçimlerine İlişkin Özel Düzenlemeler

Mahalli İdareler seçimlerinde kural olarak 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesindeki hükümlere göre yapılacağı, bununla birlikte, Yüksek Seçim Kurulu'nun görevlerinin ilçe seçim kurulları yerine getireceği belirtilmiştir.

Partilerin yaptıkları aday tespitinde belediye başkanlığı için bir aday, belediye meclis üyeliklerinde o seçim çevresi için tespit edilen üye sayısı kadar asıl ve yedek olarak ayrı ayrı; il genel meclisi üyeliklerine o seçim çevresi için belirlenen asıl ve yedek üyelikler sayısı kadar ayrı ayrı aday tespit edilecektir.

Kanunun 10. maddesinin (e) fıkrasında, “Seçimlere katılacak siyasi partiler hangi seçim çevrelerinde, hangi usul ve esaslarla aday tespiti yapacaklarını Yüksek Seçim Kurulu’na bildirirler.” Hükümü düzenlenmiştir.

Partinin teşkilatının bulunmaması nedeniyle önseçim yapamadığı seçim çevresinden adaylarını ve aday sırasını partinin merkez karar ve yönetim kurulunun tespit edeceği kabul edilmiştir. Yine eksik adaylıklar Merkez Karar ve Yönetim Kurulları ile bu kurulların süreyi geçirmemek için yetki vermesi halinde ilçe idare kurullarınca tamamlanacaktır.

Adayların ilçe seçim kurullarına bildiriminden itibaren itibaren iki gün içinde adaylığa karşı ilçe seçim kurullarına itiraz edilebileceği kabul edilmiştir.

IV. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASİ PARTİLERİN ADAY TESPİTİ

Görüldüğü üzere gerek 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, gerekse 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, aday tespitine ilişkin demokratik usullerin geliştirilmesi amacıyla adayların, ilgili seçim çevresindeki bütün parti üyelerinin katılacağı önseçim ile tespiti usulünü düzenlemiş, ancak geçici maddeler ve daha sonra yapılan değişiklikler ile bunun yumuşatılması yolu seçilmiştir.¹⁴⁶

Partilerin aday tespit esasları tüzüklerinde düzenlenmiştir. Bazı partiler bu tüzüklere dayanılarak aday tespitine ilişkin yönetmelikleri düzenlenmişlerdir.

Her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörülmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, s.13, TUNCAY, a.g.e., s.208-210, ARASLI, a.g.e., s.123

Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁷

1946 yılına kadar, Cumhuriyet Döneminde 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 olmak üzere beş kez milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Dönemin ayırıcı özelliği –zaman zaman çok parti denemelerine başvurulmuş olmasına karşın- tek bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmesidir. Dönemin Meclis'te temsil edilen tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Seçimlerin tarafsız ve dürüst bir ortamda yapılması, yarışmacı bir nitelik taşıması ve bu yolla seçim sonuçlarının tartışılır olmaktan çıkarılması, demokratik sistemin başta gelen koşuludur. Bu yönü ile bakıldığında bu dönemde yapılan seçimlerin demokratik olma vasfı söz konusu değildir.¹⁴⁸ Belirtilen nedenle bu çalışmamızda 1946 sonrasını inceleme konusu yapacağız.

A. 1946-1961 Dönemi

Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis'te temsil edilmiştir. Oya Araslı, aday tespit yetkilerini iki ayrı grupta incelemiştir. Yazar, bu devrede Cumhuriyet Halk Partisi'nde, aday tespiti konusundaki yetkilerin, tüzük hükümlerince, parti merkez organları ile, partinin il örgütünde görevli yöneticiler ve parti üyeleri arasında dağıtıldığı belirtmektedir.¹⁴⁹

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tek parti olarak Meclis'te temsil edilmiş, Parti'de 1947 yılına kadar aday tespit yetkisi sınırlı bir yönetici kadrosu elinde toplanmıştır.

¹⁴⁷ Faruk BİLİR, Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.76

¹⁴⁸ GÜNAL, a.g.e., s. 98

¹⁴⁹ ARASLI, a.g.e., s. 154

1947 Tarihli Tüzük'te, aday tespiti işlemine parti örgütünü katmak eğilimi başlamış; belli bir oran için seçim çevrelerinde toplanacak yoklama kurullarınca adayların tespiti kabul edilmiştir. Oya Araslı, 1947'de bu oranın % 70 olduğunu, 1951'de bu oranın % 100'e çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁵⁰

CHP 1947 tarihli Tüzüğü'nde, merkez organlarının göstereceği aday sayısı; adayların % 30'u olarak sınırlanmıştır. Adayları, Parti Divanı tespit edecektir. 1954 tarihli Tüzükte ise, aday gösterilecek il için Parti Meclisi'nin tespit edeceği oranda, partiye kayıtlı olmayan kimseler arasından aday gösterilebilecektir.

1953 tarihli CHP Milletvekili Adaylık Yönetmeliği'nde yer alan yoklama kurulları; il ve ilçe yoklama kurulları olarak iki kısma ayrılmıştır. İlçelerde toplanacak yoklama kurulları üyeleri: İlçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristler'den oluşmaktadır.

İl yoklama kurulları üyeleri, merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimseler yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ile kurultay delegeleridir.

¹⁵⁰ ARASLI, a.g.e., s.157

2. Demokrat Parti (DP)

1946-1947 yılları arasında Demokrat Parti Tüzüğü aday tespit yetkisini Genel İdare Kurulu'na vermiş; 1946'da yapılan erken seçimlerde DP henüz büyük kongresini toplayamadığından ve bu nedenle Genel İdare Kurulu'nu belirleyemediğinden adaylar parti kurucuları tarafından seçilmiştir.¹⁵¹ 20.06.1949'da yapılan parti kongresinde tüzük değişikliğine gidilmiş, Genel İdare Kurulu'na adayların yüzde yirmisini belirleme yetkisi vermiştir. Adayların yüzde sekseni teşkilatlarca belirlenecektir. Ayrıca, Parti'ye kayıt tarihinden itibaren altı ay geçmemiş olan parti üyelerinin milletvekili aday olamayacakları düzenlenmiştir.¹⁵²

B. 1961-1980 Dönemi

Bu dönem için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi'ne yer verilecektir.

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Parti Meclisi'nin 04.08.1969 tarihli toplantısında değiştirilen 27.07.1965 tarihli CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği'nin 5. maddesinde, aday olmak üzere başvuruların Merkez Yönetim Kurulu'nca incelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Bu incelemenin sonunda, adaylık konusunda son kararı Parti Meclisi verecektir.

Bu dönem aday tespit yetkileri de Parti merkez organlarının yetkileri ve parti örgütünün yetkilerini ayrı ayrı ele alınabilir.

Parti Merkez Organlarını Yetkileri çerçevesinde, 1961 tarihli CHP 15. Kurultayı'nda kabul edilen Tüzük'te, bütün Türkiye'de sayıları 15'i geçmemek üzere "Merkez Adayı" belirleme yetkisi Parti Genel Başkanı'na

¹⁵¹ ARASLI, a.g.e., s.162

¹⁵² Mehmet KABASAKAL, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.203

bırakıldığı anlaşılmıştır. 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun kabulünden sonra değiştirilen Tüzük'te, Parti tarafından gösterilecek adayların % 5'inin, Parti Meclisi'nce il yönetim kurullarının görüşü alınmak suretiyle seçileceği, önseçimlerle doldurulması imkanının bulunmaması nedeniyle eksik kalan adaylıkların belirlenmesi Parti Meclisi'ne bırakılmıştır.

Parti Örgütünün Yetkileri yönünden, “İllerde Toplanacak Yoklama Kurulları”nın seçmenleri ve yetkileri söz konusudur. 648 sayılı Kanun'dan sonra partilerin göstereceği adayların % 95'inin bu kurullarca tespit edileceği yolunda parti içi düzenlemeler yapılmıştır. CHP'nin 27.08.1961 tarihli Kurultayı'nda kabul edilen “Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği”nde önceki yönetmeliklerde yer verilmeyen (yukarıda zikredilen yoklama kurullarına ilaveten) il ve ilçelerin partili eski başkanlarına, bir önceki ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri bir önceki Haysiyet Divanı başkan ve üyelerine, bir önceki il ve ilçe denetçilerine, bir önceki il yönetim kurulu üyelerine, köy ve mahalle muhtarlıklarından ve köylerden il kongresine delege seçmek için seçilen delegelere, Parti Meclisinin il merkezine bağlı çevrede ikamet eden üyelerine, partili üniversite öğretim üyelerine ve yalnız 1961 seçimlerine mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1960'ta milletvekili olan partililere yer verilmiştir.

CHP'de adayların belirlenmesinde, Parti merkezi ile mahalli örgütler arasında devamlı bir çatışma ve mücadele söz konusu olduğunu belirtmektedir. Partili adayların belirlenmesinde parti içi etkileşimde genellikle merkezin otoritesinin etkili olduğunu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁵³

¹⁵³ BEKTAŞ, a.g.e., s.123

2. Adalet Partisi (AP)

Adayların ön inceleme ve kabulüne Genel İdare Kurulu'nun yetkili olup, "Merkez Adayları" ile boş kalan yerler için aday göstermek yetkisi de bu kurula aittir.

Merkez adayları dışındaki parti adayları, il ve ilçelerde toplanan yoklama kurulları tarafından tespit edildiği belirtilmektedir. İlçelerde kurulan yoklama kurullarına: İlçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, partili ilçe belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, ilçeden seçilmiş partili il genel meclisi üyeleri, kongrelerini yapmış olan kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, ilçeye bağlı köy ve mahallelerin partili muhtarları, ilçeye bağlı köy ve mahallelerden, en son milletvekili seçimlerinde partinin aldığı oy sayısına göre tespit edilecek delegeler dahil olmaktadır.

Merkez ilçelerde kurulacak yoklama kurullarında ise, bu sıfatları taşıyan kimselerin yanında, ilçe ait temsilciler meclisi üyeleri, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, ana kademe kongresinden önce kongresini yapmış olmak şartı ile il kadın ve gençlik kolları başkan ve yönetim kurulu üyeleri, il haysiyet divanı başkan ve üyeleri yer almaktadır.¹⁵⁴

Bu dönemde Siyasi Partiler Kanunu'nda önseçim usulleri belirtilmesine rağmen 1965'ten itibaren uygulamada bazı aksaklıkların görüldüğü ve önseçim sisteminin ümit edilen sonuçları vermediği belirtilmektedir. Diğer partilerde olduğu gibi AP'de de önseçim seçmenliği hakkının statülerine göre belirlenen gruplarca garanti altına alındığını zikredilmektedir.¹⁵⁵

Yine bu dönemde, özellikle büyük partilerde merkez organları aday tespit yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamışlardır. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az

¹⁵⁴ ARASLI, a.g.e., s.165

¹⁵⁵ BEKTAŞ, a.g.e., s. 187

şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikayetleri yaşanmıştır.¹⁵⁶

Hikmet Sami Türk, bu dönemde Türkiye İşçi Partisi dışındaki partilerin hiçbirinin tüm partili üyelerin katıldığı önseçim usulünü kabule yanaşmadığını belirtmiştir. Yine yazar, eserinde aday yoklamalarına ilişkin yolsuzluklara değinmiş; 1965 yılında Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı'nın önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken milletvekili ve senatörlerin yolsuzluklara ilişkin ifadelerini aktararak, şikayetlerin bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplandığını dile getirmiştir.¹⁵⁷

Nermin Abadan, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamalarına ilişkin tespitlerde bulunmuştur. Abadan: “Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilat içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.” Tespitinde bulunmuştur.¹⁵⁸

C. 1980 Sonrası Siyasi Partilerin Aday Tespiti

1980 sonrası yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, yukarıda değinildiği gibi, aday tespiti usulünü parti tüzüklerine bırakmaktadır. Önseçim Kanun'da ve parti tüzüklerinin tamamında tanımlanmıştır. Ancak bu dönemde önseçim veya aday yoklaması usulü, nadiren kullanılmıştır. Bütün partiler adaylarını parti liderleri tarafından güçlü şekilde kontrol edilen

¹⁵⁶ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.172

¹⁵⁷ TÜRK, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, a.g.e., s.173-178,

¹⁵⁸ Nermin ABADAN, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966, s.338

merkez yürütme kurulları yoluyla tespit etme eğiliminde olmuşlardır. Aday tespit üzerindeki merkezi kontrol oligarşik eğilimlerin hem nedeni hem de sonucudur.¹⁵⁹

1982 Anayasası'nda "Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz" hükmü yer almasına karşın; bu dönemde de aday listelerinin belirlenmesi demokratik ilkelerle çelişmekte, önseçim usulü hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.¹⁶⁰

Bu bölümde yaptığımız çalışma Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı nezdinde tutulan Parti Sicillerine dayanmaktadır. 2820 sayılı Kanun gereği siyasi partiler parti düzenlemelerini; tüzük ve yönetmeliklerini ve bunlarda yaptıkları değişiklikleri yayın veya değişiklik tarihinden itibaren onbeş gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na bildirmek ile sorumlu tutulmuşlardır.¹⁶¹

Bu bölümde, öncelikle Siyasi Partilerin aday tespitine ilişkin düzenlemelerine ilişkin genel değerlendirme yapılacak; devamında 1980 sonrası seçimlere katılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiş olan partilerin özel düzenlemelerine alfabetik isim sıralamasına göre yer verilecektir.

1. Genel Olarak Parti Tüzüklerinde Aday Tespiti

Parti tüzüklerinde, kanunlardaki uygulamaya paralel olarak aday tespitine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Kimi partilerin kanundaki düzenlemeyi aynen alır şekilde tüzük düzenlemesine gitmelerine karşılık, kimi partiler detaylı düzenlemelere yer vermektedirler. Partilerden bir kısmı

¹⁵⁹ Ergun ÖZBUDUN, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.80

¹⁶⁰ Birol AKGÜN, Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s.55

¹⁶¹ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, m. 10

aday tespitine ilişkin Yönetmelikler düzenlemekte, hatta bunlar içinde her seçim dönemine ilişkin özel yönetmelik uygulamaktadır. Parti tüzük ve yönetmeliklerinde milletvekili seçimi'ne ilişkin adayların tespiti usulleri yanında mahalli idareler seçimine ilişkin aday tespitine de yer verilmektedir.

Genel olarak siyasi partilerin tüzüklerinde aday tespit usulleri üç kategoride ele alınmıştır: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması.

“Önseçimler”, ilgili seçim çevrelerinde partinin bütün üyelerinin katılımı ile adayların belirlenmesi olarak tanımlanmış, bir kısım partiler önseçim seçmenliği için aidat borcu olmaması gibi özel şartlar öngörmüşlerdir.

“Aday yoklaması” parti içinde bir kısım görevlerde bulunanların katılımı ile yapılacak seçimler sonucunda adayların belirlenmesidir. Aday yoklaması seçmenlerinin kimler olacağı konusunda parti tüzüklerinde farklı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Önseçim ve aday yoklamalarının, Kanun'daki düzenlemeye paralel olarak, Seçim Kurulları yönetim ve denetimi altında yapılması düzenlenmiştir.

“Merkez yoklaması”nın hangi organ tarafından ve ne şekilde yapılacağı parti tüzük ve yönetmeliklerinde yer almıştır. Kontenjan adaylarının tespiti konusunda da partiler içinde farklı düzenlemeler mevcuttur.

Bunlar dışında 2820 sayılı Kanun'un 38. maddesinde “Kontenjan Adaylığı” düzenlenmiş, bu madde 27.10.1995 tarih ve 4125 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kontenjan adaylığı maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “Siyasi Partiler, önseçime katıldıkları seçim çevrelerinden çıkabilecek milletvekili sayısı toplamının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebilirler.” Hükmüne benzer şekilde 31.07.1998 tarih ve 4381 sayılı Kanun ile 37. maddeye eklenen “Siyasi Partiler, önseçim ya da aday yoklaması yaptıkları seçim çevrelerinde, toplam olarak Türkiye Büyük

Millet Meclisi üye tam sayısının % 5'ini aşmamak üzere, ilini, seçim çevresini, aday listesindeki sırasını... bildirmek koşulu ile merkez adayı gösterebilirler.” Hükmü ile kontenjan adaylığı yeniden kabul edilmiştir.

Aşağıda görüleceği üzere aday tespitinde hangi usulün uygulanacağına da parti merkez organları karar vermektedirler.

Adayların tespitinin partilerin iç işi olarak kabul edilmesi, aday tespit usulünün hangisinin uygulanacağına parti merkez organlarınca karar verilmesi teoride olduğu kadar uygulamada da demokrasi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğurmaktadır.

Bir partinin seçim kuruluna ilçe teşkilatının aday listesini ibraz etmesinden bir gün sonra il idare kurulu tarafından aynı seçim kuruluna aday listesi sunulması üzerine, ilçe adına yapılan müracaat ilçe seçim kurulu tarafından kabul edilmiş ve il idare kurulunca verilen liste iptal edilmiştir. Bunun üzerine il idare kurulu adına yapılan müracaat üzerine ilçe seçim kurulunun kararı il seçim kurulu kaldırılarak il idare kurulu tarafından verilen listeye geçerlik sağlanmıştır. Bunun üzerine konu Yüksek Seçim Kurulu'nun gündemine gelmiş ve seçim kurulu il idare kurulu tarafından verilen listenin kabul edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Yüksek Seçim Kurulu gerekçesinde:

“Olayda çözümlenmesi gereken sorun, ilçe seçim kuruluna hem parti genel merkezi hem de partinin yerel ilçe idare kurulu tarafından verilen aday listeleri birbiriyle çeliştiği takdirde hangi aday listesine itibar edileceği meselesidir.

Bilindiği gibi siyasi partiler seçime katılacak adaylarını ya merkez yoklamasıyla ya da önseçimle belirler. Partisi İstanbul ilinde seçime girecek adaylarını merkez yoklamasıyla saptayacağını Yüksek Seçim Kuruluna bildirmiştir.

Anılan yöntemle aday belirleme yetkisinin partinin genel merkezine ait olduğu yasa gereğidir.

Parti Tüzüğünde adayların genel idare kurulunun tasvibine bağlı olduğu, genel idare kurulunun il yönetim kurullarının bu konudaki kararlarını değiştirebileceği ve genel idare kurulu kararının kesin olduğu belirtilmiştir. Öte yandan 12. maddede aday listelerinin ilçe seçim kuruluna parti ilçe yönetim kurulları tarafından verileceği hükme bağlanmış ise de bu kurullar listeyi parti genel merkezindeki yetkili organ adına verirler.

Başka bir anlatımla aday listesi verme konusunda parti ilçe idare kurulu, bağlı bulunduğu partinin genel merkezindeki genel idare kurulunun iradesine aykırı herhangi bir işlem yapamaz” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶²

Karardan da görüldüğü üzere, yetkilerin merkezde toplanması halinde teşkilat tabanının parti içindeki etkinliği merkezin izin verdiği ölçüde olabilmekte, seçim çevresi teşkilatının aday tespitine ilişkin talepleri görmezden gelinebilmektedir.

Aday tespitine ilişkin parti içi düzenlemelerdeki usullerin demokratik olması konusunda; özellikle, adaylık şartları, aday adaylarının tespiti (ön inceleme ve buna yetkili organ), aday tespit usulleri (ve usulü belirleyecek organ), önseçim ile aday yoklaması ve seçmenleri, merkez yoklaması (ve buna yetkili organ), kontenjan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

2. Siyasi Partilerin Düzenlemeleri’nde Aday Tespiti

Yukarıda belirtildiği üzere bu bölümde 1980 sonrası seçimlere katılarak Meclis’te temsil edilmiş olan partilerin düzenlemeleri incelenecektir. Bu partiler, isimlerinin alfabetik sırasına göre; Adalet ve Kalkınma Partisi, Anavatan Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Doğru Yol

¹⁶² Yüksek Seçim Kurulu’nun 05.02.1994 tarih ve 142 sayılı kararı, HATIPOĞLU, PARLAR, a.g.e., s.298

Partisi, Fazilet Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin katılımıyla oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi.

Yukarıda değinildiği gibi, her ne kadar kanun ve parti içi düzenlemelerde demokratik usuller öngörölmüş ise de, yapılan seçimlerde aday tespit yöntemlerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildiren partilerden hiç birinin, bütünüyle önseçim yöntemini kullanmadığı¹⁶³ uygulamada parti merkez ve üst yönetiminin aday tespitinde etkili olduğu usullerin uygulandığı belirtilmektedir.

a) Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14.08.2001 tarihinde kurulan AKP Tüzüğü'nün 123 ve devamı maddeleri Milletvekili seçimlerinde adaylık konusunu düzenlemektedir.

Adaylık Şartları: AKP Tüzüğü'nün 131. maddesinde milletvekili ve yerel seçimlerde aday adaylığı için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir. Parti üyesi olmadan aday gösterilerek seçilenlerin parti üyeliğine alınmış sayılacağı kabul edilmiştir.

Tüzüğü'nün 132. maddesinde aday gösterilme ile ilgili bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre, AKP listelerinden aday gösterilip seçilmiş olan belediye başkanları ve milletvekilleri en fazla üç dönem aday gösterilebilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık başvurularının ön incelemesi Merkez Yönetim Kurulu'nca yapılması öngörölmüş, MYK'nın ön incelemeyi oluşturulacak bir komisyona yaptırabileceği belirtilmiştir. Ön incelemede yasal nitelikler yanında "uygunluk" kriteri zikredilmiş; ancak bu kriter tanımlanmamıştır. MYK,

¹⁶³ BİLİR, a.g.e., 76

yaptığı (veya komisyona yaptırdığı) ön inceleme sonunda “öneri listesi” hazırlayarak Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’nun sunacaktır. MKYK, “lüzum gördüğü incelemeyi” yaparak, aday adayları listesini belirleyecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü’nde aday belirleme usulü olarak, önseçim, teşkilat yoklaması veya merkez yoklaması zikredilmiş; usullerinden birinin, birkaçının veya tamamının; aynı seçimde seçim çevresi ölçeğine göre aynı anda ve bir arada veya birinin ülke ölçeğinde tam olarak uygulanması suretiyle yapılacağı kabul edilmiştir.

Hangi seçim çevresinde hangi usul veya usullerle ve usulün hangi ölçekte uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından karar verilecektir.

AKP Tüzüğünde dikkati çeken nokta, diğer partilerden farklı olarak; Milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50’sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin uygulanmasının zorunlu olarak kabul edilmiş olmasıdır.

Teşkilat Yoklaması (Aday Yoklaması) ve Seçmenleri: Teşkilat yoklamasına, bir kısım partililerin katılacağı ve yargı gözetim ve denetimi altında aday ve liste sıralamasının belirleneceği belirtilmiştir. Teşkilat yoklaması seçmenleri şu şekilde zikredilmiştir: Yoklamanın yapılacağı seçim çevresinde oturmakta olan ve parti üyeliği devam eden: Parti Kurucuları, Eski Bakan ve Milletvekilleri, Belediye, İl ve İlçe Eski Başkanları, Yan Kuruluş Eski İl ve İlçe Başkanları, İl’in Partili Bakan ve Milletvekilleri, İl’in Parti Teşkilat Kademeleri Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkanı ile Asıl Üyeleri, Partili Belediye Başkanları ve Belediye Meclisi Üyeleri, Partili İl Genel Meclisi Üyeleri, Parti Yan Kuruluşları’nın İl ve İlçe Yönetim Kurulları Başkanları ile Yönetim Kurulları’nın Asıl Üyeleri, Parti Üyeliği devam eden Köy ve Mahalle Muhtarları, İlçe ve İl Kongresi Asıl Delegeleri, İl’in Büyük Kongre Asıl

Delegeleri, Partinin teşkilat yoklaması tarihinden en az bir yıl önce belirlenmiş ve görevi devam etmekte olan Mahalle ve Köy Temsilcileri yanında Seçim İşleri Yönetmeliği'nde teşkilat yoklama seçmeni olarak belirtilenlerden oluşmaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması usulü, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu tarafından yapılması olarak tanımlanmıştır.

Aday listelerinde boşalma olması halinde, sıralama önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmış ise, boşluk liste sonuna kaydırılarak en çok oy almış liste dışı adayın listeye dahil edilmesiyle doldurulacağı, Önseçim veya teşkilat yoklaması, tümünden veya seçim çevresi ölçeğinde en az 1/3 oranında iptal edilmiş ise, boşalan adaylıkları tamamlanmasına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili olduğu kabul edilmiştir. Merkez yoklaması usulü ile yapılan listelerde meydana gelebilecek boşalmalarda liste kaydırması yapılmadan, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun belirlediği ismin bildirilmesiyle doldurulması öngörülmüştür.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Aday tespit ve sıralama işleminin, önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden biri ile yapılmasına karar verilmiş olması hallerinde, TBMM toplam üye sayısının %5'ini aşmamak üzere İl'ini, seçim çevresini ve liste sırasını merkez aday göstermeye Genel Başkan yetkili kılınmıştır. Önseçim veya teşkilat yoklamasının kısmi uygulanması halinde Genel Başkan'ın göstereceği kontenjan aday sayısı, önseçim veya teşkilat yoklaması yapılan seçim çevrelerinden seçilecek milletvekili sayısı toplamının %5'i ile sınırlandırılmıştır.

Yerel Seçimler: Büyükşehir ve İl Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili önseçim veya teşkilat yoklamasına katılacakları belirleme işlemi olan ön inceleme yapma ve karar alma yetkisi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na

tanınmıştır. İlçe ve Belde Belediye Başkan aday adaylarıyla ilgili ön inceleme işleminde ilgili İl Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. İl Yönetimi'nce yapılacak ön inceleme işlemi, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu onayı ile, İlçe Yönetimi'nin yapacağı ön inceleme işlemi ise İl Yönetim Kurulu onayı ile kesinleşecektir.

Ön inceleme sonucu oluşacak aday adayları arasından, Belediye Başkan Adayları ile Belediye ve İl Genel Meclisleri adayları ve sıralamalarına dair aday tespit usulüne Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca karar verilecektir.

Merkez yoklaması usulünde, adayların tespit ve sıralaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca doğrudan veya bu kurulun yetki devri halinde Belediye Başkan Adayları'nın İl Yönetim Kurulları'nca, Belediye ve İl Genel Meclisi Adayları'nın ise İlçe Yönetim Kurulları'nca yapılacaktır.

AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde tüm seçim çevrelerinde parti adaylarının tespiti ve sıralamasında Merkez Yoklaması usulünü uygulamıştır. (28 Mart 2004 tarihinde yapılacak olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde adaylık müracaatları ve adaylarda aranacak şartlara dair Usul ve Esaslar başlığı ile düzenlenmiştir)

b) Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulan ANAP, ihtilal sonrasının yeni yapılanmış partilerindedir. Parti Tüzüğü'nün ilk şeklinde adayların tespiti 78-86 maddelerinde düzenlenmiş, 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 tarihli tüzük değişikliklerinde aday tespiti maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Halen yürürlükte olan ANAP Tüzüğü'nde adayların tespiti 81-88 maddelerinde yer almakta olup, Tüzük detaylı hükümler içermektedir.

Adaylık Şartları: Anavatan Partisi Tüzüğü'nde, Kanunlarda yazılı şartlar dışında "Affedilmedikleri sürece, partinin yetkili organları tarafından,

haklarında kesin ihraç kararı verilenler, diğer siyasi partilerden, aynı seçim için önseçim veya merkez yoklamasına katılanlar yahut bu maksatla başka partilere başvurdukları tespit edilenler, il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde, önseçimden doksan gün önce bu görevlerinden istifa etmeyenler, basın-yayın organlarıyla parti veya iktidarı aleyhine alenen neşriyat ve propaganda yapanlar”ın adaylık başvurularının kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Milletvekili seçimlerinde adaylığa müracaat edenlerin ön incelemesinin, “Başkanlık Divanı”na veya Merkez Karar ve Yönetim Kurulu üyeleri arasından görevlendireceği üyelerce yapılacağı belirtilmiş, inceleme sonuçlarının Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na kararlaştırılacağı kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: ANAP Tüzüğü’nde, adayların ve listedeki sıralarının tespiti için “Önseçim”, “Teşkilat Yoklaması”, “Merkez Yoklaması” usulleri zikredilmiş, aynı maddede “Kontenjan Adaylığı” da belirtilmiştir. Hangi seçim çevresinde hangi usullerin uygulanacağını Genel Başkan’ın teklifi üzerine Merkez Karar ve Yönetim Kurulu’na belirleneceği kabul edilmiştir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Tüzüğün 84. maddesinde “Teşkilat Yoklaması” tanımlanmış, 85. maddesinin “B” bendinde “Delegelerle Önseçim” başlığı altında ayrı bir usul zikredilmiştir. Tüzüğün 84. maddesinde düzenlenen “Teşkilat Yoklaması”nın seçim kurulları yönetim ve gözetiminde yapılan Kanun’da aday yoklaması olarak zikredilen usulü düzenlediği anlaşılmaktadır. 85/B bendinde “Önseçim” başlığı altında “Delegelerle Önseçim” başlığına yer verilmiştir.

“Önseçim” kavramı, o seçim çevresindeki tüm partili üyelerin katılacağı yöntemi düzenlediğinden “Delegelerle Önseçim” kavramının Kanun’da yer

alan ifade ve düzenlemelere uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, 84. maddedeki aday tespit seçmenleri ile 85/B'deki aday tespit seçmenleri farklı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; ilgili seçim çevresinde oturmak kaydı ile ilgili seçim çevresinin partili bakan ve milletvekilleri, il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyeleri, partili muhtarlar, son milletvekili genel seçiminde partinin ilgili seçim çevresindeki mahalle ve köylerde bulunan belli sayıda üyelerdir.

ANAP Tüzüğü'nün ilk şeklinde Kanun'daki ifadelere paralel olarak düzenlemeler yapıldığı, "Delegelerle Önseçim" olarak yukarıda Kanuna uygun düşmediği belirtilen düzenlemenin, Tüzükte, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun 23.12.1991 tarihli olağan toplantısında değiştirildiği anlaşılmaktadır.

ANAP Tüzüğü'nün 84 maddesinde milletvekili seçimlerinde "yoklama kurulu" üyeleri olarak zikredilenler: İl başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, disiplin kurulu başkanı ile o seçim çevresindeki ilçe başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Bir seçim çevresinde parti teşkilatının olmaması, gösterilmesi gereken aday sayısında az istekli bulunması, tek aday olması, önseçim yapılamaması veya "sonuçlarının seçim kurulları veya yargı organlarınca ortadan kaldırılması" ve Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca "lüzum gördüğü sair durumlarda" parti adayları merkez yoklaması ile belirlenecektir. Merkez yoklamasına yetkili organ Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'dur.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Parti Tüzüğünde kontenjan adayı göstermek yetkisini Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'na vermiştir.

Yerel Seçimler: ANAP Tüzüğü'nde Teşkilat yoklaması usulünde milletvekili adaylarının tespiti seçmenlerine ilave olarak ilçe yönetim

kurulunun asil üyelerinin yoklama kurulunda yer alacağı zikredilmiştir. Bunun dışında milletvekilleri aday tespit usul ve seçmenlerinin yerel seçimler için de aynen geçerli oldukları anlaşılmaktadır.

c) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1923 tarihinde kurulan CHP, 1980 ihtilali sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin 2533 sayılı Kanunu ile kapatılmış, 19 Haziran 1992 tarihinde kabul edilen 3821 Sayılı Kanun ile yeniden açılmıştır.

Adayların tespiti konusu CHP'nin tüzük ve yönetmeliklerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. CHP, 1976 Tarihli Tüzüğü'nde aday tespiti 66-73 maddelerinde düzenlenmiş, partinin Mart/1993'te yapılan 26. Olağüstü Kurultayı'nda tüzük değişikliğine gidilerek konu, 58-62 maddelerinde yerini almıştır.

CHP'de halen uygulanmakta olan "Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği" Parti Meclisi'nin 30 Ekim 1995 günlü toplantısında kabul edilmiş olup, 28 Aralık 1998 tarihinde bir kısım değişiklikler yapılmıştır.

Adaylık Şartları: CHP Tüzüğü'nde parti üyeleri için yasal nitelikler açısından inceleme yapılacağı belirtilmiş başkaca sınırlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte CHP'nin Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Kanun'daki sınırlamalar dışında bir kısım şartlar düzenlenmiştir. Buna göre, aday olmak için başvuranlarda; partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye meclisleri veya il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, Parti örgütünde seçimle bir göreve gelmiş olmak, en az bir yıldan beri Parti üyesi olmak gereklidir. Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayan kimseler için özel düzenleme öngörülmüştür.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): CHP Tüzüğü'nde ön incelemenin Merkez Yürütme Kurulu'nca yapılacağı ve Parti Meclisi'nce onaylanacağı belirtilmiştir.

Yasalar nedeniyle Partiye üye olamayanların aday tespit işlemlerine kabulü, Tüzükte Parti Meclisi'nin, Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği'nde Merkez Yürütme Kurulu'nun kararına bırakılmıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: CHP Tüzüğünde de milletvekilliği için aday tespiti için önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak üç usul belirtilmiştir.

Aday tespitinde hangi seçim çevresinde hangi yöntemin uygulanacağına karar verme yetkisi Parti Meclisi'ndedir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Aday yoklaması, “O seçim çevresinde, parti içinde veya dışarıda seçimle belli görevlere seçilmiş delegelerin (temsilci) katılımıyla yargı gözetim ve yönetiminde yapılan oylama ile adayların saptanması” olarak tanımlanmıştır. Milletvekili seçimlerinde iki tür aday yoklaması yöntemi benimsenmiştir. Bunlardan biri “Genişletilmiş Aday Yoklaması” diğeri “Basit Aday Yoklaması” olarak zikredilmiştir. İki aday yoklaması seçmenleri açısından farklılık göstermekte, Basit Aday Yoklaması seçmenlerinden farklı olarak Genişletilmiş Aday Yoklaması seçmenlerine “İl ve seçim çevresindeki ilçelerin seçilmiş sandık çevresi sorumluları” ilave edilmektedir. Genişletilmiş Aday Yoklaması Seçmenleri; o seçim çevresindeki seçilmiş İl ve ilçe başkanları ile ilçe meclis üyeleri, Partili belediye başkanları ile partili belediye meclis üyeleri, Partili il genel meclisi üyeleri, İlin partili eski parlamenterleri, (milletvekili ve C.Senatosu üyeleri), Milletvekili aday adayları, İlin partili milletvekilleri, Seçim çevresinde yazılı Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyeleri, İl Disiplin Kurulu Başkan ve üyeleri, İli ve seçim çevresindeki ilçelerin kongre delegeleri ile seçilmiş sandık çevresi sorumluları, Seçim çevresinde yazılı kurultay delegeleri, Seçim çevresi içindeki sendikalar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının (baro ve meslek odaları) Parti üyesi olan başkanlarından oluşmaktadır.

Önseçim veya aday yoklaması neticesi herhangi bir nedenle aday listesi eksik ise o çevrenin aday listesi ve adayların listedeki sıraları, Parti Meclisi'nce tespit edilecektir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: CHP'de, "Merkez yoklaması" usulünde adayları tespit yetkisi "Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Yerel seçimlerde de, merkezden aday gösterme yetkisi, Parti Meclisi'nindir. Parti Meclisi bu yetkisini ilçe seçimleri için il yönetim kurullarına, belde seçimleri için ilçe yönetim kurullarına devredebilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: CHP'de merkez yoklaması gibi, "Kontenjan Adayları"nın seçiminin Parti Meclisi'nce onaylanacağı düzenlenmiştir.

Yerel Seçimler: Milletvekili seçimleri usulünden farklı olarak yerel seçimlerde adaylığa başvuranların ön incelemesinin seçimin yapılacağı çevre ilçe meclisince yapılması, Büyükşehir belediye başkanları ile merkez ilçe başkan adaylarının ön incelemesinin il meclisince gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, adaylık için inceleme kriterleri belirtilmiş ve "Parti ilkeleri ve programı ile yetkili organ kararlarına bağlılığı, kişisel özgeçmiş ve niteliği, seçim çevresinin özellikleri ile Partinin gereksinimleri" açısından yapılacağı kabul edilmiştir.

Yerel seçimlerde aday yoklaması seçimlerinin, genişletilmiş ve dar aday yoklaması şeklinde yapılacağı belirtilerek oldukça geniş partili üye tabanı aday tespit seçmeni olarak sayılmıştır.

d) Demokratik Sol Parti (DSP)

14.11.1985 tarihinde kurulan DSP Tüzüğü'nün ilk halinde adaylık hükümleri, 56-64. maddelerde düzenlenmiştir. DSP Tüzüğü'nde Parti'nin

kuruluşundan bu yana aday tespitine ilişkin maddelerde 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır. Halen yürürlükte olan Tüzük'te adaylık, 60-68. maddelerde yer almaktadır.

DSP Tüzüğü'nde milletvekili ve yerel seçimler için ayrı ayrı yönetmelik düzenleneceği belirtilmiş olmasına rağmen, bu düzenlemeleri Siyasi Partiler Kanunu bildirmeleri gerekli Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na sunulmuş herhangi bir yönetmelik bulunmamaktadır.

Adaylık Şartları: DSP Tüzüğü'ne göre Kanuni şartlar dışında adaylık başvurularının kabulü için "adaylığı önleyici bir disiplin cezası" bulunmaması şartı zikredilmiştir. Adaylık için parti üyeliği şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Başvuran adaylar, il ve ilçe yönetim kurullarınca incelenecek, bu kurullar görüşlerini, il başkanlığı kanalıyla genel başkanlığa göndereceklerdir. "Genel Merkez Örgüt Kurulu" bu görüşleri değerlendirerek karar verecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzüğün 61. maddesinde "Önseçim" yöntemleri başlığı altında, tüm üyelerin katılımı yanında ayrıca iki değişik şekilde oluşturulmuş çeşitli parti görevlilerinin oluşturacakları kurullar ile önseçim usulü belirtilmiştir. Bu iki usulün Kanun'daki aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hangi usulün uygulanacağına Parti Meclisi karar verecektir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Yukarıda belirtildiği gibi, Önseçim başlığı altında tüm üyeler dışında aday tespiti için iki şekilde aday tespiti seçmen listesi düzenlenmiştir. Parti Meclisi'nce hangisinin uygulanacağına karar verilecektir. Seçmen listelerinden biri, seçilmiş ilçe kongre üyelerinden oluşan üyelerden oluşmaktadır. Diğer seçmen listesinde; il ilçe ve beldelerin seçilmiş yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, partili milletvekilleri, önseçimlerden önce kurultaya delege sıfatı ile katılmış kurucu

üyeler, kurultay il delegeleri, partili belediye başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, parti üyesi mahalle ve köy muhtarları ile ihtiyar heyeti üyeleri yer almaktadır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklamasına Parti Meclisi yetkilidir. Bu yetkisini kullanırken seçim çevrelerindeki yönetim kurullarının görüşlerini alarak adayları ve sıralarını tespit edecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan Adayları ile ilgili özel düzenleme Tüzük'te yer almamaktadır.

Yerel Seçimler: DSP, Tüzüğünde yerel seçimler adaylarının belirlenmesinde milletvekili adayları için öngörülen kurallar ve usullerin esas alınacağı belirtilmiştir.

e) Doğru Yol Partisi (DYP)

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan DYP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 76-78 maddelerinde düzenlenmiş, adaylığa ilişkin hükümlerde, 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987(bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 tarihlerinde değişikliğe gidilmiştir. Tüzükte detaylı düzenlemeler mevcuttur. Ayrıca, Parti Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği düzenlemiştir.

Adaylık Şartları: DYP Tüzüğü'nde Kanunlarda aranılan şartlar dışında özel şart yer almamaktadır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayların aday tespit işlemlerine katılmalarına Genel İdare Kurulu yetkili kabul edilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti Tüzüğü'nde Kanuna paralel olarak, önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması usulleri zikredilmiş, hangi seçim çevresinde bu usullerden biri veya birkaçının birlikte uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği öngörülmüştür.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: DYP Tüzüğü'nde aday yoklaması seçmenleri detaylı olarak düzenlenmiştir. Bunlar; seçim çevresinde oturan ve üyelikleri devam eden parti kurucuları, eski bakan ve milletvekilleri, eski ilçe ve il başkanları, çevrenin partili bakan ve milletvekilleri, parti yönetim kurulu başkanları ve üyeleri, disiplin kurulu başkan ve üyeleri, belde başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, partili il genel meclisi üyeleri, partili belediye başkanları ve meclis üyeleri, partili köy ve mahalle muhtarları, köy, mahalle ve beldelerin ilçe kongre delegeleri, ilçelerin il kongre delegeleri, illerin büyük kongre delegeleri, ilçe kongresi delegeleri seçimlerinden ayrı olarak belirlenen ve son milletvekili genel seçiminde ilçede aldığı toplam 4000 oy düşüldükten sonra, kalan oyun her bir 75 oyu için bir kişi olmak üzere seçilecek aday tespit delegeleridir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: DYP Tüzüğü'nde merkez yoklamasının iki ayrı usulde yapılacağı belirtilmiştir. Adayların tespiti ve sıralaması için birinci usulde Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştır.

DYP ikinci usulde “aday tespit karma komisyonu” tanımlamıştır. Buna göre her milletvekili genel ve ara seçimleri öncesinde bu komisyonun oluşturulacağı belirtilmiştir. Seçim kurullarının yönetim ve gözetimi altında yapılmayan merkez yoklamasında DYP'de oluşturulacak aday tespit karma komisyonunda: Parti üyeliği devam eden parti eski genel başkanları, teşkilat ve seçim işleri genel başkan yardımcıları ile genel sekreterden oluşan üç kişilik komisyonun kura ile tespit edeceği DYP meclis grubuna mensup genel idare kurulu üyesi olmayan altı milletvekili, üç il başkanı ve üç ilçe başkanı yer alacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: DYP kontenjan adaylarının Genel İdare Kurulu'na tespit edilmesi kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'nde seçim usulleri ile aday ön inceleme onay mercileri milletvekili seçimlerine paralel düzenlenmiş, ancak DYP'ye

özel olarak, il, ilçe ve Büyükşehirlerde yapılacak yerel seçimler yanında beldeler için yapılacak yerel seçimlerde ve il genel meclis seçimlerinde aday yoklaması seçmenleri ayrı ayrı düzenlenerek listelenmiştir.

f) Fazilet Partisi (FP)

18.12.1997 tarihinde kurulan ve 1999 seçimlerinde mecliste temsil edilen, 22.06.2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan FP'nin tüzüğünde adaylık konusu 40-49 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: Kanunlarda yazılı şartlar dışında sınırlama gerilmemiş, ayrıca adaylık için parti üyesi olma şartının aranmayacağı belirtilmiştir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adayları Genel İdare Kurulu'nun uygun görmesi düzenlemesi mevcuttur.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Önseçim, aday yoklaması ve merkez yoklaması olarak zikredilen usullerden biri veya bir kaç tarafından yapılabilecek aday tespiti usullerinin hangi seçim çevresinde hangisinin uygulanacağına Genel İdare Kurulu'nun karar vereceği kabul edilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: FP Tüzüğü'nde aday yoklamasına, seçim ve çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin seçmen olarak katılacağı belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Genel İdare Kurulu'nca gerçekleştirilecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Tüzükte kontenjan adaylığı ile ilgili hüküm yer almamıştır.

Yerel Seçimler: Aday adaylığı için ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Genel İdare Kurulu'nca karar verileceği belirtilmiştir. Milletvekilliği adaylığı için belirlenen hususlara ilave olarak, belde belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri için yerel seçimlerde aday yoklamasına o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçenin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ilçe kongresi için seçilmiş delegeler katılması düzenlenmiştir.

g) Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP)

25.05.1983 tarihinde kurulan Halkçı Parti (HP), 06 Kasım 1983 tarihli seçimler ile Meclis'te temsil edilmiş, Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)'nin katılımı ile isim değişikliğine gitmiş Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ismini almış, bu parti 29 Kasım 1987 ve 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili seçimleri ile Meclis'te temsil edilmiş ve 19.02.1995 tarihinde CHP ile birleşmiştir.¹⁶⁴

HP ilk Tüzüğündeki adaylık ile ilgili maddeler 30.05.1983 tarihinde değişikliğe uğramış, Parti 02.08.1983'te "Milletvekilliği Aday Yönetmeliği" düzenlemiş, bu yönetmelikte 16.08.1983 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

Parti, SHP ismini aldığı 02.11.1985 tarihli Kongre'de kabul edilen tüzük değişikliğinde adaylık hususu aynen kalmış, bu tüzükte de adaylık 61-67 maddelerinde düzenlenmiş; 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988,24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 tarihlerinde adaylığa ilişkin hususlarda değişiklik yapılmıştır.

SHP'de 17.01.1986 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği" 11.07.1986 tarihli "TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği", 11.09.1987 tarihli "XVIII. Dönem Milletvekili

¹⁶⁴ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.491

Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” (bu yönetmelikte 29.09.1987 tarihinde değişiklik yapılmıştır), 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” (bu yönetmeliğe 05.01.1989 tarihinde geçici maddeler eklenmiştir), 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri için Yoklama Yönetmeliği” düzenlenmiştir.

Adaylık Şartları: HP'nin (ve değişiklik olmadığından SHP'nin) ilk Tüzüğü'nde adaylık için Kanun'da öngörülen şartlar dışında özel şart aranmamış, bunun yanında başka partilerden başvuranların aday olamayacakları zikredilmiş; parti üyeliği de adaylık için şart koşulmamıştır. SHP Tüzüğü'nde 19.12.1986 bildirim tarihli Tüzük değişikliği ile “parti üyesi olma şartı öngörülmez” ifadesi madde metninden çıkarılmıştır).

SHP'nin 3-4 Nisan 1993 tarihli Kurultayı'nda değiştirilen Parti Tüzüğü'ne göre adaylık için şartlar düzenlenmiştir. Buna göre adaylık için: Partili olarak TBMM üyeliği yapmış olmak, partili olarak belediye başkanlığı, belediye ve il genel meclisi üyeliği yapmış olmak, örgütte seçimle bir göreve gelmiş olmak ya da en az bir yıldan beri parti üyesi bulunmak gerekmektedir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): HP ve SHP'nin ilk tüzüklerinde ön inceleme için Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır. SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise ön inceleme yetkisi Parti Meclisi'ne verilmiştir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: HP-SHP ilk Tüzüklerinde Merkez yoklamasının yapılma şartları zikredilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: 1993 tarihli SHP Tüzüğü'nde ilk düzenlemeden farklı olarak, milletvekili seçimlerinde parti adaylarının “Genişletilmiş Delege Yöntemi” ile yapılacak “önseçim” ile belirleneceği zikredilmiştir. Tanımın Kanunda belirtilen aday yoklaması usulüne uyduğu

anlaşılmaktadır. Tüzük, bu seçime katılacak seçmenlerin oldukça geniş tutmuş ve sıralamıştır. Bunlar; o ilden seçilen Kurultay delegeleri, Parti Meclisi, Merkez Yürütme ve Merkez Disiplin Kurulu üyeleri, İl kongresi delegeleri, o seçim çevresine giren ilçelerin kongre delegeleri, o ilin milletvekilleri, o seçim çevresindeki belediyeleri partili başkanları, partili belediye meclisi ve il genel meclisi üyeleri, partiye yazılı TBMM eski üyeleri, o çevredeki belediyelerin eski başkanları, kongrelerince seçilmiş olmak koşuluyla il başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri, il disiplin kurulu üyeleri, o seçim çevresindeki ilçelerin kongrelerince seçilmiş ilçe başkanları ile yönetim kurulları üyeleri, Parti'nin Parti Meclisi ve Merkez Yürütme Kurulu eski üyeleri, Parti'ye üye olmak koşuluyla Parti'nin ve Parti'ye katılmış ya da Parti ile birleşmiş eski partilerin kurucu üyeleri, her mahalle veya köyde, ilçe kongre delegeleri seçimiyle birlikte o yerdeki son milletvekili genel seçiminde alınan oy sayısı esas tutularak Parti üyeleri arasından seçilecek “önseçim delegeleri” (bu delegeler belirli sayıda ve varsa her iki cinsiyet için yüzde yirmibeş temsil esası ile belirlenecektir), parti üyesi muhtarlar, meslek örgütleri, kooperatifler ve sendikaların merkez ya da şubelerinin Parti üyesi başkanları, Parti üyesi eski il ve ilçe başkanları, belde örgütlerinin seçimle gelen başkan ve yönetim kurulu üyeleri, seçilmiş mahalle ve köy birim başkanlarıdır.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: HP-SHP ilk tüzüklerinde merkez yoklaması için şartlar belirtilmiş; seçim çevresinde yeterli aday olmaması, iptal edilmesi ve “yasalarca öngörülen başka durumlarda” hallerinde adayların ve liste sıralarının; bunun yanında aday yoklamasında eşit sayıda oy almış olanların sıralarının tespitinde Merkez Karar ve Yönetim Kurulu yetkili kılınmıştır.

SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde ise "Adayların Merkez Organınca Saptanması" başlığı altında bu şartlar sayılmış ve yetkinin Parti Meclisi'nde olduğu belirtilmiştir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: SHP'nin 1993 tarihli Tüzüğü'nde kontenjan adaylarının seçim çevresindeki il ve ilçe yönetimlerinin görüşü alınarak Parti Meclisi'nce tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Yerel seçimler için tüzüklerin tümünde bu hususun yönetmeliklerce belirleneceği belirtilmiştir. Parti'nin 14.04.1988 tarihli "Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği"nde, belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi üyeliğine aday olabilmek için Kanun'daki şartlara en az altı ay süreyle o seçim çevresinde oturmuş olmak, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak veya yapmış sayılmak, ilkokulu bitirmiş olmak şartları sayılmıştır.

Yerel seçimlerde ön inceleme MYK tarafından yapılacak ve adaylık hakkında Parti Meclisi'nce karar verilecektir. Aday tespit usulü için kural olarak Tüzük'te yer alan "Genişletilmiş Delege Yöntemi" uygulanacak, ancak Parti Meclisi, aday tespitinin "önseçimle, bu meclisçe "Merkez Yoklaması" veya oluşturulacak karma komisyonlarca yapılmasını kararlaştırabilecektir.

h) Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül sonrası 16.05.1983 tarihinde kurulan partilerden olan Milliyetçi Demokrasi Partisi 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmiştir. 04.05.1986 tarihinde ANAP ile birleşerek sona ermiştir.¹⁶⁵ Partinin kuruluş tüzüğünde adaylık 78-80 maddelerinde yer almış, 10.07.1984 tarihinde değiştirilen Tüzükte konu 115-120 maddelerinde düzenlenmiştir.

¹⁶⁵ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.492

MDP 1983 seçimleri için “Aday Tespit Esasları” başlığında bir düzenleme yapmıştır.

1984 tarihli Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği tarihlerde yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 37. maddesinde düzenlemesine uygun olarak, bu Tüzükte, Parti adaylarının kural olarak bütün üyelerin katılacağı önseçimle belirleneceği düzenlenmiştir. Ancak, 1983 seçimlerinde önseçim usulünün Kanun'daki ek madde ile uygulanmadığını, MDP'nin bu seçimlerden sonra seçimlere girmediğini zikretmek gerekmektedir.

MDP Tüzüğü'nde ayrıca, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (Genel İdare Kurulu) partinin önseçime katılacağı seçim çevrelerinden çıkacak milletvekili sayısının yüzde beşini aşmamak üzere merkez adayı gösterebileceği kabul edilmiştir.

1) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

07.07.1983 tarihinde kurulan Muhafazakar Parti, 06.12.1985 tarihinde ismini Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirmiş, 24.01.1993'te toplanan MÇP 4. Olağanüstü Kongresi Parti isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (19.06.1992 tarihinde kabul edilen 3821 sayılı Kanun, 12 Eylül sonrası kapatılan partilerin yeniden açılmasına imkan sağlamış, 27.12.1992 tarihinde toplanan MHP Kurultayında partinin feshi ile isminin ve ambleminin Milliyetçi Çalışma Partisi tarafından kullanılabilmesine karar vermişlerdir.)¹⁶⁶

Muhafazakar Parti ilk Tüzüğü'nde adaylık 84-87 maddelerinde düzenlenmiş, 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 tarihlerinde adaylık ile ilgili maddelerde değişiklik yapılmıştır.

¹⁶⁶ TUNCER, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002), s.273

Parti'nin 05.11.2000 tarihli Tüzüğü'nde adaylık 82-89 maddelerinde yer almıştır. Aşağıdaki hususlar bu Tüzüğe göre değerlendirilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanuni şartlar dışında adaylığa kabul edilmeyecekler Tüzüğün 88. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre "Parti yetkili kurullarınca haklarında kesin çıkarma kararı verilenler, yetkili kurullarca azledilmiş olanlar ve diğer partilerden herhangi birine adaylık başvurusunda bulunanlar ile il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyesi oldukları halde önseçimlerden 90 gün önce bu görevlerinden ayrılmayanların milletvekili seçimlerine ilişkin olarak" adaylık başvuruları reddedilecektir.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Adaylık müracaatlarının değerlendirmesi "Başkanlık Divanı"na değerlendirilecek ve aday hakkında "soruşturma" yapılacaktır. Başkanlık Divanı'nın incelenme sonuçları sonrasında aday yoklamalarına katılacaklara "Merkez Yönetim Kurulu"na karar verilecektir.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Tüzükte "Merkez Adaylığı", "Merkez Yoklaması", "Teşkilat Yoklaması" ve "Önseçim" olmak üzere dört usul yer almaktadır. Hangi seçim çevresinde hangi usulün uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir.

Teşkilat Yoklaması ve Seçmenleri: Kanunda aday yoklamasına karşılık geldiği anlaşılan Teşkilat Yoklaması usulünde aday tespit seçmenleri, "il başkanı, il yönetim kurulu asil üyeleri, il disiplin kurulu başkanı ile o il çevresindeki ilçe başkanları" olarak belirtilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Tüzükte sıralanan ve "Merkez Yönetim Kurulu'nun lüzum gördüğü sair hallerde" parti adayları, Merkez Yönetim Kurulu'na belirlenecektir.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: 1991 tarihli Parti Tüzüğü'nde Kontenjan Adaylığı belirtilmiş, Kanun'daki düzenlemeye

paralel olarak bu adayların Merkez Karar ve Yürütme Kurullarınca tespit edileceği hükmüne yer verilmiştir. 2820 sayılı Kanun'da 1995 ve 1998 tarihlerinde yapılan değişiklikler sonrası Tüzüğün değiştirilen ilgili maddesinde; "merkez adayları" kavramına yer verilmiştir. Tüzükte Merkez adaylarının Genel Başkan tarafından tespit edileceği kabul edilmiştir.

Yerel Seçimler: Aday tespitinde milletvekili aday tespiti usulleri uygulanacaktır. Bu usullerden hangisinin uygulanacağına Merkez Yönetim Kurulu karar verecektir. İl merkezlerinde belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmeleri, Merkez Yönetim Kurulu'nun onayına bağlanmıştır. İlçe ve belde merkezleri belediye başkanlığına aday olmak isteyenlerin aday yoklamalarına katılabilmelerine, ilçe yönetim kurulunun görüşü alınarak il yönetim kurulunca karar verilecektir. Merkez Yönetim Kurulu, il yönetim kurullarının aday yoklamalarına katılmaya ilişkin kararlarının değiştirebilecektir ve kararı "kesin"dir. İl genel meclisi ve belediye meclis üyeliği için il yönetim kurullarının aday adaylığı il yönetim kurullarına bırakılmış ve Merkez Yönetim Kurulu tarafından bunların değiştirilebileceği belirtilmiştir.

i) Refah Partisi (RP)

19.07.1983 tarihinde kurulan RP, 20 Ekim 1991 ve 24 Aralık 1995 seçimleri sonucu Meclis'te temsil edilmiştir. Parti 16.01.1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmıştır.

RP'nin ilk Tüzüğü'nde adaylık 31-40 maddelerinde düzenlenmiş, 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 tarihlerinde Tüzük'te adaylığa ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.

Adaylık Şartları: Kanun'daki şartlar dışında özel şart öngörülmemiş, parti üyeliği de şart koşulmamıştır.

Aday Adaylarının Tespiti (Ön İncelemeye ve Onaylamaya Yetkili Organ): Bu konuda Tüzük'te hüküm yer almamıştır.

Aday Tespit Usulleri-Belirleyecek Organ: Parti'nin 1987 tarihli Tüzüğü'nde aday tespitinin “önseçim”, “aday yoklaması”, “merkez yoklaması” olarak üç usul öngörülmüş, hangi usulün uygulanacağına Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun karar vereceği belirtilmiştir.

Aday Yoklaması ve Seçmenleri: Seçim çevrelerine giren il ve ilçelerin seçilmiş kongre delegeleri, il yönetim ve disiplin kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, o ilin milletvekilleri, partili belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi üyelerinin aday yoklaması seçmeni olacağı kabul edilmiştir.

Merkez Yoklaması-Yetkili Organ: Merkez yoklaması Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca yapılacaktır.

Merkez Adayları (Kontenjan Adayları)'nın Belirlenmesi: Kontenjan adayları Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nca belirlenecektir.

Yerel Seçimler: Parti Tüzüğü'ne 13.10.1996 tarihinde ilave edilen maddelere göre, milletvekili adaylığı usulleri kabul edilmiş, farklı olarak; aday adaylığının kabulü, ilgili ilçe yönetim kurulunun görüşü ve il yönetim kurulunun teklifi ile Merkez Karar ve Yönetim Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Farklı diğer husus, belde seçimleri için aday yoklamasında oy kullanacak seçmenlere ilişkindir. Bunlar, o ilin eski ve mevcut milletvekilleri, beldenin bağlı olduğu ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, belde yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile ilçe kongresi için seçilmiş delegeler olarak sayılmıştır.

Yukarıda sıralanan düzenlemeler incelendiğinde partilerin genel olarak kanundaki aday tespit usullerini tüzük ve yönetmeliklerinde zikrettikleri, hiçbir partinin önseçimi zorunlu saymadığı, anlaşılmaktadır.

Adaylık şartları konusunda, AKP'de milletvekilleri ile belediye başkanlarının en fazla üç dönem aday gösterilebileceği hükmü düzenlenmiştir. Diğer partilerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Yine adaylık şartları konusunda, ANAP, DSP, MHP tüzüklerinde partiden ihraç edilen veya adaylığa engel disiplin cezası alanların aday olamayacaklarına dair düzenlemeler yer almaktadır. Diğer partilerin adaylık şartları konusunda böyle bir düzenlemeye gitmedikleri görülmektedir.

Adaylık şartlarında bir başka özellik olarak, CHP ve SHP düzenlemelerinde partide belli görevlerde bulunmuş olmak veya en az bir yıldan beri parti üyesi olmak şartı (partilere üye olamayacaklar için özel düzenleme mevcuttur) dikkati çekmektedir. Diğer partilerde bu şart düzenlenmemiştir.

Adaylık şartları yanında aday adaylarının ön incelemesi önemlidir. Partilerin tamamında aday adaylarını parti merkez organları ön incelemede eleyebilme yetkilerine sahiptirler.

Aday tespit usulleri konusunda, AKP'de farklı bir düzenleme dikkati çekmektedir. AKP Tüzüğü'ne göre, milletvekili seçiminde, seçim çevrelerinin en az % 50'sinde önseçim veya teşkilat yoklaması usullerinden birinin zorunlu olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu iki aday tespit usulü, yargı gözetim ve denetiminde yapılmaktadır. Diğer partilerde böyle bir sınırlama düzenlenmemiştir. Zikredilen parti merkez organları merkez yoklaması dahil hangi aday tespit usulünün uygulanacağına karar vermeye yetkili kılınmıştır.

Aday tespit usullerinin tanımlanması ve düzenlenmesinde ANAP ve DSP tüzüklerinde kavram karışıklığı olduğu görülmektedir.

Aday yoklaması seçmenlerinin AKP, CHP, DYP ve SHP tüzüklerinde geniş tutulmaya çalışıldığı görülmekte, detaylı düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Kontenjan adaylarının AKP ve MHP'de parti başkanınca belirlenmesi düzenlenmişken, diğer partilerde bu yetki parti merkez organlarına verilmiştir.

Yerel seçimlere ilişkin olarak da AKP, CHP, DYP'de detaylı düzenlemeler yapıldığı, bunlara ilaveten MHP ve RP'de teşkilat görüşünün alınması konusunda tüzükte düzenlemelere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak 1980 sonrası Kanun'da zorunlu olmadığı belirtilen önseçim usulünün hiçbir parti tarafından iç düzenleme ile zorunlu usul olarak kabul etmediği, hangi usulün belirleneceğine dair yetkinin merkez organlarına bırakıldığı görülmektedir. Daha demokratik aday tespit usulünün uygulanmasının yasal düzenleme ile zorunlu tutulmadıkça parti yönetimlerinin kendilerini bağlayıcı sınırlamalara girmedikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetlere önem veren, iktidarın aşağıdan verilmesi, yönetime katılma, eşitlik, hürriyet, adalet, şeffaflık, farklılıklara saygı gibi önemli ilkelere dayanan demokrasi, halkın yönetimi düşüncesinde yükselen en önemli değerler arasındadır.

Her ne kadar halkın kendi kendisini yönetmesi, kelime anlamı ile gerçeği ifade etmese de; bir ideali göstermekte, yönetimlerin bu ideale doğru gelişimini öngörmektedir. Klasik liberal anlamda temsili demokrasilerin; halkın yönetime daha çok katılmasını öngören teori ve uygulamalar ile geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Temsili demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, demokratik sistemde tek tek fertlerin gerçekleştiremeyeceği pek çok fonksiyonu yerine getirmektedirler. Siyasi partiler düşünce ve menfaatleri birleştirmekte, ifade etmekte, halkın siyasete ilgisini artırmakta, yönetim süreçlerine katılmalarına imkan sağlamakta, iktidara geldiğinde programı doğrultusunda icraatlarıyla yasama ve yürütme erklerinde etkin olmakta, devlet kurumları ile yönetilenler arasında köprü vazifesi icra etmektedirler. Daha pek çok fonksiyonu yerine getiren siyasi partiler, özellikle yönetenlerin devşirilmesi yönüyle son derece hassas bir işlev görmektedirler.

Seçimler, demokrasinin “Aşil’in Topuğu”¹⁶⁷ olarak ifade edilen hassas yönünü oluşturmaktadır. Bir yanda temsilin gerekliliği, bir yanda halkın

¹⁶⁷ Eski Yunan’da Teselyalı efsane kahramanı olan Aşil’in, vücudunda yaralanabilecek tek yerin topuğu olduğu; başka yerinden yaralanmadığı hikaye edilir. Pars TUĞLACI, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980, s.156

yönetimi ideali, sistemde yeri olan tüm kişi ve kuruluşları ilgilendirdiği gibi, siyasi partilerin de özen göstermesi gereken konuların başında gelmektedir.

Halk seçimler ile önlerine programlarını sunan partiler yanında halkı temsil edecek kişilere ilişkin iradesini ortaya koymaktadır. Seçimler sonunda seçmen iradesinin parlamento'ya yansımaları son derece önemlidir. Bu konuda, öncelikle seçim sistemi değerlendirilmelidir. Partilere, programlarını gerçekleştirme sorumluluğu nedeniyle adaylarını sunma imkanı verilmesi yanında, seçmenlerin temsilcilerini belirleme hakkı dengelenmelidir. Tercihli oy bu yönde önemli bir uygulamadır. Diğer yandan, yasama organının belli bir oranının geniş seçim bölgesi ve nispi temsil, belli bir oranının tek isimli dar bölge çoğunluk sistemi ile belirlenmesi cazip bir uygulama olarak görülmektedir.

Halkın yönetenleri belirlediği seçimlerin öncesi, oy verilen adayların nasıl tespit edildiği demokratik meşruluk ilkeleri açısından son derece önemlidir.

Adayların seçmenlerce tespiti usulü dünya üzerinde sınırlı olarak uygulanmakta, genel olarak aday tespiti parti içi işlem olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, partilerin aday tespitine ilişkin düzenleme ve uygulamalarının demokratik ilkelere göre yapılmasının gerekli olduğu kabul edilmektedir.

Demokrasinin meşruluğunun bir yönünün "iktidarın aşağıdan verilmesi" olduğu kabulü ile yola çıktığımızda; partilerin halk tabanına yakın şekilde teşkilatlanmaları, bu teşkilatların parti içi kararlarda ve aday tespitinde etkili olmaları demokrasinin gereği olmaktadır. Bunun aksi, aday tespitinin parti üst yönetimince belirlenmesidir ki, bu demokrasi düşüncesinden sapmaların göstergesidir.

Demokrasiyi meşru kılan değerlerden, “eşitlik” ilkesi yönünden bakıldığında yasal ve parti içi düzenlemelerde; parti üyelerinin aday tespitinde eşit şartlarda olması önem kazanmaktadır. Yasal düzenlemeler, demokratik usuller öngörmeli; partilerin keyfi uygulamalarına meydan vermeyecek şekilde hükümler içermelidir. Parti içi düzenlemeler, açık ve bağlayıcı olmalı, uyulmaması halinde hukuki yaptırımlara yer vermeli, adaylığa başvurma, ön incelemede elenme, aday tespit seçmenlerinin belirlenmesi, seçimlerin yapılması, demokrasi ve eşitlik ilkelerine göre gerçekleştirilmeli, geniş takdir yetkilerine ve keyfiliğe yer verilmemelidir. Aday tespitine katılacaklar için fırsat eşitliği sağlanmalı, mali imkanlar nedeniyle geri planda kalan liyakatli üyeler için yollar açılmalıdır.

Demokrasinin “özgürlük” ilkesi, aday tespitinde üyelerin ve adaylığa müracaat edenlerin, maddi ve manevi anlamda herhangi bir baskı ve zorlamaya maruz kalmaksızın kişisel tercihleri doğrultusunda hareket edebilmelerinin sağlanmasını gerektirmektedir.

Demokratik değerlerden, “yönetime katılma” ilkesi açısından, adaylığa başvurma, aday önerme, aday tespit işlemleri süreçlerine üyelerin ve parti teşkilatlarının katılımının teşviki, iletişim ve katılım kanallarının açık tutulmasının sağlanması; demokratik sistemin “şeffaflık” özelliği yönünden, her aşamada bilgilerin üyelerce paylaşılması, “parti yönetiminin bir bildiği vardır” düşüncesinin oluşmasına meydan verilmemesi, yapılan işlemlerde gerekçelerin ortaya konulmasının temini; yine demokrasinin “Farklılıklara saygı” temelinden yola çıkıldığında parti içi farklı düşünce ve yapıdaki üyelerin, farklı kanaatlerin, bastırılarak önlenmesi yerine, bunların da aday tespit süreçlerine katılmaları sağlanmalıdır.

Eşitlik açısından olduğu gibi, özgürlük, yönetime katılma, şeffaflık, farklılıklara saygı ilkelerinin yasal ve parti içi düzenlemelerde dikkate alınması, işlerliği sağlayacak hükümler içermesi önem kazanmaktadır.

Sonuçta, ülkemizde aday tespiti işleminde en demokratik usulün; ilgili seçim çevresinde tüm partili üyelerin seçmen olarak katılmasını ifade eden “önseçim” sistemi olacağı kanaatine varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan seçmenlerce önseçimin bu ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve parti sistemine has olduğu; ülkemizde uygulanmasının sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak tek başına bir usulün belirlenmesi, sorunun çözümü olarak algılanmamalıdır. Partilerin yapı ve işleyişlerinin demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi, üye ve yöneticilerinin demokratik kültürü benimsemeleri, düşünce ve davranışlarında demokratik ilkelere önem vermeleri, sistemin seçim ve diğer unsurlarının da demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Demokratik ilkelere dikkat edilmeden gerçekleştirilen aday tespiti işlemlerinin, parti üyelerinden teşkilatlarına ve genel parti bütünlüğüne, seçmenlere ve daha genelde sisteme zarar vereceği unutulmamalıdır.

Geniş yetkiler verilen parti yöneticilerinin, günlük kaygılarla hareket etmelerinin kabul edilemez olduğu, günümüz teknoloji imkanları ile yönetim süreçlerini yakından takip eden yönetilenlerin, yönetenleri meşru görmelerinin önemi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966
- AKGÜN, Birol, Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, Nobel Yayınları, Ankara 2002
- AKTAN, Coşkun Can, Demokrasi Poliarşi ve Demarşi, Çizgi Kitabevi, Konya 2005
- ALBERTI, Enorch, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARASLI, Oya, Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972
- ATAR, Yavuz, Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Uygulaması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1988
- ATAR, Yavuz, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005
- AYATA, Ayşe, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasi Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005
- ARSLAN, Rıza, Türkiye’de Siyasi Model, Seçkin Yayınları, Ankara 2004
- BALI, Ali Şafak, Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001
- BARBER, Benjamin, Güçlü Demokrasi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- BEETHAM, David, BOYLE, Kevin, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara 1998
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987
- BİLİR, Faruk, Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Nobel Yayınları, Ankara 2001

COŞKUN, Süleyman, Türkiye’de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul 1995

ÇAM, Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2000

ÇAPOĞLU, Gökhan, “Partiler Sistemi, Parti İçi Demokrasi ve Lider Diktası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

DAHL, Robert A., Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

DIAMOND, Larry, PLATTNER, Marc F., Demokrasinin Küresel Yükselişi, Yetkin Yayınları, Ankara 1995

DURŞUN, Davut, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul 2004

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi (7. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005

EREN, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, Şehir Yayınları, İstanbul 2001

GALLAGHER, Michael, “Conclusion”, Michael Gallagher and Michael Marsh, eds., Candidate Selection in Comparative Perspective: The Secret Garden of Politics, London: Sage Publications 1988

GÜLSOY, M.Tevfik, Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000

GÜNAL, Erdoğan, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara 2005

GÜNAY, Ertuğrul, “Dürüst Kamu Yönetimi ve Yeniden Yapılanma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

HATIPOĞLU, Muzaffer, PARLAR, Ali, Seçim Karunları ve Seçim Suçları, Ankara 2004

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

KABASAKAL, Mehmet, Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAMALAK, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş (17. Basım), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005

KESİCİ, İlhan, “Kalite ve Siyaset”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KEYMAN, Fuat, “Siyasi Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, Siyasal Partiler Demokrasi Sempozyumu, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2005

KILIÇ, Haşim, “Parti İçi Demokrasi”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

KUZU, Burhan, “Türkiye İçin Başkanlık Hükümeti” Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları Ankara

ÖDEN, Merih, Seçmenlerin ‘Kişi Tercihi’ Açısından Seçim Sistemleri, Yetkin Yayınları, Ankara 2003

ÖZ, Esat, Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1977

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

ÖZBUDUN, Ergun, Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, Çeviren: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003

PALA, Mehmet, “Siyasal Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

SARIBAY, Ali Yaşar, Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

SARTORİ, Giovanni, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

SCHMIDT, Manfred G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001

TÜSİAD, Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması, Tüsiad Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları, Kasım 2001

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994

SUNGURLU, M.Oltan, “Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1997, sayı: 14

ŞEKER, Murat, Türkiye’de Seçmenin Algılama Süreci, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995

TUĞLACI, Pars, Okyanus Ansiklopedik Sözlük 1. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1980

TUNCAY, Suavi, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000

TUNCER, Erol, Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002), Tesav Yayınları, Ankara 2003

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TUNCER, Erol, Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarında Değişiklik Önerileri Sempozyumu, Tesav Yayınları, Ankara 2005

TÜRK, Hikmet Sami, Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri, Tesav Yayınları, Ankara 1997

TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER Erol, Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi, Tesav Yayınları, Ankara 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara 2005

YAZICIOĞLU, Recep, “Türkiye Nereye Gidiyor? İdari ve Siyasi Yozlaşma”, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 1997, Sayı:13

YILMAZ, Aytekin, Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000

YÜCEL, M.Serhan, Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006), Alfa Yayınları, İstanbul 2006

YARARLANILAN PARTİ TÜZÜK VE DÜZENLEMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP): Kuruluş Tüzüğü, “28 Mart 2004 Tarihinde Yapılacak Olan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde Adaylık Müracaatları ve Adaylarda Aranacak Şartlara Dair Usul ve Esaslar” Başlıklı Düzenleme

Anavatan Partisi (ANAP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 31.05.1988, 28.12.1989, 23.12.1991, 29.08.1993, 02.12.1999 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP): 1976 Tarihli Tüzük, Mart.1993 Tarihli Değişiklik Metni, “Milletvekili Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 28.12.1998 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Demokratik Sol Parti (DSP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 04.03.1988, 21.05.1989, 27.05.1990, 24.03.1991, 02.10.1994, 07.12.1997 Tarihlerinde Yapılan Değişiklik Metinleri

Doğru Yol Partisi (DYP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 15.05.1985, 10.07.1986, 17.12.1987 (bildirim tarihi), 15.05.1988, 27.12.1989, 11.01.1989, 07.06.1989, 24.11.1990, 20.11.1999 Tarihli Değişiklik Metinleri, “Milletvekili Aday Tespit Yönetmeliği”

Fazilet Partisi (FP): Kuruluş Tüzüğü (Kuruluş Tüzüğünden Sonra Aday Tespitine İlişkin Maddelerde Değişiklik Yapılmamıştır)

Halkçı Parti-Sosyal Demokrasi Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (HP-SODEP-SHP): Halkçı Parti (HP) Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 30.05.1983 Tarihinde Yapılan Değişiklik Metni, 02.08.1983 Tarihli “Milletvekilliği Aday Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 16.08.1983 Tarihli Değişiklik Metni, SHP olarak, 19.12.1986 (bildirim tarihi), 28.06.1987, 26.06.1988, 24.05.1989, 21.11.1991 (bildirim tarihi), 04.04.1993 Tarihli Değişiklik Metinleri,

17.01.1986 Tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği”, 11.07.1986 Tarihli “TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği”, 11.09.1987 Tarihli “XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Belirleme Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 29.09.1987 Tarihli Değişiklik Metni, 14.04.1988 tarihli “Yerel Seçimler Aday Saptama Yönetmeliği” ve Bu Yönetmelikte 05.01.1989 Tarihli Değişiklik Metni, 29.08.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Aday Saptama Yönetmeliği”, 06.09.1991 tarihli “XIX. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Örgüt Yoklaması ile Aday Saptanacak Seçim Çevreleri İçin Yoklama Yönetmeliği”

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP): Kuruluş Tüzüğü ve Tüzükte 10.07.1984 Tarihinde Değişiklik Metni, 1983 Seçimleri İçin “Aday Tespit Esasları” Başlıklı Düzenleme

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP): Muhafazakar Parti Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 24.01.1985 (bildirim tarihi), 14.11.1985, 22.10.1987, 29.12.1991, 05.11.2000 Tarihli Değişiklik Metinleri

Refah Partisi (RP): Kuruluş Tüzüğü ve Bu Tüzükte 04.07.1987, 02.11.1987 (bildirim tarihi), 11.06.1989, 13.10.1996 Tarihli Değişiklik Metni

(Parti Tüzük ve Yönetmelikleri İçin Siyasi Partilerin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Nezdinde Tutulan Parti Sicilinden Yararlanılmıştır. Tüzük Değişiklik Metinleri ve Yönetmelikler, Aday Tespiti İşlevine İlişkin Düzenlemeler İle Sınırlı Tutulmuştur)